

Studia Zarządzania i Finansów
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu
Nr 11/2016

**Zarządzanie
wielokulturowym
potencjałem społecznym**

The WSB University in Poznan
Studies in Management and Finance
No. 11/2016

Management of Multiculturalism

edited by
Andrzej Kokieli

The WSB University in Poznan Press
Poznan 2016

Studia Zarządzania i Finansów
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu
Nr 11/2016

Zarządzanie wielokulturowym potencjałem społecznym

redakcja naukowa

Andrzej Kokieli

Wydawnictwo
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu
Poznań 2016

Komitet wydawniczy / Editorial Board

Przewodniczący / Chair: *prof. zw. dr hab. Józef Orczyk*

Członkowie / Members: *dr hab. Władysław Balicki, prof. WSB w Poznaniu, dr hab. Arnold Bernaciak, dr Piotr Dawidziak, dr hab. Marek Dylewski, prof. WSB w Poznaniu, dr hab. Sławomir Jankiewicz, prof. WSB w Poznaniu, Grażyna Krasowska-Walczak (dyrektor Wydawnictwa WSB w Poznaniu / Director of the WSB University in Poznan Press), dr Alicja Kaiser, dr hab. inż. Tadeusz Leczykiewicz, prof. WSB w Poznaniu, dr hab. Magdalena Majchrzak, prof. WSB w Poznaniu, Andrzej Malecki (sekretarz / Secretary), dr hab. Ilona Romiszewska, prof. WSB w Poznaniu, dr Łukasz Wawrowski, prof. zw. dr hab. Stanisław Wykretowicz, dr Maria Zamelska*

Rada naukowa / Scientific Advisory Board

prof. zw. dr hab. Teresa Famulska (Polska), dr Donald Finlay (Wielka Brytania), dr Klaus Haberich (USA), prof. zw. dr hab. Bogdan Nogalski (Polska), dr Christopher Washington (USA), prof. zw. dr hab. Eugeniusz Wojciechowski (Polska), prof. zw. dr hab. Jerzy Węclawski (Polska), prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Surówka (Polska)

Czasopismo umieszczone na liście „B” MNSW, w bazach: Index Copernicus, BazEkon, PBN i POL-Index. Czasopismo recenzowane według standardów Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Lista recenzentów na stronie www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl oraz w ostatnim numerze czasopisma z danego roku.

Journal included in List B of the Ministry of Science and Higher Education as well as in Index Copernicus, BazEkon, PBN and POL-Index databases.

Journal reviewed in compliance with the standards set forth by the Ministry of Science and Higher Education. A list of referees is available at www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl and published in the last issue of the Journal each year.

Procedura recenzowania / Review procedure

www.wydawnictwo.wsb.pl/informacje-dla-recenzentow

Redaktor naczelny czasopisma / Editor-in-chief

dr hab. Magdalena Majchrzak, prof. WSB w Poznaniu

Redaktor naukowy (tematyczny) / Scientific (Theme) editor

dr Andrzej Kokiel

Redaktor statystyczny / Statistical editor

dr Rafał Czyżycki

Weryfikacja tekstów w języku angielskim / Texts in English revised by
Victoria Szpyrka (native speaker)

Redaktor prowadzący / Text editor

Elżbieta Turzyńska

Redakcja, skład i łamanie / Copyedited and typeset by

Adriana Staniszevska

Projekt okładki / Cover design by

Jan Ślusarski

Publikacja finansowana przez Wyższą Szkołę Bankową w Poznaniu.
Publication financed by the WSB University in Poznan.

Wersja pierwotna – publikacja drukowana / Source version – print publication

Nakład: 150 egz. / Circulation: 150 copies

© Copyright by Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, 2016

ISSN 2084-0152

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu

ul. Powstańców Wielkopolskich 5, 61-895 Poznań, tel. 61 655 33 99, 61 655 32 48

e-mail: wydawnictwo@wsb.poznan.pl, dzialhandlowy@wsb.poznan.pl, www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl

Druk i oprawa / Printed and bound by Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak, Poznań

Spis treści

Wstęp (<i>Andrzej Kokieli</i>)	9
---	---

Dylematy zarządzania wielokulturowym potencjałem społecznym

Oleksandr Polishchuk

Collective Action in the Theory and Practice of Multiculturalism in a Multicultural Society: Social-Philosophical Aspect	13
---	----

Jan Nikolajew, Michał Urbas

Autoportret <i>selfie</i> instrumentem zarządzania wielokulturowym potencjałem społecznym	21
---	----

Beata Milewska

Wyzwania w zarządzaniu międzynarodowymi łańcuchami dostaw z uwzględnieniem uwarunkowań kulturowych	41
---	----

Monika Pradziadowicz, Aneta Zaremba

Kapitał ludzki w województwie zachodniopomorskim – metody i wybrane wskaźniki	53
--	----

Elżbieta Kicka, Aneta Zaremba

Społeczno-ekonomiczne bariery prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce	61
--	----

Rafał Klóska

Analiza statystyczna rozwoju społecznego regionów w Polsce	71
--	----

Rola systemu edukacji w kształceniu wielokulturowego potencjału społecznego

Ольга Свиридюк

Полікультурне виховання в сучасній шкільній освіті України	87
--	----

Лариса Зданевич

Наукові підходи до здійснення полікультурного виховання дітей в процесі професійної підготовки майбутніх вихователів	95
---	----

Ірина М. Дарманська

Роль полікультурної освіти у формуванні управлінської компетентності майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів 105

Kateryna Binytska

Multicultural Education in the Context of Professional Training of Future Primary School Teachers in Ukraine 113

Світлана Кутова

Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів-філологів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням 121

Наталія Петрівна Гончар

Особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку 129

Ольга Бутенко

Формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекція її відхилень 137

**Znaczenie systemu edukacji
w kształtowaniu wielokulturowego potencjału społecznego –
między tradycją a nowoczesnością ku przyszłości**

Валентина Кушнір, Олена Поліщук

Особливості психолого-педагогічного супроводу батьків при підготовці дитини до школи 149

Yaroslav Nahorni, Inna Nikitova

The Development of Imaginative Literature in a Multicultural Space (Podillia Region Locus) 157

Наталія Коляда

Громадянське виховання: спадщина Василя Сухомлинського у діалозі із сучасністю 167

Олена Біницька

Полікультурний простір Хмельницької області: історія і сучасність 175

Тетяна Кочубей

Виховання патріотичних почуттів у дитинстві: Василь Сухомлинський 183

Галина Бучківська

Підготовка майбутнього педагога до роботи в полікультурному просторі засобами музею народного мистецтва 191

Recenzenci „Studiów Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu” nr: 8/2015, 9/2015, 10/2016, 11/2016 199

Wymogi edytorskie Wydawnictwa WSB w Poznaniu 201

Contents

Introduction (<i>Andrzej Kokieli</i>)	9
--	---

Dilemmas of Managing Multiculturalism

Oleksandr Polishchuk

Collective Action in the Theory and Practice of Multiculturalism in a Multicultural Society: Social-Philosophical Aspect	13
---	----

Jan Nikolajew, Michał Urbas

Self-Portrait <i>Selfie</i> as a Management Tool in Multiculturalism	21
--	----

Beata Milewska

Challenges in the Management of International Supply Chains with Regard to Cultural Circumstances	41
--	----

Monika Pradziadowicz, Aneta Zaremba

Human Capital in Western Pomerania: Methods and Selected Ratios	53
---	----

Elżbieta Kicka, Aneta Zaremba

Socio-economic Barriers to Doing Business in Poland	61
---	----

Rafał Klóska

Statistical Analysis of the Social Development of Regions in Poland	71
---	----

The Role of the Education System in the Education of Multiculturalism

Ольга Свиридюк

Multicultural Education in the Modern School System of Ukraine	87
--	----

Лариса Зданевич

Scientific Approaches to Implementing the Multicultural Education of Children in the Process of Professional Preparation of Future Educators	95
---	----

Ірина М. Дарманська	
The Role of a Multicultural Education in the Formation of Managerial Competence of Future Managers of Secondary Educational Establishments	105
Kateryna Binytska	
Multicultural Education in the Context of Professional Training of Future Primary School Teachers in Ukraine	113
Світлана Кутова	
Formation of the Multicultural Competence of Future Teachers-Philologists in Classes of the Ukrainian Language for Professional Purposes	121
Наталія Петрівна Гончар	
Features of Multicultural Education of Preschool Children	129
Ольга Бутенко	
Formation of Gender Behaviour in Older Preschoolers and the Correction of Deviations	137
The Importance of Education in Shaping Multiculturalism – Traditional vs Modernization	
Валентина Кушнір, Олена Поліщук	
Features of the Psychological and Pedagogical Support from Parents in Preparing a Child for School	149
Yaroslav Nahornyi, Inna Nikitova	
The Development of Imaginative Literature in a Multicultural Space (Podillia Region Locus)	157
Наталія Коляда	
Civic Education: The Basil Sukhomlynsky Heritage in Modern Times	167
Олена Біницька	
Multicultural Space of the Khmelnytskyi Region: Past and Present	175
Тетяна Кочубей	
The Education of Patriotic Feelings in Childhood: Vasyl Sukhomlynsky	183
Галина Бучківська	
Preparing the Future Pedagogue to Work in the Multicultural Space by Means of a Folk Art Museum	191
Reviewers of “The WSB University in Poznan Studies in Management and Finance” issues: 8/2015, 9/2015, 10/2016, 11/2016	200
The WSB University Press Instructions for Authors Submitting Their Contributions in English	202

Wstęp

Współczesną rzeczywistość cechują przemiany wynikające z rozwoju cywilizacyjnego. Na niespotykaną skalę i w niezwykłym tempie następują zmiany w przestrzeni funkcjonowania człowieka. Początek XXI w. stanowi nie tylko symboliczne przejście w nowe tysiąclecie, ale również symboliczny koniec „starego świata”. Świata, który coraz bardziej się „kurczy”, bo granice między krajami przestają istnieć lub tracą swój symboliczny charakter. W następstwie tego procesu ludzie wywodzący się z różnych kultur, różnych narodowości zaczynają funkcjonować obok siebie także na gruncie zawodowym. Jest to swoisty eksperyment społeczny, który z założenia winien przyczynić się do postępu. Stanowi bowiem ideę, według której ludzkość powoli, stopniowo i nieprzerwanie przechodzi od pierwotnego ubóstwa kulturowego, ignorancji i poczucia zagubienia na wyższe poziomy cywilizacyjne. Ten stan znajduje odzwierciedlenie w codziennym funkcjonowaniu człowieka, formułowanych przez niego oczekiwaniach, przejawianych zachowaniach i realizowanych celach. Na tym tle powstaje pytanie, jak pogodzić istniejące odmienności, czy wrogość, konflikty są nieodzowne, czy też w różnicach systemu wartości można poszukiwać potencjału umożliwiającego niwelowanie wszelkich odmienności. To prawdziwe wyzwanie dla menedżerów, wymagające nie tylko wiedzy o kulturze innych krajów, ale także kompetencji interpersonalnych ułatwiających zrozumienie drugiego człowieka. Tym bardziej że pomimo podobieństw uwidaczniających się w poczuciu solidarności, dbałości o wspólne dobro, przy jednoczesnej otwartości, przejawiającej się w akceptacji i szacunku, istnieją także różnice.

Zawarte w książce publikacje ukazują głębię tej problematyki. Dowodzą, że wielokulturowość jest zjawiskiem, które wpisało się w pejzaż życia społecznego. Jest znamioną cechą organizacji, które dzięki różnorodności charakteryzują się kreatywnością, otwartością na odmienności i większym zrozumieniem dla zróżnicowanych wymagań międzynarodowych zespołów. Podkreślają także rolę systemu edukacji, który dbając o poczucie odrębności wynikającej z tradycji danego

kraju, zapewnia jednocześnie otwartość na różnorodność wynikającą z przenikania się wzorców kulturowych.

Mając to na względzie, można przyjąć, że poruszona tematyka jest bardzo aktualna i ważna społecznie. Powinna przyczynić się do zwiększenia świadomości menedżerów, ich roli w kreowaniu przestrzeni urzeczywistniania wartości organizacji, jaką jest potencjał społeczny – coraz bardziej zróżnicowany kulturowo, a tym samym podatny na inne formy motywacji i przewodzenia. Należy także podkreślić, że jest to zjawisko, które będzie się rozwijać, zmieniając formę i charakter. Poszerza się tym samym przestrzeń eksploracji poznawczej na poziomie badań naukowych. Tym samym podjętą w artykułach tematykę należy traktować jako punkt wyjścia do głębszej analizy problemu.

dr Andrzej Kokieli

**Dylematy zarządzania
wielokulturowym potencjałem społecznym**

Oleksandr Polishchuk

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
Department of Social Disciplines
e-mail: prokurator2007@ukr.net
tel. +38 97 726 30 29

Collective Action in the Theory and Practice of Multiculturalism in a Multicultural Society: Social-Philosophical Aspect

Abstract. In this article, the essence of the concept of multiculturalism has been examined. The reasons for the introduction of this policy in Europe, and the role of the state in its implementation, have been reflected upon. It is clarified that it is the policy of multicultural societies. The importance of general human values in the intercultural policy of multicultural societies has been stated. Attention is paid to the space of multiculturalism, which can be local and even grow to being continental, or even larger. It is determined that multiculturalism can be regarded as a concept, the practice of creating a collective action of social groups. In societies that have chosen the concept of multicultural development, collective action, as a social phenomenon, has a beneficial environment for development as it creates the conditions for the harmonious development of personality and social groups.

Keywords: collective action, multiculturalism, personality, state, ethnicity

1. General presentation of the problem and its connection with practical tasks

Recent events in Ukraine have stirred up humanity around the world and provoked a rush of multiculturalism. Indeed, in the struggle for European values representatives of different cultures united. They are represented on the territory of the Ukrainian state as well. And in spite of religious beliefs, socio-economic status, Ukrainians were able to create such a collective action, which is able to withstand not only the internal enemy (the government), but also external one – Russia. The bifurcation point of this collective action became the values that over the years of independence, moving away from a totalitarian system of control,

formed into the new system of values of modern society. This doctrine forms the key concepts of social philosophy and axiology, which determine the value priorities of local societies and the world community.

So, the doctrine of the multicultural society and its collective action has become particularly relevant as it gives the opportunity to understand assessment criteria of socio-economic and political phenomena of the modern society.

2. Analysis of researches and publications

Various aspects of multiculturalism as a socio-cultural phenomenon of harmonization of value systems of different cultures, social practices and traditions became the objects of researches of Barry, M. Devo, V. Kymlichka, D. Mason, Ch. Taylor. In the works of these authors, as well as in the works of Z. Bauman, I. Walerstein, R. Robertson and Y. Fridman multiculturalism appears as a phenomenon of harmonization of the social and cultural values in multicultural societies. Multi-ethnic environment offers special terms of coordination of interests of representatives of different historical and cultural communities, and therefore the task of the multinational state is the accumulation of the means of organizing collective action of the socio-political life, means, which overcome monoculturalism.

3. The purpose of the article and formation of goals

To study multiculturalism as a field of constructing collective action of social groups. To find out the essence of the concept of “multiculturalism”; to show the peculiarities of the forming collective action in the societies in which officially declared / not declared the policy of multiculturalism.

4. Presentation of the basic material of the research with full grounding of scientific results

In order to reveal the essence of collective action in theory and practice of multiculturalism, let's find out the essence of the concept “multiculturalism.” Analyzing scientific, reference literature, it becomes clear that this term appeared in 1941 in the New York Herald Tribune books. The wide spread of this definition was acquired in 1970s, when the governments of Canada and Australia declared multiculturalism as the state concept of development, because it made possible combining collective action in the implementation of government policy. In the

European lexicon, the term came only in the 80s of the last century¹. It meant respectful attitude of the majority to the minorities, which are in the territory of one state, equal status of different cultural traditions, the right of individuals to choose their own identity. In a multicultural society a person retains his or her identity despite the influences from other cultures. Studying the main socially important components of the culture (cognitive, normative-value, evaluative, behavioral, etc.) we come to the conclusion that each individual can belong to several cultures, and that minority representatives can fully integrate into the society, while preserving at least partially the totality of their ethnic, cultural, psychological, evaluative and other specific national-driven features. Multiculturalism means the coexistence in a single political society of several distinguishable (visible) cultural groups wishing and in principle able to reproduce its own specific identity. In our case, this is the evidence that the association of several groups forms collective action, more extensive and prolonged, which a priori has the same action of the individual cultural groups that have managed to find the bifurcation points for combining parts into a whole. However, the presence of different cultures on the territory of a state is not sufficient to constitute a collective action in a larger form. In order to do this we need also legal plane. The offered understanding of multiculturalism does not imply this. S. Drozhzhina mentions it in her research. She accentuates that such understanding of multiculturalism is descriptive, or expositive. In the descriptive sense, most modern countries are multicultural. L. Liapina supports this point of mentioning that multiculturalism can be detected in the public life of almost any multi-ethnic state, even if the official policy of multiculturalism in it is not proclaimed. But in each state the practice of multiculturalism has its own specifics [Liapina 2015]. Introduction of the concept of multiculturalism in Europe is connected with the domestic political situation of the countries (mass immigration processes, obligations to the former colonies, mobility of people) and the processes that were aimed at creating European political space – European Union.

In fact, the presence of cultural diversity is not the reason to consider such societies multicultural in general. To do this, the researcher says, it is necessary that along with descriptive signs of multiculturalism were also normative ones. The normative aspect of multiculturalism is in the care of the state about the rights, dignity and welfare of all its citizens regardless of their ethnic, racial origin, religion, language etc. The normative approach argues the justification and the need for modern societies to make efforts to support and promote the material and spiritual prosperity of various cultural groups, as well as respect to their identity.

This suggests that at the level of state through legal framework there should be created the environment in which representatives of various social, religious, politi-

¹ E.M. Kovshov, *O trudnostiakh provedeniya politiki multikulturalizma v sovremennom zapadnom obshchestve*, <http://sword.Com.44index...philosophi social...kovshov-em> [access: 26.10.2016].

cal groups will have the opportunity for unhindered formation of collective action to meet their needs. In other words, social formations will have the opportunity for free association around certain values.

So, multiculturalism is a state, processes, attitudes, policy of culturally heterogeneous society focused on freedom of expression of cultural experience, appreciation of cultural diversity; cultural, political, ideological, religious pluralism, recognition of minority rights both on public and on the state level [Drozhzhyna 2006]. This definition gives reasons to believe that multiculturalism is the environment of peaceful coexistence in one living space of many diverse cultural and social formations, and consequently it maintains respect for differences without abandoning universality, because it is caused by the problems of search of identity of different social and cultural groups.

Multiculturalism essentially means practices of rules and norms of coexistence of different cultures and their carriers in one society, in single legal, socio-cultural space. From the point of view of legal consolidation and realization, the multiculturalism is typical to many developed countries and the domestic policy is aimed at ensuring the safety of assimilation of immigrants from the countries of “the third world,” as well as the ideology supporting such a policy. The main principles of multiculturalism as the ideology are: 1) positive attitude towards ethnic and cultural differences and recognition of the fact that cultural diversity enriches society, makes it of greater vitality; 2) the right for cultural difference, preservation and maintenance of the own cultural peculiarities; 3) cultural equivalence and mutual tolerance; 4) hierarchically structured dual identity; 5) unity in plurality. Cultural autonomy of a group is recognized to the extent that does not contradict with the basic values of the majority, with which the state identifies itself (selective preservation of cultures); 6) identification of the individual with a specific ethno-cultural group forms the stable identity, which contributes to his or her psychological security, thus creating the preconditions for openness of the individual in relation to other ethno-cultural groups and educating his or her tolerance; 7) the right for equal chances. Cultural differences are supplemented by the principle of non-discrimination and equality in social sphere; 8) political controllability, as multiculturalism is not a self-organizing phenomenon for its formation and development political will and support are necessary.

Interesting for our research is the concept of V. Kymlicka, which has its advantages and disadvantages (for example, consideration of only the vertical system of relations: state – minorities, where the state plays a major role, and minorities are considered only in the ethno-cultural context; the lack of attention to other cultural groups that are eligible for articulation of the interests of its members, etc.). We should emphasize that modern sociological theory can only be developed in discussion between representatives of different directions and concepts. Taking this into consideration, criticism of multiculturalism, or rather certain variations

of its conceptualization, is a normal process of development of scientific thought [Kymlicka 1995].

According to O. Pavlova, the development of the European Union today is a prime example of the orientation to multiculturalism, with its view of differences, but not to the development of the general cultural identity, because neither countries-members nor the individual regions do not demonstrate a clear willingness to the unity of identity, to a complete loss of identity.²

Here arises a fair question: if you focus on the disagreements, differences, then how to keep integrity, unity of multicultural, fragmented society, how to evaluate collective action in such societies? From the point of view of the theory only the general national (in the political sense) idea can cement such a society. Where the civil society does not want to unite around such an idea, the state should intervene into this process, but such intervention should be so delicate, scientifically, philosophically grounded, not to undermine those spontaneously formed in civil society unions, which can become the centers of unification [Fukuyama 2004, p. 63]. Multiculturalism, based on universal values, on the principles of equal coexistence of different forms of cultural life, including subcultural forms can become for the multicultural, fragmented society such uniting ideology that will organize collective action.

So, multiculturalism can be considered as a concept, practice of forming collective action of social groups. In the societies that have chosen the concept of multicultural development, collective action as a social phenomenon has a remarkable environment for development, as it creates good conditions for harmonious development of personality and social groups. An example of this is modern Europe. Politicians believe that behind the ideas of multiculturalism is a certain socio- and ethno-cultural reality. It, according to V. Hrubar and Yu. Kulahin, is simulated by an ordinary person according to his or her life experience, cultural and genetic code, interests and values.

It is no coincidence that the chairman of the UNESCO Commission on education, Jacques Delors noted that our contemporaries suffer from vertigo, torn between the process of globalization and the search of their identity, support in the past, and belonging to a particular ethno-cultural and religious society [Hrubov 2012].

It is worth mentioning that multiculturalism is a policy, conducted in multicultural societies. Multiculturalism in varying degrees is natural to every country, which arose especially in our times, in connection with the collapse of the Soviet Union, when the countries of Western Europe met with a variety of realities as a result of the presence of minorities that brought to the Western society multi-

² E.B. Pavlova, *Idei multikulturalizma v formirovanii ideologii globaliziruyushchegosia obshchestva. Teoreticheskiye aspekty*, www.sir.edu [access: 26.10.2016].

cultural controversies, connected with the language, religious, ethnic and cultural, ethnic differences. Recent and ongoing geopolitical changes are experiencing a balance between the nation, territory and state, the balance that is recognized and provided mainly by the national systems. A person, to the extent of thinking, lives in the rift between the future and the past. This narrow the gap between the times, in its heart, unlike the world and culture, in the environment of which we are born, cannot be inherited. Each new generation, literally every living person, if he or she is between the infinite past and the infinite future, should rediscover and tirelessly make the path [Arendt 2002].

In our situation, special attention must be paid to developing the ability to multicultural policy. Multiculturalism as personal quality of a person is also of great importance. It serves to educate the skills of cultural interaction between the representatives of different cultural, language and other preferences, ability to function in a multicultural society, makes it easier to understand verbal and non-verbal behavior of communicants.

According to O. Kotenko, multiculturalism is a special system-creating component in the structure of personality, its quality, which involves the recognition of the diversity of cultural space and the ability to intercultural interaction. We fully subscribe to this idea, because the above mentioned quality is the basis for the formation of a multicultural personality, capable of intercultural communication on the basis of equality.

According to O.I. Mordan,³ formation of the polycultural personality is a complex and multilevel process that requires not only knowledge about the peculiarities of personality development, but also awareness of the inevitability of his or her existence in a multicultural, multi-ethnic world, the necessity of forming willingness to communicate with representatives of different countries, ethnic groups, with people who differ not only in skin color or language, but in habits, traditions, daily rituals.

Everything, mentioned above, proves that the concept of multiculturalism in democratic, multicultural societies has the right to exist, because through it, with the skillful political management, the state can achieve significant success in its development without any conflicts. This concept is relevant for the Ukrainian society as well, especially in the current crisis situation. After all, in the territory of Ukraine there is a great number of representatives of different nationalities, cultures, religions, social, economic and political sections of society.

Ukrainian society geographically identifies itself with the Europeans, trying to keep to the European values, the fact, which became the cause of the deepening crisis, the result of which was the Revolution of dignity. It arose because the Ukrainian multicultural society, regardless of political, religious, philosophical

³ O.I. Mordan, *Polikulture v vykhovannia v suchasni shkoli*, <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php> [access: 26.10.2016].

beliefs, united around the universal values, that is the basis of multiculturalism. In this case we can see the process of formation of collective action of the multicultural society the purpose of which is the satisfaction of needs of social groups, national, ethnic and religious minorities, and accordingly satisfaction of needs of every participant of the collective action of that society takes place.

It should be noted that the example above has a local character, since it refers only to the multicultural society of a certain state. Today, however, scientists consider many issues of geopolitical development of European societies, as well as the issues related to the formation of “European home,” “European society,” etc. These questions encourage to conducting multicultural policy not only of the country, but also of the continent or other mega-territorial and political formation. As a result, the space for collective action will expand.

5. Conclusion

So, from the conducted analysis of the concept of multiculturalism it becomes clear that it is the policy which is embodied in multicultural societies, to which most countries in the world today belong. Since the multiculturalism of the society is represented by a variety of cultures, a carrier of which is directly the person, and in its turn, the person's action makes the basis of collective action in social, political and religious groups. That is, collective action in the multicultural societies is based on universal values, which is the basis of multiculturalism.

References

- Arendt H., 2002, *Mizh mynulym i maibutnim*, Kijev: Dukh i literatura.
- Drozhzhyna S.V., 2005, *Kulturna polityka suchasnoi polikulturalnoi Ukrainy: sotsialno-filosofskiy ta pravovyi aspekty*, Donetsk: DonDUET.
- Fukuyama F., 2004, *Doveriye: sotsialnyye dobrodeteli i put k protsvetaniyu*, Moskva: OOO Izdatelstvo AST – ZAO NPP Yermak.
- Hrubov V., 2012, Kryza politychnoho multykulturalizmu v yevropeyskomu suspilnomu prostori, *Visnyk KNTEU*, 6, 104-114.
- Kovshov E.M., *O trudnostiakh provedeniya politiki multikulturalizma v sovremennom zapadnom obshchestve*, <http://sword.Com.44index...philosophi social...kovshov-em> [access: 26.10.2016].
- Kymlicka W., 1995, *Multicultural Citizenship. A Liberal Thoery of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press.
- Liapina L.A., 2015, Multykulturalizm yak vyznannia : sotsiolohichna kontseptsiiia Charlza Teilora, *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. Mechnykova. Sotsiolohiia i politychni nauky*, 20(2), 26-33.
- Mordan O.I., *Polikulturalne vykhovannia v suchasni shkoli*, <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php> [access: 26.10.2016].
- Pavlova E.B., *Idei multikulturalizma v formirovanii ideologii globaliziruyushchegosia obshchestva. Teoreticheskije aspekty*, www.sir.edu [access: 26.10.2016].

Колективна дія у теорії та практиці мультикультуралізму в полікультурному суспільстві (соціально-філософський аспект)

Анотація. Розглянуто суть концепції мультикультуралізму. Відображено причини запровадження цієї політики у Європі, а також роль держави у її впровадженні. З'ясовано, що він є політикою полікультурних суспільств. Відмічено значення загальнолюдських цінностей у міжкультурній політиці полікультурних суспільств. Звернуто увагу на простір мультикультуралізму, який може бути як локальним так і збільшитись до континентального чи навіть більше. Встановлено, що мультикультуралізм можна розглядати як концепцію, практику утворення колективної дії соціальних груп. У суспільствах, що обрали концепцію мультикультурного розвитку, колективна дія як соціальний феномен має благотворне середовище для розвитку. Оскільки вона створює умови гармонійного розвитку особистості, соціальних груп.

Ключові слова: колективна дія, мультикультуралізм, полікультурність, особистість, держава, етнічність

Jan Nikolajew

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
Wydział Ekonomiczny w Szczecinie
e-mail: jan.nikolajew@wsb.szczecin.pl
tel. 91 422 46 30

Michał Urbas

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
Wydział Ekonomiczny w Szczecinie
e-mail: michal.urbas@wsb.szczecin.pl
tel. 91 422 46 30

Autoportret *selfie* instrumentem zarządzania wielokulturowym potencjałem społecznym

Streszczenie. Odmierna kultura, zwyczaje i normy społeczne odbierane przez nas, a podparte w systemie globalnej komunikacji, po pewnym czasie i w pewnym zakresie są także u nas widoczne. Eksplozja nowoczesnych technologii, powszechny dostęp do nich, globalizacja zachowań, wielokulturowy potencjał społeczny – wszystko to przyczyniło się do masowego wirtualnego publikowania autoportretów przez ludzi. Pokolenie, które obecnie zaczyna dorosłe życie, świadomie tworzy konglomerat profesjonalistów, producentów, promotorów ulubionych produktów, a zarazem konsumentów dóbr i usług. Nieuchronnie prowadzi to do wypracowania nowych instrumentów zarządzania wielokulturowym potencjałem społecznym, w którym jednym z nowoczesnych narzędzi stało się *selfie*.

Słowa kluczowe: wizerunek, wielokulturowość, globalizacja, pokolenie

1. Wprowadzenie

„Obyś żył w ciekawych czasach” – to jakże znane powiedzenie można przywołać w sytuacjach, które występują nie tylko w małych ojczyznach, ale i w dużych. Szczególne zainteresowanie „małych ojczyzn”, mówiąc żargonem socjologicznym, stanowią wydarzenia związane z *multi-kulti*. Bez względu na to, co mieści się w tym określeniu, przywołuje ono wiele skojarzeń, podejrzeń oraz problemów natury praktycznej. Znajduje to odbicie w mediach, polityce, ekonomii i życiu codziennym. Poglądy i dyskusje dotyczące *multi-kulti* nie są wolne od emocji, mających wpływ na nasze zachowania w wymiarze jednostkowym i zbiorowym. Odmierna kultura, zwyczaje i normy społeczne odbierane przez nas

podczas okazjonalnych pobytów w innych krajach lub podpatrzone w systemie globalnej komunikacji, po pewnym czasie i w pewnym zakresie są także u nas widoczne.

Można powiedzieć, że umasowienie cybernetycznych autoportretów poprzez robienie samemu sobie zdjęć to sprawa banalna i niewymagająca analiz. Nic bardziej mylnego, gdyż im ta kwestia wydaje się prostsza, tym bardziej jest skomplikowana. Dla przedstawiciela nauk społecznych sprawa powszechnego i masowego robienia zdjęć „z ręki” warta jest refleksji. Natomiast dla badacza społecznego najważniejszy może okazać się pogląd na temat czasów i ich cech, w których żyje, w tym podstaw natury człowieka [Wright Mills 2007, s. 261]. Sprawa autoportretu – obrazu dostępnego w sieci internetowej – stała się wyrazistą cechą wielokulturowej współczesności, dotyczącą w szczególności jednostki, przez nią inicjowaną i przez nią realizowaną. Tak rozumiane pojęcie odnosi się dosłownie do „twarzy”, „zachowania twarzy”, któremu poświęca się wiele uwagi, a to prowadzi do takich określeń, jak szacunek, jakim darzą daną osobę inni [Giddens 2010, s. 106]. Dla jednostki wiele z tego, co dzieje się obecnie, zdaje się być efektem manipulacji lub bezwolnego dryfowania. Oznacza to, że ludzie faktycznie dopasowują się swoim działaniem i aspiracjami do sytuacji, w której się obecnie znajdują, a w dalszym ciągu nierozpoznana pozostaje natura człowieka, jego ograniczenia i możliwości [Wright Mills 2007, s. 267-268]. Robienie samemu sobie zdjęcia to swego rodzaju autoportret, czyli obraz, wizerunek jednostki stworzony i wykonany przez nią samą. Autoportrety nie są niczym nowym, choć masowa moda na ich robienie rozwinęła się dopiero niedawno, dzięki wszechobecnym nowym technologiom i urządzeniom telekomunikacyjnym, takim jak telefony komórkowe i smartfony, które mają wbudowany aparat fotograficzny. To właśnie powszechność i dostępność wykonywania zdjęć oraz stosunkowo prosta i tania możliwość ich publikacji wykreowały modę na *selfie*. Należy pamiętać, że masowe wytwarzanie i publikowanie autoportretów nie jest tożsame ze sztuką, choć są i tacy, którzy uważają je za sztukę. W dawnych czasach własne podobizny, spoglądając w lustro, malowali artyści, tak by uchwycić i utrwalić swój wizerunek. Wraz z rozwojem i narodzinami fotografii pojawiły się także autoportrety na zdjęciach. Wypada choćby wspomnieć serię autoportretów Stanisława Witkiewicza, nazwanych w jego biografii „Witkacego portretem wielokrotnym” [por. Degler 2009], przedstawiających niezliczoną liczbę twarzy, na podstawie których trudno zorientować się, jaki był ich autor. Literatura podaje, że fotografie Stanisława Witkiewicza są śladem fascynacji możliwością obrazowania nieuchwytnych wcześniej zjawisk, uwiecznianiem osoby i jej odbicia.

Warto podkreślić, że do publikowania swojego wizerunku na wielką skalę przyczynił się rozwój nowoczesnych technologii, powszechny dostęp do nich, globalizacja zachowań, a co z tym związane – wielokulturowy potencjał społeczny. Pokolenie, które obecnie zaczyna dorosłe życie – niejednokrotnie określane mia-

nem generacji „roszczeniowych milusińskich” – świadomie tworzy konglomerat profesjonalistów, producentów oraz promotorów ulubionych produktów, a zarazem konsumentów dóbr i usług. To młodzi ludzie, których celem jest znalezienie „złotego środka” – swoistej równowagi pomiędzy karierą, pracą, ambicją a życiem prywatnym. Są, jak wskazuje literatura, pierwszym pokoleniem, dla którego świat wirtualny, iluzyjny jest tak samo realny, jak ten istniejący, materialny – rzeczywisty (globalna sieć internetowa stała się dla nich środowiskiem naturalnym). Prowadzi to nieuchronnie do konieczności wypracowania nowych modeli funkcjonowania oraz instrumentów zarządzania wielokulturowym potencjałem społecznym.

2. Nowoczesna forma prezentacji samego siebie – *selfie*

Obraz jest środkiem przekazu, który wpływa na świadomość – zarówno na zmysły, jak i na sposób myślenia. Z założenia obrazy powinny być zrozumiałe dla przeciętnego odbiorcy i bezwarunkowo przystępne. Wiadomo, że są one kierowane do sprofilowanych grup, a zarazem przystępne.

Skąd zatem wziął się termin *selfie*? Internetowy *Słownik języka polskiego* podaje, że *selfie* to zdjęcie zrobione samemu sobie, zwykle smartfonem, tabletem, umieszczane na jednym lub na wielu wirtualnych portalach społecznościowych¹. Niestety, nie ma odpowiednika tego słowa w języku polskim. Podjęto kilka prób spolszczenia typu „słit focia”, „selfka”, „selfik”, „selfować”, „sweetfocia z rąsi”. Warta cytowania jest definicja wraz z przykładem opublikowane przez Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Języka Polskiego i Wydziału Polonistyki: „*Selfie* to rodzaj zdjęcia portretowego zrobionego samemu sobie z ręki (często naprzeciwko lustra) za pomocą kamery internetowej lub aparatu fotograficznego w telefonie komórkowym lub tablecie, zwykle publikowane na stronie serwisu społecznościowego; selfik, selfka. Przykłady użycia: 1) Jak zrobić udany *selfie*? Do zrobienia dobrego zdjęcia komórką wystarczy – telefon z niezłym aparatem, modelka (ty sama) i dobre światło. Nie zaszkodzi filtr i ciekawe tło. Szukając idealnego ujęcia podglądamy mistrzów fotolansu (www.kobieta.gazeta.pl); 2) Wystarczy krótki rzut oka na Facebooka i Instagram, by przekonać się, że dzisiaj każdy robi zdjęcia w stylu *selfie*. Zaczęło się od piosenek i modelek, stanęło na globalnym trendzie, który raczej nie zostanie porzucony tak szybko jak zeszłoroczne buty Chanel (www.cekin.pl); 3) Powstał Tumblr², który wyśmiewa się z ludzi robiących sobie *selfie* w nieodpowiednich sytuacjach (www.fpięc.pl); 4) W jesiennym wydaniu i-D Magazine modelki radzą, jak wy-

¹ <http://sjp.pwn.pl> [dostęp: 12.11.2016].

² Internetowy mikroblog (M.U.).

konać perfekcyjną *selfie*. Nie bój się, że się ośmieszysz, i wyginaj śmiało... twarz, bądź sobą i nie udawaj nikogo innego, baw się swoim wyglądem i tym, co oprócz ciebie znajdzie się na zdjęciu – zabawne akcesorium, a może dziwny napis w tle? (www.stylistka.pl)³.

Tak zdefiniowanych autoportretów wrzuconych do świata wirtualnego są dziesiątki milionów, a o czym zdaje się, że wielu nie wie – traci się nad nimi kontrolę. Raz umieszczona w sieci internetowej fotografia pozostanie w niej przez lata, będzie rozpowszechniana, powielana, kopiowana, retuszowana, a jej autor nie będzie nic o tym wiedział. Przeciętny człowiek nie jest w stanie przeanalizować tak ogromnej ilości informacji, jaka dociera do niego każdego dnia z wszystkich możliwych obszarów. Ich masowość w większości związana z kiczem, stała się kategorią kulturową. Jak pisze Jean Baudrillard, wszechobecność kiczu wynika z jego upowszechnienia, wręcz prymitywizacji, na poziomie zapożyczonych, w ogromnej ilości gotowych znaków, i ma za podstawę socjologiczną rzeczywistość społeczeństwa konsumpcji [Baudrillard 2006, s. 138-139].

W nurcie tej wirtualnej tandetności pojawiła się stała, co więcej, powszechna postawa niechęci i wrogości wobec innych, tego, co jest inne, a dotyczy to szczególnie cudzoziemców i niektórych grup etnicznych. Język, jaki jest używany wobec nich, ma ogromną siłę rażenia. Wypowiadane słowa mogą świadczyć o tym, jak rozumie się otaczający świat, o sposobie myślenia i opowiadania o nim. Komitet Ministrów Rady Europy podaje, że mowa nienawiści obejmuje wszelkie wypowiedzi, które szerzą, propagują lub usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji, m.in. agresywny nacjonalizm i etnocentryzm, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i ludzi o imigranckim pochodzeniu⁴. Ksenofobiczne nastroje wobec innych są wyraźnie widoczne na płaszczyźnie ekonomicznej, wyznaniowej i kulturowej, szczególnie w globalnej sieci internetowej, której użytkownik czuje się anonimowo, bezkarnie i odważnie. Na szczęście takie postawy wobec „innych” dotyczą nielicznych grup społecznych. Większość z nas bowiem uważa, że odmienność kulturowa, narodowa i etniczna nie powinna być podstawą wykluczenia w nowoczesnym społeczeństwie oraz że nie można tolerować przejawów rasizmu, ksenofobii i dyskryminacji narodowej i kulturowej. We współczesnym życiu społecznym obecne są różne odrębności kulturowe. Nierzadko odbiegają one od ogólnie przyjętych norm w „małych ojczyznach”, w których przywiązanie do tradycji, obyczaju i zwyczaju jest bardzo silne, co przekłada się na całą obrzędowość życia codziennego. To wszystko, co odbiega od ogólnie przyjętych norm, budzi niepokoje. Wynika to z nietypowości zachowań czy odmiennego postrzegania świata.

³ <http://nowewyrazy.uw.edu.pl/haslo/selfie.html> [dostęp: 15.12.2016].

⁴ Komitet Ministrów Rady Europy, Rekomendacja Rec 97(20) on „Hate Speech”, 1997.

Zjawisko subkultur zawsze było przedmiotem zainteresowania badaczy i mediów. Występuje ono w różnych środowiskach, przede wszystkim młodzieży szkolnej i akademickiej. Składa się na to wiele czynników, wśród których można wymienić zmiany ekonomiczne i gospodarcze, zmiany ustrojowe i geograficzne. Były one zapewne jednym z wielu powodów demonstrowania niezadowolenia z obowiązujących reguł i systemów wartości. Tak tworzyły się grupy na zasadach i wzorcach odmiennych od powszechnie panujących. W kulturze alternatywnej wyznacznikami przynależności może być ideologia, określona symbolika, charakterystyczny wygląd jej członków, wyznawców i sympatyków, preferowane idee i zachowania.

Pomimo wielości subkultur podstawą więzi ich członków jest sprzeciw wobec uznanych norm społecznych, moralnych, wyznaniowych czy ekonomicznych. Nierzadko bywa tak, że te odmiennie wartości i hasła nie są tolerowane przez „tradycyjne społeczeństwo”, co może prowadzić do napięć i nieporozumień na poziomie mikro- i makrostrukturalnym. Obecnie szeroko omawianym zagadnieniem jest kwestia uchodźców, którzy wzbudzają skrajne emocje i są przedmiotem negatywnych opinii publikowanych przy różnych okazjach w sieci internetowej. Nie wszyscy jednak podchodzą do sprawy z taką zaciekłością, np. serwis internetowy Kresy.pl przytacza opowieść o uchodźcach, którzy po niebezpiecznej przeprawie dotarli na grecką wyspę Lesbos i zrobili sobie wspólne zdjęcia na kamienistej plaży. Większość z nich robiła sobie *selfie* i fotografowała telefonami komórkowymi swoich najbliższych, po to by wysłać do pozostawionych w kraju bliskich sygnał, że przetrwali i żyją⁵.

Pewne wyjaśnienie nowoczesnej formy prezentacji samego siebie przedstawia prasa, w której czytamy, że *selfie* robi się dlatego, że można i ma się możliwości techniczne. Dlatego, że jest to fajna zabawa, że jest to teraz modne⁶. Jednostka jest postrzegana przez ludzi wchodzących z nią w interakcje oraz przez siebie samą refleksyjnie [Znaniński 2011, s. 281]. Zygmunt Bauman pisał, że gra, w której bierze udział jednostka, nie jest związana z żądzą kupowania i posiadania, ale z potrzebą nowych, nieznanych dotąd wrażeń. Obecnie ludzie są bowiem przede wszystkim zbieraczami wrażeń [Bauman 2008, s. 14]. Istotne jest więc to, że dana postać pragnie wyróżnić się lub odróżnić charakterystyczne dla niej cechy od innych jednostek, tak by rozróżnienie to uczynić oczywistym [Znaniński 2011, s. 285]. Na zbiór owych cech składają się m.in. aspekty cielesne, osobista przydatność, standard płci i wieku, atrybuty biologiczne i psychologiczne.

Termin *selfie* w potocznym rozumieniu oznacza zdjęcie zrobione sobie samemu z ręki lub za pomocą specjalnego statywu (*selfie stick*), do którego mocowany

⁵ www.kresy.pl/wydarzenia,spoleczenstwo?zobacz/selfie-na-plazy-uchodzczy-swietuja-udana-przeprawo-do-grecji-foto [dostęp: 16.12.2016].

⁶ <http://polska.newsweek.pl> [dostęp: 15.12.2015].

jest smartfon lub tablet (powszechnie są też grupowe *selfie*). Nie sposób wymienić wszystkich elementów składających się na popularność tego zjawiska. Nie ma też sensu przejmować się obecnie obowiązującą „modą”, gdyż jak wiadomo, masowe trendy nie utrzymują się zbyt długo i z pewnością wkrótce pojawi się coś bardziej zajmującego. Warto natomiast zauważyć, że wszechobecne cybernetyczne upublicznianie własnego wizerunku ma wymiar globalny, a my jesteśmy tego świadkami. *Selfie* jest zatem swego rodzaju gadżetem, a zarazem symbolem obecnej epoki. Charakterystyczną cechą gadżetu jest to, że jego funkcjonalność jest ograniczona. Oznacza to, że gadżet jest prawdą przedmiotu w społeczeństwie konsumpcji i wszystko w nim jest potencjalne. Podobnie *selfie* jest nowoczesną formą prezentacji samego siebie i nie jest jedynie efektem panującej mody, a czystym przedmiotem konsumpcji [Baudrillard 2006, s. 141-147].

Jak ważne w wielokulturowym potencjale społecznym jest *selfie*, pokazuje ogłoszony w 2014 r. konkurs „Be Yourselfie!”, a właściwie nietypowa rekrutacja członków do zespołu pracowników wiodącego europejskiego producenta naturalnych suplementów w Polsce. Wystarczyło zrobić *selfie* lub nagrać krótki film i opowiedzieć w nim o sobie lub siebie pokazać. Jak podaje organizator – Brand Voice we współpracy z Me & My Friends – młodzi, zdolni i odważni dostali szansę na ciekawą pracę i wakacyjny wyjazd do Londynu w ramach akcji Be Yourselfie, która dowiodła, że zwykłe CV to tylko jedna z możliwości szukania pracy, a uczestnicy nietypowej rekrutacji udowodnili, że chcą czegoś więcej niż etatu za biurkiem. Inicjatywa ta wzbudziła duże zainteresowanie, pozwoliła znaleźć odpowiednich pracowników oraz pomogła w niestandardowy sposób zbudować wizerunek dobrego pracodawcy⁷.

3. Wielokulturowy aspekt autoportretu

Wartością dodaną w wielokulturowej, zglobalizowanej rzeczywistości są wiedza i edukacja, które towarzyszą człowiekowi od samego początku. Na różnych etapach rozwoju społeczności pod czujnym okiem „mistrzów” uczono rzemiosła, uprawy roli, myślistwa, nawigowania i innych umiejętności ważnych dla przetrwania grup plemiennych, etnicznych czy narodowych. Niektórzy badacze podkreślają, że odkąd istnieje rodzina, to ona przygotowuje potomstwo do pełnienia różnych ról, zaś wiedza i umiejętności są rozwijane, utrwalane i nabywane poprzez zinstytucjonalizowane formy kształcenia. To właśnie szkoły, w szerokim rozumieniu tego pojęcia, przez wieki kształtowały dzieci oraz młodzież szkolną i akademicką. Chodzi także o przygotowanie młodzieży do pełnienia ról cenionych w świecie dorosłych. Badacze różnych nurtów w naukach społecznych podkreślają, że oprócz praktycznego aspektu edukacji, na różnych jej poziomach,

⁷ www.brandvoice.pl/brand-voice/projekty/niestandardowe-be-yourselfie [dostęp: 15.12.2016].

niezwykle ważne staje się kształtowanie norm i wartości niezbędnych nie tylko do przetrwania, ale także do tworzenia nowych wizji. To kreowanie nowej wiedzy i umiejętności na każdym etapie rozwoju dziejów jest funkcją systemu edukacyjnego. W ten sposób zdobywamy umiejętności i kompetencje, a także zmieniamy się sami wobec otaczającej nas rzeczywistości. W rozwoju cywilizacyjnym edukacja jest podstawą odkryć umożliwiających „przeskok” w różnych obszarach życia zbiorowego, a dotyczy to aktywności zawodowej, ekonomicznej, kulturowej i społecznej na poziomie mikro- i makrostruktur. Funkcjonujemy w różnych warunkach geograficznych, ekonomicznych, kulturowych i społecznych, które nie są bez znaczenia dla rozwoju wiedzy i edukacji w skali naszego globu. Nie chodzi tu jednak o otwartą „rywalizację”, ale o wspólne rozwiązywanie problemów oraz mobilizowaniu siebie i innych do osiągania sukcesów.

Dlatego też działania edukacyjne mają duże znaczenie w tym procesie. Pomagają odkryć własne możliwości i kompetencje, zasoby i sposoby ich wykorzystania. Każdy poziom wiedzy, zarówno akademicka, jak i ta zdobywana dzięki własnej ciekawości poznawczej, jest wartością dodaną, obecną w wymiarze jednostkowym i zbiorowym oraz wpisującą się w proces przemian otaczającej nas rzeczywistości.

Jak można się przekonać, *selfie* z powodzeniem może służyć jako przedmiot zajęć lekcyjnych dla młodzieży. Portal Dobraedukacja.org.pl proponuje, by uczniowie poznali genezę autoportretu, jego ewolucję w sztuce na przestrzeni dziejów oraz kilka ciekawostek dotyczących *selfie* – np. że pierwsze, które powstało, to zdjęcie Roberta Corneliusa, amerykańskiego fotografa, z 1836 r.⁸

Jerzy Szacki przywołuje zdanie z komedii *Jak wam się podoba* Williama Szekspira, że „świat jest teatrem, aktorami ludzie, którzy kolejno wchodzą i znikają” [za: Goffman 2008, s. 5]. *Selfie* z tej perspektywy może stanowić rekwizyt – narzędzie, jakiego człowiek potrzebuje do gry na scenie, w danej grupie rówieśniczej, społeczności czy miejscu pracy, a obecność innych ludzi w jakimś stopniu skłania go do występu. Wszyscy ludzie prędzej czy później wchodzą w interakcje z innymi. Takie zachowania nazywane są, po pierwsze, interakcjami zogniskowanymi, bo odwołują się bezpośrednio do tego, co mówią inni, a po drugie, niezogniskowanymi – gdy jest się świadomym obecności innych, zazwyczaj wielu osób [Giddens 2010, s. 113]. Liczy się wtedy nie to, co robi pojedynczy człowiek, nie to, czy technicznie dane zadanie jest wykonane prawidłowo, lecz to, czy potrafił on wyrzucić wrażenie na obserwatorach i narzucić im swoją definicję sytuacji [za: Goffman 2008, s. 5].

Trzeba zatem przyznać, że robienie sobie samemu zdjęć może wynikać z natury człowieka, choćby jego skłonności do samouwielbienia, które polega na tym, że jednostka jest silnie zależna od potwierdzania swojej pozycji przez in-

⁸ <http://dobraedukacja.edu.pl/gdansk/?p=392> [dostęp: 16.12.2016].

nych i utrwalania dobrego wizerunku (efekt portali społecznościowych). Szukając uwielbienia, człowiek doskonale wie, jak należy zrobić odpowiednie wrażenie, by potwierdzić wiarę w swoją wyjątkowość i wzbudzić w innych podziw, tj. jak się lansować. Istotą takich działań jest nadmierne zwracanie uwagi na własny wizerunek, który później jest rozpowszechniany w wirtualnym obiegu.

Innym czynnikiem może być wspólnota przyjemności. Jest to kategoria relacji społecznych powstających na bazie wzorców kulturowych pomiędzy ludźmi pozostającymi w regularnych stosunkach towarzyskich [Znaniński 2011, s. 231]. Jak podaje Florian Znaniński, w dużych miastach wiele osób wchodzi ze sobą w specyficzny rodzaj relacji społecznych, których głównym celem jest rozrywka. Gwiazdy muzyki rozrywkowej doskonale o tym wiedzą i wykorzystują *selfie* do dostarczania swoim fanom informacji na temat tego, jak się bawią, jak żyją, a niekiedy dodają im pikanterii, publikując roznegliżowane zdjęcia. Jednym słowem, propagują odpowiedni wizerunek siebie. Takie działania mają charakter zintegrowany i są podejmowane w celu dostarczania satysfakcji obu stronom. Opierają się na prawie do osobistego prestiżu, który odnosi się do takich pojęć, jak podziw, zachwyty, uznanie i splendor. Definicja słownikowa terminu „prestiż” ma powiązania znaczeniowe ze słowami „poważanie”, „renoma” i „szacunek” i mówi, że jest to dobra opinia panująca o kimś. Prestiż w swojej kwalifikacji tematycznej przywodzi na myśl człowieka w społeczeństwie, oznacza zasady współżycia społecznego⁹. W kontekście *selfie* prestiż obejmuje uznanie osobistej wartości jednostki przez jej otoczenie społeczne, co oznacza, że jej istotność jest pierwszoplanowa w stosunku do otoczenia [Znaniński 2011, s. 329].

Cybernetyczna przestrzeń społecznościowa jest tego dobrym przykładem, bo osoby, które zamieszczają w niej swoje autoportrety, fotografie i nie otrzymują polubień lub akceptacji, są zubożałe, a tym samym nie mają żadnego prestiżu. Występuje tu porównanie do terminu „zamożność”, czyli do stanu, w którym dany człowiek ma wystarczająco dużo dóbr, by zaspokoić swoje potrzeby. O prestiżu decydują zaś takie czynniki, jak: pochodzenie, wiek, przejście odpowiednich poziomów oraz właśnie zamożność. Istotna dla wielokulturowego globalnego prestiżu jest obowiązkowa obecność na kilku portalach społecznościowych. Tam dochodzi się do zamożności poprzez zdobywanie polubień, akceptacji, czyli do posiadania swoistej wirtualnej wartości – popularności. To z kolei prowadzi do automatycznego powiększania się grupy znajomych.

Dodawanie sobie splendoru przejawia się także w postaci symboli. Znane są wyidealizowane autoportrety podawane do publicznej wiadomości, silnie nagłaśniane, obrazowane i przesycone pochwałami. W globalnym środowisku społecznym używanie symboli do budowania własnego prestiżu prowadzi do tego, że człowiek jest postrzegany jako poważany, wiarygodny i szanowany

⁹ www.wsjp.pl [dostęp: 13.11.2016].

lub też bezmyślny, pusty lub płytki. Poważanie jest uznaniem osobistej wartości jednostki przez grono jej równych i podobnych. Dokonuje się to m.in. poprzez spontaniczne i skuteczne wypełnianie przez nią obowiązków, które ma wobec pozostałych [Znaniński 2011, s. 329-343].

Członkowie społeczności internetowych mniej lub bardziej świadomie odgrywają jakieś role. To właśnie w tych rolach znają się nawzajem i znają samych siebie [za: Goffman 2008, s. 7]. Zazwyczaj mają określone obowiązki wobec innych członków, przy czym inne są obowiązki wobec wąskiej, ograniczonej liczebnie grupy, z którą wchodzi się w interakcje (kiedy osoby można łatwo zidentyfikować), a inne wobec szerokiej (tj. wszystkich tych, którzy tworzą to środowisko, łącznie z tymi, z którymi nie wchodzi się w interakcje lub których nie można jednoznacznie zidentyfikować).

Przywołując raz jeszcze Floriana Znanińskiego, trzeba także określić obowiązki jednostki wobec siebie samej. Dana osoba jest wartościowa dla swego grona, o ile przestrzega jego standardów, tzn. musi dołożyć wszelkich starań, by tę wartość podtrzymać i uchronić się przed utratą wiarygodności, poważania czy zalet [Znaniński 2011, s. 369-390]. Jak można domniemywać, wykonanie autoportretu *selfie* stanowi podstawę tworzenia pewnej sceny do gry informacyjnej o sobie. Scenariusz obejmuje podjęcie przez aktora decyzji, którą postać ma zaprezentować i komu. Jest to w pewnym sensie kalkulacja obliczona na uzyskanie jak najlepszej interakcji z otoczeniem. Odgrywanie scen jest decydujące dla oczekiwanego odbioru sytuacji, w której się występuje. Konieczne jest tworzenie odpowiedniej inscenizacji, by publiczność odniosła pozytywne wrażenie i uznała daną postać za wiarygodną. Następuje wówczas projekcja wybranych cech osobowych, oczywiście we właściwym czasie i z odpowiednim nastawieniem. Przykładem jest publikowanie *selfie* z osobami powszechnie znanymi (celebrytami) lub znanymi w jej społeczności. Takie działanie skłania do interpretacji sytuacji jako próby kontrolowania wrażenia, jakie ta osoba chce zrobić na innych [Goffman 2008, s. 44]. Oczekuje ona bowiem od obserwatorów, że wrażenie, jakie pragnie wywołać, przyniesie spodziewany skutek i inni uwierzą, że rzeczywiście posiada ona te cechy.

Ważną rolę w świecie propagatorów *selfie* odgrywa środowisko modowe. Blogerki i blogerzy modowi promują swój wizerunek w nowych ubraniach, dodatkach do ubrań lub kosmetykach. Często chodzą ubrani w stroje od znanych projektantów, więc nie może zabraknąć *selfie* z projektantem. Można się o tym przekonać, przeszukując internetowe wydania tabloidów lub portale plotkarskie. Na przykład serwis Fakt.pl publikuje dziesiątki *selfie* modowych celebrytów zrobionych ze znanymi aktorami, muzykami, projektantami itp.¹⁰

¹⁰ www.fakt.pl/kobieta/plotki/blogerki-modowe-poluja-na-gwiazdy-fotografuja-sie-z-kazdym/hx9cc4e [dostęp: 16.12.2016].

Kulminację wykonywania *selfie* stanowią różnego rodzaju wydarzenia sportowe, kibice oraz gwiazdy sportu. Analizując postawy kibiców wobec sportu i różnych jego dyscyplin, stawiamy często pytanie: na czym polega fenomen widowiska sportowego?

Odpowiedź na to pytanie jest tak prosta i jednoznaczna, jak byśmy chcieli i oczekiwali. Współczesny sport jest „panem” wielu sług. Każde widowisko sportowe ma bowiem oprawę w postaci działań promocyjno-marketingowych i jest wpisane w oczekiwania społeczne. To przyciąga widzów i miłośników imprez sportowych.

W jakim zakresie zaspokajane są potrzeby uczestników tych wydarzeń i zmagania „herosów” sportu, w każdym jego wymiarze, tym wielkim i małym? Trzeba pamiętać, że każde wydarzenie sportowe, np. mecze piłkarskie, zawody żużlowe, lekkoatletyka, tenis itp., wymusza różne zachowania widzów, nie tylko werbalne, ale i kulturowe. A główni „aktorzy” tych wydarzeń, tj. zawodnicy, są świadomi tych reakcji i oczekują ich ze strony kibiców. Dlatego mobilizują się, by przynajmniej w części spełnić te oczekiwania („przeegrali, no trudno, ale mecz był dobry”; „Polacy, nic się nie stało”; „jeszcze jeden, jeszcze jeden” itp.).

Można zatem przyjąć, że kibice i fani danej dyscypliny sportu tworzą pewną wspólnotę. Sprawia to, że w skrajnych przypadkach kibice traktują przeciwnika i jego sympatyków jako wroga. Towarzyszące temu emocje nie zawsze są uzasadnione (np. różne zachowania stadionowe i pozastadionowe). Współczesny sport i widowiska sportowe są ważnym obszarem kultury masowej, tym bardziej że dzięki środkom masowego przekazu widzownia stanowi typ zbiorowości przestrzennie rozproszonej, np. strefy kibiców, kluby fanów i zawodników (mały szomania). Badacze społecznych wymiarów sportu podkreślają, że elementami dobrego widowiska są nie tylko poziom sportowy, popularność dyscypliny i efekty rywalizacji, ale także emocje łączące widzów i zawodników. Dlatego można powiedzieć, że sport jako zjawisko społeczne i element kultury masowej wykracza poza sferę sportu, pełniąc ważną funkcję zabawowo-rekreacyjną, wychowawczo-edukacyjną oraz emocjonalną (*katharsis*).

Każde widowisko sportowe kreuje swoich bohaterów, ma swoich fanów, którzy idą w ich ślady, a zawody stanowią magnes przyciągający na turnieje tysiące kibiców poprzez uczestnictwo bezpośrednie i pośrednie. Media masowe kreują bohaterów tłumów i idoli, z którymi zaczynamy się identyfikować (gadżety sportowe i klubowe), gdyż współczesny sport jest medialnym spektaklem, który jako produkt rynkowy dobrze wpisuje się w realia życia gospodarczego i oczekiwania społeczne. W *selfie* brylują sportowcy i kibice, wykonujący je na boiskach sportowych albo na arenach po zwycięstwie.

Erving Goffman do opisu działań podejmowanych przez ludzi używał terminów zaczerpniętych z teatru i wyróżniał m.in.: występy, zaufanie do swojej roli, fasadę, dramatyzację działalności, idealizację, kontrolowanie ekspresji, fałszywą

prezentację, mistyfikację, rzeczywistość i grę. Wszystko te działania mają pokazywać, w jaki sposób człowiek mobilizuje się, by wyrazić to, co chce przekazać innym. Znane są przykłady *selfie*, dla których nastolatki, kobiety, a nawet mężczyźni gotowi są całymi godzinami stać przed lustrem i przygotowywać się do zrobienia właściwego zdjęcia.

Niestety, ta chęć pokazania się dla dziewczyn czy chłopców może skończyć się poczuciem pozbawienia godności i wartości osobistej, frustracjami, niską samooceną i zaburzoną opinią o sobie, gdy *selfie* przynosi odmienny efekt niż zakładany. Już w 1922 r. Charles Cooley pisał, że każda istota ludzka próbuje przedstawić siebie odrobinę lepszą, niż jest w rzeczywistości. To impuls, który każe jej pokazywać się światu korzystniejszą lub idealizować samą siebie [Goffman 2008, s. 65]. Samo w sobie jest to, jak mówi literatura, działaniem wyrafinowanym i dostosowanym do rodzaju publiczności, a *selfie* stanowi tu idealny sposób zarządzania wizerunkiem w wielokulturowym społeczeństwie. Analizując ogłoszenia o pracę, można zauważyć, że wielu pracodawców wymaga od kandydatów aktywności na portalach społecznościowych. Osoba ubiegająca się o pracę jest weryfikowana m.in. na podstawie aktywności w cyberprzestrzeni i tego, jak się w niej odnajduje oraz jak jest odbierana. Problem robi się poważny, gdy dotyczy pracy i kariery zawodowej, z czego tak naprawdę nie zdajemy sobie sprawy. Serwis internetowy InfoPraca w tekście pt. *Robisz sobie selfie? Lepiej nie udostępniaj ich publicznie*, uświadamia czytelnikom, że pracownicy działów kadr, agencje rekrutacyjne, a także pracodawcy coraz częściej odwołują się do mediów społecznościowych, by dowiedzieć się czegoś o kandydacie do pracy. Według serwisu tendencja ta jest coraz silniejsza, więc warto przemyśleć, jak pracodawca ocenia taką aktywność, tym bardziej że specjaliści zajmujący się rekrutacją potrafią odczytać z takich zdjęć cechy osobowe i predyspozycje i na tej podstawie podjąć decyzję o zatrudnieniu¹¹.

Dziewczyna w inny sposób będzie wykonywała *selfie* dla mężczyzny, któremu chce się spodobać, eksponując swoje kobiece zalety, natomiast w inny, gdy adresatami będą jej przyjaciółki, które mogą wychwycić najdrobniejsze błędy i w bezceremonialny sposób poinformować ją, że ma źle wykonany makijaż czy niegustowny strój. Na tym etapie ludzie zdają się mieć świadomość manipulowania ekspresją siebie. Działania te są jednak gotowi uznać za wyjątkowe i uzasadnione, zapominając przy tym, że podlegają one osądowi, próbie przyzwoitości i często mylnego mniemania o sobie [Goffman 2008, s. 84]. Świadczą o tym wpisy i komentarze użytkowników serwisów społecznościowych pod takimi *selfie*, które brutalnie punktują ich autorów za nieautentyczność, złe zamiary czy manipulację. Nasuwa się tu problem zdefiniowany przez literaturę jako „falszywa prezentacja”.

¹¹ <http://weblog.infopraca.pl/2015/01/robisz-selfie-lepiej-udostepniaj-publicznie> [dostęp: 15.12.2016].

Oczywiście publiczność potrafi ocenić, czy taka autoprezentacja jest prawdziwa, czy fałszywa. Dlatego ilekroć mowa jest o tych, którzy prezentują fałszywą fasadę, symulują, wprowadzają w błąd, mamy na myśli rozbieżność między pozorami a fizyczną rzeczywistością, co może grozić upokorzeniem i utratą dobrego imienia. Jak konkluduje Erving Goffman, proces tworzenia „ja” jest żmudny, uciążliwy i może zostać zakłócony.

W szerszym kontekście *selfie* określane jest jako pamiętnik życia codziennego, swoistej autorefleksji, który zawiera zapis spraw poważnych albo śmiesznych, czasem żenujących, ale osobistych, intymnych obrazów własnego „ja”. W postaci pamiętników czy ich elektronicznych wersji – blogów internetowych – archiwizować, rozpowszechniać albo wyrażać swój obraz, a tym samym wizerunek, można bez jakichkolwiek ograniczeń.

Poważny portal informacyjny TVN24Bis.pl podaje, że znany przedsiębiorca Richard Branson zrobił sobie w Australii *selfie* ze swoim pracownikiem, który spał. Oczywiście cała historia została opisana na blogu, gdzie milioner przekonuje, że bardzo lubi odwiedzać swoich pracowników w biurach na całym świecie, żeby się przywitać i sprawdzić, czym zespół się zajmuje, a chłopak nie zajmował się niczym – złapał go śpiącego w pracy¹².

Jest to proces uczenia odbiorów właściwej percepcji i zwiększonej przyswajalności, który przebiega na zasadzie powtarzania i pewnych schematów. Niektóre publikacje wskazują, że *selfie* to konieczność, by zyskać akceptację grona, w którym się funkcjonuje lub do którego chce się dołączyć. Jednak zabieganie o pochwały i sukces tych działań następuje dopiero, gdy świat zewnętrzny zaakceptuje wizerunek, który wystawiamy do recenzji. Nie zawsze tak się jednak dzieje i czasem kończy się tym, że staje się on pośmiewiskiem, a członkowie kręgu społecznego mogą go skazać na wirtualny niebyt. Jak wiadomo, złe wiadomości szybko się rozchodzą i można przyjąć, że obecnie w życiu codziennym to sieci społecznościowe wyznaczają cele i zasady działania, tworząc struktury komunikacyjne. Rozpowszechnienie komunikacji elektronicznej, mediów cyfrowych, portali społecznościowych i związanych z tym narzędzi informatycznych, takich jak: poczta internetowa, blogi, czaty, doprowadziło do permanentnej wirtualnej komunikacji. Wysyłana wiadomość w formie zdjęcia, dotycząca wizerunku może zostać dostarczona i przetworzona (zmodyfikowana) na wiele sposobów, w czasie rzeczywistym, w dowolnym miejscu na świecie [Castells 2013, s. 32-76]. Wszystko to sprawia, że od człowieka oczekuje się sprawnego poruszania się w cybernetycznym świecie, a tym samym pochłaniania coraz większej ilości wrażeń i twórczego reagowania na nie. Innymi słowy, jednostka musi być gotowa

¹² <http://tvn24bis.pl/lifestyle,87/richard-branson-w-australii-zrobil-selfie-z-pracownikiem-kto-ry-spal,652071.html> [dostęp: 16.12.2016].

do szybkiej zmiany wirtualnego kursu, gdy zajdzie taka potrzeba lub gdy zmiana wyda jej się korzystna [Bauman 2008, s. 100].

Dla zobrazowania tego warto przywołać środowisko akademickie, któremu nieobce jest *selfie*. Na przykład Juwenalia, które są świętem zaków, mają swoją historię akademicką i stanowią dobrą okazję do pokazania swojego wizerunku szerszemu gronu. W ten sposób studenci podkreślają swoją odrębność od innych grup społecznych (charakterystyczny sposób funkcjonowania uczelni, obcowanie z wiedzą). Zachowania akademickie wynikają z poczucia wyjątkowości tego środowiska oraz zasad i wzorców odmiennych od innych grup. Można tu wymienić różne nurty artystyczne i subkulturowe wywodzące się ze środowiska akademickiego, kluby studenckie, sporty akademickie, co sprawia, że ta grupa społeczna cieszy się uznaniem i szacunkiem.

Środowisko to ma też swoje problemy, ale na gruncie akademickim istnieją rozbudowane mechanizmy identyfikacji, obszary zainteresowań i niepokorności intelektualnej, trwałe więzi, normy i wzory zachowań, z którymi studenci wchodzi w świat aktywności zawodowej. Z tych względów Juwenalia wyrastają nie tylko z chęci zabawy przed zbliżającą się sesją egzaminacyjną, ale także z potrzeby podkreślenia swojej odrębności od innych. Ponoć kronikarz Gall Anonim napisał: „jeśli chcesz być szczęśliwym przez kilka godzin, upij się; jeśli chcesz być szczęśliwym przez kilka lat, ożeń się; jeśli chcesz być szczęśliwym przez całe życie, załóż ogród”. Ta metafora ma wiele interpretacji, które można odnieść do różnych grup społecznych, w tym studentów. Czas wolny akademików upływa nie tylko na zabawie. Jest ona zapewne częścią życia studenckiego, ale grupa ta musi także wniknąć w nurt przemian społeczno-gospodarczych i globalizacyjnych naszej rzeczywistości. Współczesność jest bowiem związana z rozwojem gospodarki, techniki, nauki i kultury, a czas wolny każdej grupy społecznej staje się dobrem powszechnym. Fenomen czasu wolnego zyskuje z biegiem lat wiele nowych aspektów. To wartość sama w sobie, a jej treść najczęściej wypełniona jest także przez rozrywkę.

Internetowe radio Antyradio.pl kieruje do czytelników tekst zatytułowany *Róbcie selfie, będziecie szczęśliwsi*. Jego autor, Michał Tomaszewicz, powołuje się na badania przeprowadzone na uniwersytetach Irvine i Ohio, w których wzięli udział studenci. Wynika z nich, że *selfie* z uśmiechem zwiększa poczucie szczęścia wykonującej je osoby, gdyż staje się ona z czasem pewniejsza siebie, ale na ten stan może mieć także wpływ dzielenie się zdjęciami i rosnąca liczba pozytywnych komentarzy znajomych. Natomiast z przymrużeniem oka można podejść do analizy, że mężczyźni publikujący *selfie* są nacechowani narcyzmem, ze skłonnościami do psychopatii¹³.

¹³ www.antyradio.pl/Technologia/Duperele/Robcie-selfie-bedziecie-szczesliwsi-11318 [dostęp: 16.12.2016].

Należy podkreślić, że wyjątkowość *selfie* ma wymiar globalny, co znaczy, że nie występuje tylko w jednym środowisku, ale w różnych grupach społecznych i jest elementem kultury masowej. Dwight MacDonald [2002] w swojej książce *Teoria kultury masowej* przyznaje, że kultura ta adresowana jest do masowej publiczności i nastawiona na jak największy zysk. Samo *selfie* nie jest wytworem wymagającym wysiłku czy ponoszenia kosztów, trudnym do zrozumienia czy interpretacji, ale jest skierowane do odbiorcy w różnym wieku i o różnych zdolnościach intelektualnych. Wraz z rozwojem globalizacji taki rodzaj nowej „sztuki” wyrażania siebie stał się w wielu środowiskach rodzajem rytuału, produktu, który można wykorzystać zarówno w dobrej, jak i złej sprawie. Noël Carroll w *Filozofii sztuki masowej* podkreśla, że wytwory „sztuki” masowej są schematyczne i zrozumiałe; można je z łatwością śledzić, co sprawia, że wielu ludzi traktuje je jako dobry sposób spędzania czasu. Warunkiem koniecznym jest ich przystępność [Carroll 2011, s. 195 i n.].

Anthony Giddens zauważa, że przestrzeń publiczna zmienia się w przedstawienie tworzone przy użyciu środków kontroli i manipulacji, natomiast Internet jest przestrzenią wirtualną, abstrakcyjną, w której przestajemy być ludźmi [Giddens 2010, s. 486-495]. Istotnym elementem *selfie* są więc emocje, jakie wzbudza, czasem nieproporcjonalne do ich obiektu, którym może być ostentacyjny nadmiar lub zbytnia intensywność, tak pozytywna, jak i negatywna.

Z doniesień prasowych wynika, że z *selfie* mogą się także wiązać zagrożenia. Ta kategoria autoportretów nosi nazwę *cool selfie*, a jej miłośnicy stwarzają zagrożenie zdrowia i życia nie tylko dla siebie samych, ale i dla otoczenia. Na przykład serwis „Styl Życia” na portalu internetowym Interia.pl w artykule pt. *Operacja Spider II – za publikowanie gorących selfie mogą pójść siedzieć* przytacza historię 170 osób w Iranie, które zamieszczają w sieci swoje *selfie*, a ich działania na portalach społecznościowych są monitorowane przez państwo (jedyny dostępny portal społecznościowy w Iranie to Instagram.com). Dwanaście dziewcząt, w tym osiem irańskich modelek, zostało aresztowanych i grozi im do 6 lat więzienia. Prawdopodobną przyczyną tych restrykcji były autoportrety, na których dziewczyny nie miały na sobie tradycyjnego nakrycia głowy¹⁴.

Inny popularny serwis internetowy Se.pl (Super Ekspres, rubryka „Styl Życia”) publikuje tekst o *selfie* pod wyrazistym tytułem *W tych miejscach NIE RÓB SELFIE, bo... ZGINIESZ! Niebezpieczne i ryzykanckie miejsca na slit focie*, informuje czytelników, że teraz rządzą brawurowe *selfie* na granicy życia i śmierci, w ryzykownych sytuacjach i niebezpiecznych miejscach, które mogą być nawet śmiertelne w skutkach. Wszystko to gra, która toczy się o jak największą liczbę „lajków”. Dla zobrazowania pokazany jest rosyjski fotograf Kirill Oreshkin, który

¹⁴ <http://facet.interia.pl/styl-zycia/news-operacja-spider-ii-za-publikowanie-goracych-selfie-moga-pojs-nld,2321524> [dostęp: 15.12.2016].

wdrapuje się na wysokie budynki czy pomniki i robi sobie *selfie* na wysokościach. Dalej mowa jest o tym, jak 23-letnia studentka z Polski spadła z wysokości 7 metrów podczas robienia sobie *selfie* w Hiszpanii i zginęła¹⁵.

Natomiast na portalu Wp.pl (Wirtualna Polska, rubryka „Wiadomości”) w artykule pt. *Niebezpieczne selfie. Nie zdajemy sobie sprawy z poważnych konsekwencji tej mody* Amanda Siwek dokonuje analizy zachowań internautów i zauważa, że coraz częściej, zamiast takie mistrzowskie ujęcia „lajkować”, wręcz oburzają się i bezlitośnie komentują, np. „bardzo dobrze, że przyroda eliminuje chore jednostki”, „selekcja naturalna w najlepszej postaci”, „jegomość może liczyć na nominację do nagród Darwina”, „na głupotę nie ma rady”. A to tylko jedno z łagodniejszych wpisów internetowych. W celu prezentacji przytacza dwa przykłady. Pierwszy opisuje historię 31-letniego mieszkańca Bytomia, który zginął pod koniec lipca w Warszawie. Jak wynika z dochodzenia, mężczyzna usiłował zrobić sobie zdjęcie podczas skoku z mostu do Wisły i utonął. Szukał lepszego ujęcia, a znalazł śmierć. Drugi to przygoda 35-latka, który wpadł na ten sam pomysł na ekstremalne ujęcie. On jednak skok przeżył, a z wody wyciągnęła go policja wodna. Dużo szczęścia miał także nastolatek, który wpadł pod rozjeżdżony samochód, bo zamiast patrzeć na drogę, patrzył w ekran swojego telefonu¹⁶.

W podobnym tonie jest napisany tekst pt. *Robienie selfie bywa niebezpieczne* Marka Cekawy, który zamieścił serwis Onet.pl (rubryka „Technowinki”). Autor relacjonuje, że pewien mężczyzna miał pecha, gdyż ucierpiał podczas robienia *selfie*, a dodatkowo zrobił to podczas telewizyjnej transmisji na żywo. Z relacji wynika, że dochodząc do krawędzi mola, mężczyzna był tak skupiony na telefonie, że nie zauważył niewielkiej wyrwy. Do tekstu dołączony jest film, na którym można zobaczyć, jak się to skończyło¹⁷.

Nie inaczej sprawę przedstawia Newsweek.pl, który już tytułem *Robienie selfie groźne dla życia* daje do zrozumienia, że *selfie* to nie zabawa. Referuje, że w 2015 r. 66-letni Japończyk Hideto Ueda zginął podczas robienia sobie zdjęcia na schodach prowadzących do świątyni Taj Mahal i stał się dwunastą ofiarą *selfie* w tym roku. Pisze dalej, że większość z tych osób poniosło śmierć w wyniku nieszczęśliwego upadku. Podobny los spotkał w 2014 r. polskie małżeństwo. Para chciała zrobić sobie zdjęcie na krawędzi 80-metrowego klifu. Kawałek skały prawdopodobnie się oderwał, a małżeństwo – na oczach dzieci – spadło w przepaść. Kolejne zdarzenie również zakończyło się tragicznie: rosyjska nastolatka straciła równowagę podczas robienia *selfie* na moście kolejowym w Petersburgu, spadła i zginęła na miejscu. Inna młoda Rosjanka podczas robienia *selfie* z pi-

¹⁵ www.se.pl/styl-zycia/kobieta-porady/w-tych-miejscach-nie-rob-selfie-bo-zginiesz-niebezpieczne-i-ryzykowne-miejsca-na-slit-focie_446697.html [dostęp: 15.12.2016].

¹⁶ <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1329,title,Niebezpieczne-selfie-Nie-zdajemy-sobie-sprawy-z-powaznych-konsekwencji-tej-mody,wid,17788855,wiadomosc.html> [dostęp: 15.12.2016].

¹⁷ <http://technowinki.onet.pl/robienie-selfie-bywa-niebezpieczne/8vpws> [dostęp: 15.12.2016].

stoletem pomyliła przyciski – zamiast spustu migawki nacisnęła spust pistoletu, także zginęła na miejscu. Serwis podsumowuje, że tragicznie kończą się próby fotografowania w trakcie jazdy samochodem, motocyklem oraz zdjęcia z dzikimi zwierzętami i bronią, ale dodaje, że moda na *selfie* nie ustaje, toteż w wielu miejscach pojawiły się ostrzeżenia i zakazy robienia (ilustracja 1)¹⁸.

Ilustracja 1. Znaki zakazu dotyczące *selfie*

Źródło: www.newsweek.pl/styl-zycia/robienie-selfie-grozniesze-niz-rekiny-bilans-ofiar,artykuly,371016,1.html [dostęp: 15.12.2016].

Sytuacje, które dla entuzjastów *selfie* zakończyły się uszczerbkiem na zdrowiu lub wręcz tragicznie, spowodowały, że konieczna stała się interwencja odpowiednich organów państwowych. W związku z tym Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Rosji wydało broszurę, w której ostrzega, że *cool selfie* jest niebezpieczne i może prowadzić do utraty życia.

4. Zakończenie

Z pewnością większość ludzi zetknęła się ze zwyczajem kreowania swojego wizerunku poprzez robienie sobie zdjęć i rozpowszechnianie ich. Może się to odnosić do teorii i badań z nauk psychologicznych (m.in. prace Heinza Hartmanna) na temat *self* – „ja” z obiektem, czyli z innymi ludźmi, według których ważny jest wpływ relacji z otoczeniem na podtrzymanie samooceny i spójności „ja”.

¹⁸ www.newsweek.pl/styl-zycia/robienie-selfie-grozniesze-niz-rekiny-bilans-ofiar,artykuly,371016,1.html [dostęp: 15.12.2016].

Konieczne jest bowiem uzyskanie informacji zwrotnej z zewnątrz w celu ugruntowania dobrego samopoczucia, co może prowadzić do upodabniania się do „lepszego” otoczenia. W 1983 r. za sprawą Johna Sutherlanda pojawiła się koncepcja, że podstawą *self* jest jego aktywność, zaś niezbędną rolą środowiska – dążenie do bliskości i jedności. Ten aspekt oznacza rozgraniczanie *self* i „ja” do reprezentacji i do działania.

Autoportretowaniem zajmują się znani aktorzy z Hollywood lub tylko z lokalnej stacji telewizyjnej, aranżując je przy wszelkich wydarzeniach, imprezach, bankietach, jak również w czasie uroczystości rozdania Oscarów. Przyczynia się to do nakręcania szaleństwa wirtualnej publikacji swoich wizerunków, przy wykorzystaniu wielokulturowego potencjału społecznego.

Standardem dla wielu osób stało się *selfie* ze znaną gwiazdą muzyki, filmu, serialu, sportu lub politykiem. Nawet papież Franciszek uległ tej modzie i zrobił sobie *selfie* z młodzieżą. Są i tacy, którzy bez autoportretu nie mogą spędzić ani jednego dnia, uwieczniając siebie nawet kilkanaście razy w ciągu doby i „wrzucając” zdjęcia do sieci internetowej.

Dla wielu osób takie zdjęcia stanowią osobiste dobro, które chronią, i którego ochrony oczekują. Natomiast zdecydowana większość robiących *selfie* zamieszcza je na portalach społecznościowych lub na blogach i stronach www, a zasadniczym pytaniem pozostaje: „w jakim celu?”. Odpowiedź jest stosunkowo prosta: taki jest wymóg epoki, w której żyjemy i w której kształtują się osobowości narcystyczne. Wszechobecny jest kult bycia pięknym, zdrowym, młodym i gotowym skrupulatnie, z wszelkimi detalami, chwalić się swoim wyglądem. Wypada wartościować swoje „ja” uwiecznionym w autoportrecie z postacią lub rzeczą pożądaną, które natychmiast zostaje rozpowszechnione w wirtualnym świecie. Powinno się przebywać w ciągle nowych, oryginalnych miejscach (stąd *selfie* w turkusowych wodach Oceanu Indyjskiego), pokazywać, na co nas stać, szczególnie na jaki poziom życia (*selfie* przy drogich samochodach). Przystoi ogłosić, z jakich środków transportu się korzysta i gdzie aktualnie się znajduje (*selfie* na jachcie, w samolocie, w metrze) lub bywa (*selfie* na głośnym wydarzeniu rozrywkowym, najlepiej na koncercie muzycznym). Bezdyskusyjne są też autoportrety ze swoimi zwierzakami.

Kluczowe jest jednak to, że *selfie* to nie całkowicie spontaniczne zdjęcie, raczej świadome działanie, które ma na celu wywołanie właściwej reakcji lub odpowiedniego (pozytywnego) wrażenia wśród konkretnej publiczności. Takie autoportretowanie jest więc „słusznym” działaniem, w obrębie którego powstała nowa kategoria producentów i fanów-konsumentów. Ta relacja zwiększa możliwości indywidualnego komunikowania się w wielokulturowym świecie oraz zostania samodzielnym producentem, którego zadaniem jest aranżowanie odpowiedniego „osądu” wizerunku i kreowanie jego „kultu” [Lister i in. 2009, s. 333].

Warto dodać, że uwiecznianie swego „ja” w formie autoportretów jest współczesnym narzędziem zarządzania swoim wizerunkiem. To wizualizacja, do której potrzebne jest otoczenie, a dokładnie jego wpływ, dzięki któremu wzrasta samoocena i poprawia się samopoczucie. Jeśli jest ona jednak motywowana nieetycznymi pobudkami autora, to taki autoportret może wywołać falę negatywnych emocji, wrogości, agresji, mowy nienawiści i nieodwracalną kompromitację w wirtualnym środowisku, która będzie dostępna w dużej skali i długim czasie.

Tak postrzegana rzeczywistość wymusza zachowanie przez amatorów portretów z „ręki” dużej ostrożności i dokonywanie analizy emocji, które rodzą się w pierwszych chwilach „życia” autoportretu, oraz doświadczeń osądzania i wartościowania. Trzeba się liczyć z tym, że rezultat, jaki chciało się osiągnąć, może być oczekiwany – dobry lub zły (w zależności od intencji), albo nieoczekiwany, inaczej mówiąc, czy została uzyskana spójność *selfie* z *self*.

Literatura

- Baudrillard J., 2006, *Spółczesność konsumpcyjna. Jego mity i struktury*, Warszawa: Sic!.
- Bauman Z., 2008, *O popkulturze. Wypisy*, Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne.
- Bloggerki modowe polują na gwiazdy fotografują się z każdym*, www.fakt.pl/kobieta [dostęp: 16.12.2016].
- Carroll N., 2011, *Filozofia sztuki masowej*, Gdańsk: Słowo/obraz/terytoria.
- Castells M., 2013, *Władza komunikacji*, Warszawa: WN PWN.
- Cekawa M., *Robienie selfie bywa niebezpieczne*, <http://technowinki.onet.pl> [dostęp: 15.12.2016].
- Cooley Ch., 1922, *Human Nature and the Social Order*, New York: C. Scribner's sons.
- Degler J., 2009, *Witkacego portret wielokrotny*, Warszawa: PIW.
- Giddens A., 2010, *Socjologia*, Warszawa: WN PWN.
- Goffman E., 2008, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa: Aletheia.
- Komitet Ministrów Rady Europy, Rekomendacja Rec97(20) on „Hate Speech”, 1997.
- Lister M., Dovey J., Giddings S., Grant I., Kelly K., 2009, *Nowe media. Wprowadzenie*, Kraków: Wyd. UJ.
- MacDonald D., 2002, *Teoria kultury masowej*, Kraków: Wyd. Literackie.
- Mills C.W., 2007, *Wyobraźnia socjologiczna*, Warszawa: WN PWN.
- Nawet małpa robi selfie*, <http://polska.newsweek.pl> [dostęp: 15.12.2016].
- Niestandardowe (Be Your)Selfie*, www.brandvoice.pl [dostęp: 15.12.2016].
- Obserwatorium Językowego Uniwersytetu Warszawskiego, <http://nowewyrazy.uw.edu.pl> [dostęp: 15.12.2016].
- Od Autoportretu do Selfie :) cz. 1*, <http://dobraedukacja.edu.pl> [dostęp: 16.12.2016].
- Operacja Spider II – za publikowanie gorących „selfie” mogą pójść siedzieć*, <http://facet.interia.pl/styl-zycia> [dostęp: 15.12.2016].
- Park E.R., 1950, *Race and Culture*, Glencoe: The Free Press.
- Robienie selfie groźne dla życia*, www.newsweek.pl/styl-zycia [dostęp: 15.12.2016].
- Robisz sobie selfie? Lepiej nie udostępniaj ich publicznie*, <http://weblog.infopraca.pl> [dostęp: 15.12.2016].
- „Selfie” na plaży – uchodźcy świętują udaną przeprawę do Grecji*, www.kresy.pl [dostęp: 12.11.2016].

- Szacki J., 2008, *Słowo wstępne*, w: E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa: Aletheia.
- Siwek A., *Niebezpieczne selfie. Nie zdajemy sobie sprawy z poważnych konsekwencji tej mody*, <http://wiadomosci.wp.pl> [dostęp: 15.12.2016].
- Słownik języka polskiego*, <http://sjp.pwn.pl> [dostęp: 12.11.2016].
- Tomaszkiewicz M., *Róbcie selfie, będziecie szczęśliwi*, www.antyradio.pl/Technologia [dostęp: 16.12.2016].
- W tych miejscach NIE RÓB SELFIE, bo... ZGINIESZ! Niebezpieczne i ryzykowne miejsca na slita focie*, www.se.pl/styl-zycia [dostęp: 15.12.2016].
- Wielki słownik języka polskiego*, www.wsjp.pl [dostęp: 13.11.2016].
- Złapał pracownika na spaniu. Zaskakująca akcja miliardera*, <http://tvn24bis.pl> [dostęp: 16.12.2016].
- Znanięcki F., 2011, *Relacje społeczne i role społeczne*, Warszawa: WN PWN.

Self-Portrait *Selfie* as a Management Tool in Multiculturalism

Abstract. A different culture, customs and social norms perceived by us, and the global communication system, after some time, and to some extent, are also visible within us. The explosion of new technologies, universal access to them, globalization behaviour, and multiculturalism all contributed to a massive virtual publishing of self-portraits by people. The generation that is now starting adult life, knowingly creates a conglomerate of professionals, producers, promoters of favourite things, as well as, consumers of goods and services. This inevitably leads to the development of new instruments for managing multiculturalism, in which one of the modern tools has become the *selfie*.

Keywords: personal image, multiculturalism, globalization, generation

Beata Milewska

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
Wydział Ekonomiczny w Szczecinie
e-mail: beata.milewska1@gmail.com
tel. 509 142 460

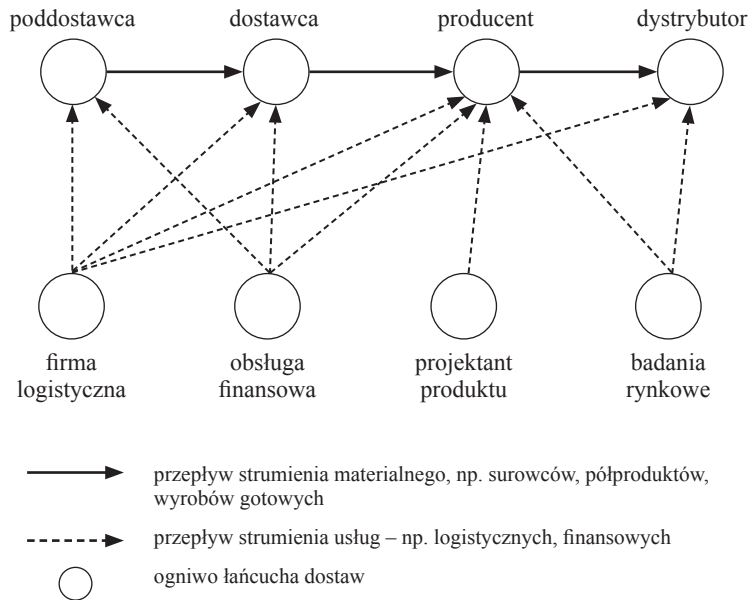
Wyzwania w zarządzaniu międzynarodowymi łańcuchami dostaw z uwzględnieniem uwarunkowań kulturowych

Streszczenie. Z zarządzaniem międzynarodowymi łańcuchami dostaw związane są różne wyzwania. Przykładowo przy zaopatrzeniu w krajach o niskich kosztach produkcji trzeba uwzględnić wzrost kosztów transportu, utrzymania zapasów, utraconej sprzedaży, pogorszenia jakości i zmian warunków w otoczeniu. Niestabilność otoczenia skłania do zwiększania elastyczności, co może skutkować powrotem do lokalnych źródeł zaopatrzenia. Wyzwaniem w międzynarodowych łańcuchach dostaw są różnice kulturowe, które mają wpływ na relacje między poszczególnymi ogniwami łańcucha, np. japońskie uwarunkowania społeczno-kulturowe, które wpływają na relacje w łańcuchach dostaw, to m.in. wartości paternalistyczne, przedkładanie interesów grupy nad interes jednostki i wartość współpracy. Wyrazem tego jest silne przywództwo ze strony lidera łańcucha i lojalność dostawców. Efektywność międzynarodowych łańcuchów dostaw zależy więc nie tylko od sprawnej logistyki, ale także od odpowiedniej kultury organizacyjnej.

Słowa kluczowe: międzynarodowy łańcuch dostaw, zaopatrzenie w krajach o niskich kosztach, *trade-off*, uwarunkowania kulturowe, droga Toyoty

1. Wprowadzenie

Pojęcie „łańcuch dostaw” może być różnie rozumiane [por. Ciesielski i Długosz 2010, s. 11-13; Szymoniak 2010, s. 191-192]. W ujęciu podmiotowym są to współpracujące ze sobą firmy, między którymi przepływają strumienie dóbr materialnych (surowców, półproduktów, wyrobów gotowych), a także związane z nimi informacje i środki finansowe [Witkowski 2010, s. 17]. Są to więc dostawcy i odbiorcy, ale także poddostawcy i kolejni pośrednicy handlowi. Jeśli uwzględnimy

Rysunek 1. Rozszerzony łańcuch dostaw

Źródło: opracowanie własne.

również współpracujące firmy usługowe, to taki łańcuch dostaw możemy nazwać rozszerzonym [Hugos 2011, s. 33-37] (rys. 1).

W związku z postępującym procesem umiędzynarodowienia gospodarki poszczególne ogniwa łańcucha dostaw często są zlokalizowane w różnych krajach. Są to już nie krajowe, a międzynarodowe łańcuchy dostaw. Trzeba więc zarządzać (planować, organizować, kontrolować) przepływami materialnymi w skali międzynarodowej – od dostawców i kooperantów zlokalizowanych w różnych państwach, poprzez wewnętrzne jednostki przedsiębiorstwa, które również mogą się znajdować w różnych krajach, do odbiorców, zlokalizowanych czasami na całym świecie.

2. Efektywność międzynarodowych łańcuchów dostaw

W przypadku prowadzenia działalności na skalę międzynarodową, tak jak ma to miejsce w przypadku międzynarodowych łańcuchów dostaw, ważny jest aspekt efektywnościowy. Można zaopatrywać się tam, gdzie jest to najkorzystniejsze, np. w krajach o niskich kosztach produkcji. Można lokalizować zasoby (produkcja, magazyny, centra dystrybucji) w tym miejscu na świecie, gdzie jest to najbardziej efektywne. Dzięki rynkom zbytu w wielu krajach świata oraz centralizacji

produkcji, magazynów czy centrów dystrybucji można osiągać korzyści skali. Celem jest poprawa efektywności, obniżka kosztów i co za tym idzie – zwiększenie konkurencyjności łańcucha dostaw.

Główną przyczyną rozwoju międzynarodowych łańcuchów dostaw jest więc presja konkurencyjna. Umieźdzyndarodowienie łańcuchów dostaw na obecną skalę nie byłoby jednak możliwe, gdyby nie rosące możliwości techniczno-organizacyjne, rozwój informatyki, tworzenie światowej infrastruktury komunikacyjnej na bazie sieci satelitarnych, rozwój technologii transportowych i koncepcji logistycznych pozwalających zarządzać długimi w sensie geograficznym łańcuchami dostaw.

Jednak tworzenie międzynarodowych łańcuchów dostaw związane jest nie tylko z korzyściami w porównaniu do łańcuchów krajowych. Działalność na taką skalę wiąże się również z trudnościami, wyzwaniami i ryzykiem.

3. Trudności i wyzwania w międzynarodowych łańcuchach dostaw

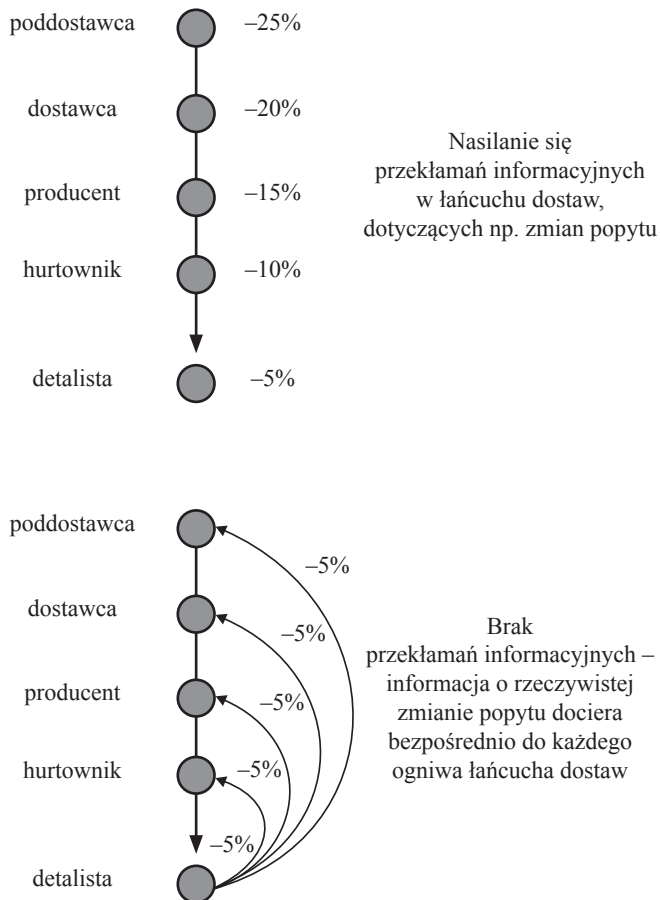
W miarę postępującej globalizacji zwiększa się wielkość sieci dostaw. Strumienie surowców, półproduktów i wyrobów gotowych stają się coraz dłuższe w sensie geograficznym, co wynika z lokalizacji produkcji, zaopatrzenia i zbytu w różnych krajach. Stąd biorą się trudności w zarządzaniu międzynarodowym łańcuchem dostaw, co jeszcze potęguje zwiększanie szerokości strumieni (to znaczy, że między przedsiębiorstwami przepływają produkty w większej liczbie odmian, co wynika z indywidualizacji popytu i skracania cykli życia produktów). Trudności może też nastęrczać zwiększająca się częstotliwość przepływu, która jest ogólną tendencją wynikającą z dążenia do zmniejszania partii zamówienia i dzięki temu do ograniczania kosztów utrzymania zapasów. Wszystko to sprawia, że zarządzanie międzynarodowymi łańcuchami dostaw nie jest łatwe i nie zawsze są one bardziej efektywne od krajowych. Zarządzając międzynarodowymi łańcuchami dostaw, można napotkać wiele rodzajów ryzyka, np.:

- ryzyko pogorszenia poziomu logistycznej obsługi klienta (wydłużenie czasu cyklu realizacji zlecenia, pogorszenie terminowości, np. ze względu dużą odległość przestrzenną rynku zaopatrzenia i zbytu),
- ryzyko pogorszenia jakości dóbr w czasie trwania procesów logistycznych (np. w czasie transportu na dalekie odległości),
- ryzyko oceny źródeł zaopatrzenia zlokalizowanych za granicą,
- ryzyko wystąpienia efektu Forrestera (zwanego „efektem byczego bicza”, związanego z przekłamaniami informacyjnymi w łańcuchu dostaw, gdzie stosunkowo niewielkie odchylenia popytu zgłaszanego przez finalnych klientów rosną w miarę przekazywania informacji o popycie w górę łańcucha, do producenta

i dalej do dostawców; aby go uniknąć, należy stosować nowoczesne technologie informatyczne w całym łańcuchu dostaw [Gołębska i Szuster 2008, s. 19], by informacja o rzeczywistym popycie docierała do każdego ogniwa łańcucha dostaw bezpośrednio, bez zniekształceń – rys. 2),

– ryzyko rozprzestrzeniania się zakłóceń (w zglobalizowanym świecie większa jest podatność na przenoszenie się zakłóceń (takich jak kryzys) z jednego kraju do drugiego),

– ryzyko negatywnego wpływu na środowisko naturalne (w związku z globalizacją przewozy wykazują tendencję rosnącą, z uwagi np. na wydłużanie łańcuchów dostaw i centralizację produkcji czy magazynowania),

Rysunek 2. Efekt Forrestera i możliwość jego wyeliminowania

Źródło: opracowanie własne.

- trudności związane z nierównomiernym rozwojem infrastruktury w poszczególnych krajach,
- trudności związane z „wąskimi gardłami” i koniecznością oczekiwania na granicach (a co za tym idzie – z wydłużaniem czasu i kosztów transportu oraz zwiększeniem kosztów utrzymania zapasów),
- ryzyko związane z różnicami kulturowymi między poszczególnymi krajami,
- ryzyko zwiększenia kosztów całkowitych – co jest paradoksem, gdyż międzynarodowe łańcuchy dostaw mają wpływać na poprawę efektywności i obniżkę kosztów; zdarza się jednak, że obniżenie jednych kosztów, np. kosztów zakupu (dzięki pozyskiwaniu komponentów w krajach o niskich kosztach produkcji), pociąga za sobą zwiększenie innych kosztów, np. kosztów transportu i utrzymania zapasów, co w efekcie może prowadzić do zwiększenia kosztów całkowitych.

W dalszej części zostaną szerzej omówione dwa ostatnie zagadnienia tzn. ryzyko zwiększenia kosztów całkowitych w międzynarodowych łańcuchach dostaw (przedstawione na przykładzie zaopatrzenia w krajach o niskich kosztach produkcji) oraz ryzyko związane z różnicami kulturowymi między poszczególnymi krajami.

4. Ryzyko związane ze strategią zaopatrzenia w krajach o niskich kosztach produkcji

Wybór strategii zaopatrzenia w łańcuchach dostaw wiąże się z problemem decyzyjnym, czy zaopatrywać się lokalnie, tzn. w kraju, w którym jest zlokalizowana produkcja, czy za granicą.

Przyczyny poszukiwania źródeł zaopatrzenia za granicą mogą być różne, np. brak określonych dóbr zaopatrzeniowych w kraju lub wyższa jakość dobra zaopatrzeniowego pozyskanego z zagranicy. Często jednak główną przyczyną jest niższa niż w kraju cena dobra zaopatrzeniowego w krajach o niskich kosztach produkcji (*low-cost country sourcing*, LCCS), takich jak Chiny, Indie czy kraje Ameryki Południowej.

Przy podejmowaniu decyzji o zakupie dóbr zaopatrzeniowych w krajach o niskich kosztach trzeba jednak uwzględnić *trade-off* („coś za coś”). *Trade-off* to relacja między co najmniej dwoma elementami systemu, gdzie w wyniku podjętych działań jeden element ulega poprawie, drugi zaś pogorszeniu [Milewska 2015, s. 20]. Niewątpliwie decyzja o zakupie w krajach o niskich kosztach związana jest z obniżeniem, często radykalnym, kosztów zakupu, trzeba jednak także przeanalizować wpływ tej decyzji na inne koszty [Ciesielski 2009, s. 21-22]. Zakup w krajach o niskich kosztach, w porównaniu z zakupem lokalnym, pociąga bowiem za sobą wzrost kosztów:

- transportu (ze względu na zwiększenie odległości),

– pogorszenia jakości dóbr (np. w międzynarodowych łańcuchach logistycznych znaczący procent żywności ulega zniszczeniu w czasie transportu i magazynowania),

– utraconej sprzedaży (im bardziej miejsce pozyskiwania dóbr zaopatrzeniowych jest oddalone od rynku zbytu, tym bardziej zwiększa się ryzyko rozbieżności między wielkością dostawy a rzeczywistym popytem, co w przypadku niespodziewanego zwiększenia popytu może skutkować niemożnością jego zaspokojenia),

– utrzymania zapasów.

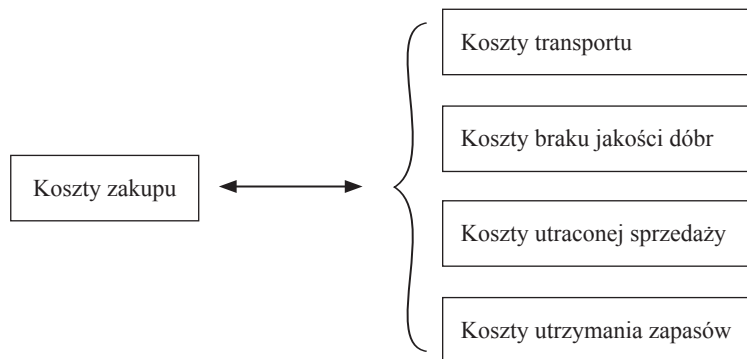
Przyczyny zwiększenia kosztów utrzymania zapasów przy zakupie dóbr zaopatrzeniowych w krajach o niskich kosztach są następujące:

– wydłużenie czasu cyklu realizacji zlecenia (w przypadku zaopatrzenia w krajach odległych geograficznie) wpływa na konieczność złożenia zamówienia z większym wyprzedzeniem czasowym; w związku z tym zmniejsza się możliwość szybkiej reakcji na potrzeby rynku i zwiększa potrzeba tworzenia dużych zapasów bezpieczeństwa,

– zwiększenie ryzyka pogorszenia jakości dóbr zaopatrzeniowych sprzyja tworzeniu większych zapasów bezpieczeństwa na wypadek, gdyby część dóbr po przybyciu na miejsce nie mogła być użyta do produkcji ze względu na pogorszenie parametrów jakościowych,

– duża odległość geograficzna wymusza konieczność konsolidacji ładunków, zwiększenia partii dostawy, a zmniejszenia ich częstotliwości, co również skutkuje większym poziomem zapasów.

Trade-off związany z zakupem dóbr zaopatrzeniowych w krajach o niskich kosztach przedstawia rys. 3.

Rysunek 3. *Trade-off* związany z zakupem dóbr zaopatrzeniowych w krajach o niskich kosztach

Źródło: opracowanie własne.

Mając na uwadze przedstawioną na rys. 3 relację *trade-off*, trzeba dokonać oceny, czy korzyści wynikające z niskich kosztów zakupu przewyższą niedogodności, ryzyko i zagrożenia związane z zakupem w krajach o niskich kosztach. Należy mieć także na względzie ryzyko zmiany warunków otoczenia. Strategia zaopatrzenia w krajach o niskich kosztach jest bowiem zwykle opłacalna przy założeniu niskiego kosztu pracy i niskiej ceny ropy naftowej, pozwalającej na stosunkowo tani przewóz towarów na bardzo duże odległości. Jednak na zmniejszenie efektywności tej strategii zaopatrzenia może wpłynąć np. zwiększenie ceny ropy naftowej, zwiększenie kosztu pracy czy zwiększenie nacisku opinii publicznej na poprawę warunków pracy i ochrony środowiska w krajach LCCS.

Ze względu na większą, od czasu globalnego kryzysu z 2008 r., świadomość niestabilności otoczenia gospodarczego widoczna staje się tendencja do elastyczności rozwiązań, aby móc szybko reagować na zmienną sytuację w otoczeniu (np. ryzyko wahań popytu czy zmian czynników kosztotwórczych, takich jak ceny paliw) [Milewska 2011, s. 78]. Stąd m.in. strategia zwinnych łańcuchów dostaw (*Agile Management* – zwinne zarządzanie) [Ciesielski i Długosz 2010, s. 45], które mają gwarantować wysoki poziom obsługi ostatecznego klienta, elastyczność w reagowaniu na zmiany popytu i warunki otoczenia, kompresję czasu i szybką reakcję na potrzeby klientów. Aby to jednak osiągnąć, należy zmniejszać odległość geograficzną ogniw łańcucha, co może oznaczać odejście od zaopatrywania w krajach LCCS i powrót do zaopatrzenia w skali regionalnej czy lokalnej. Może to być preferowane zwłaszcza przy produktach niestandardowych i przy niestabilnym, trudno przewidywalnym popycie. Będzie to więc oznaczać, przynajmniej w pewnym stopniu, przejście od międzynarodowego do krajowego łańcucha dostaw.

5. Uwarunkowania kulturowe w międzynarodowych łańcuchach dostaw

Wyzwaniem w międzynarodowych łańcuchach dostaw są nie tylko opisane wyżej zagadnienia logistyczne i organizacyjne. Nie można bowiem pominąć ryzyka wynikającego z różnic kulturowych w międzynarodowych łańcuchach dostaw. Kiedy poszczególne ogniwa łańcucha dostaw znajdują się w różnych częściach świata, w wielu krajach, często na różnych kontynentach, ryzyko wynikające z różnic kulturowych się zwiększa.

Wbrew pozorom globalizacja nie oznacza ujednoczenia produktów i usług sprzedawanych w różnych krajach, nawet gdy są one produkowane przez tę samą korporację transnarodową. Produkując na różne rynki, należy uwzględniać preferencje klientów, które mogą być odmienne w zależności od uwarunkowań kulturowych w poszczególnych państwach. W związku z tym niektórzy producenci

dywersyfikują swoje wyroby (osiągając przez to mniejsze korzyści skali w produkcji), natomiast inni, zamiast dostosowywać produkty do lokalnych gustów, starają się przekonać klientów do zmiany upodobań, jednak w pewnej mierze je uwzględniając [Milewski 2013, s. 113]. Nawet produkty McDonald's nie w każdym kraju są takie same.

Ogromnym wyzwaniem w międzynarodowych łańcuchach dostaw jest współpraca firm z różnych kręgów kulturowych, zwłaszcza przy dążeniu do tworzenia stabilnych powiązań i integracji łańcuchów dostaw. A właśnie na integracji łańcuchów oparte są nowoczesne strategie logistyczne, takie jak *just-in-time* (dokładnie na czas) [Milewska i Milewski 2001, s. 40-52], ECR, *Lean Management* (szczupłe zarządzanie) i wspomniany wcześniej *Agile Management*. W takiej sytuacji, wybierając dostawcę strategicznego i podejmując decyzję o długoterminowej współpracy, często bierze się pod uwagę nie tylko cenę zakupu danego dobra, jego jakość oraz oferowany poziom obsługi logistycznej (czas cyklu realizacji zlecenia, terminowość, kompletność dostaw itd.), ale także kulturę organizacyjną danej firmy. Z kolei kultura organizacyjna firmy przynajmniej w pewnej mierze wynika z uwarunkowań kulturowych w społeczeństwie, z którego pozyskiwani są pracownicy tej firmy.

6. Wpływ uwarunkowań społeczno-kulturowych na relacje w łańcuchu dostaw

Wpływ uwarunkowań społeczno-kulturowych na relacje między poszczególnymi ogniwami łańcucha dostaw zostanie przedstawiony na przykładzie firm japońskich. Sukcesy przedsiębiorstw japońskich, takich jak Toyota, w dużej mierze wynikają bowiem właśnie z kultury organizacyjnej tych przedsiębiorstw, co jest pochodną uwarunkowań społeczno-kulturowych. Te wartości społeczno-kulturowe to m.in.:

- wartości paternalistyczne – bezwarunkowe posłuszeństwo wobec władzy (w firmie – wobec szefa), a jednocześnie wspieranie podwładnych (szef firmy jako wzór do naśladowania, wspierający pracowników),
- przedkładanie interesów grupy nad interesy jednostki (tzn. interesów firmy nad swój własny), przewyciężenie indywidualizmu na rzecz działania w grupach (angażowanie się w grupowe formy organizacji pracy, np. w pracę kół jakości),
- wartość ciężkiej pracy, czystości i porządku (pracownicy po godzinach ofiarnie pracują dla dobra firmy, z entuzjazmem dbają o czystość i porządek na stanowisku pracy),
- wartość współpracy i utrzymywania dobrych stosunków międzyludzkich (harmonijna atmosfera między zwierzchnikami i podwładnymi, podejmowanie

decyzji na drodze porozumienia, współpraca związku zawodowego z kierownictwem firmy).

Wartości te wpływają także na relacje w łańcuchu dostaw między poszczególnymi ogniwami. Japoński model partnerstwa w łańcuchu dostaw – *keiretsu* [Witkowski 2010], oparty na ścisłych powiązaniach, współpracy, koordynacji i kontroli między ogniwami tego łańcucha, charakteryzuje się – w porównaniu do relacji w europejskich czy amerykańskich łańcuchach – silniejszą zależnością, mocniejszą koordynacją i kontrolą, większą otwartością w przekazywaniu informacji i większą lojalnością wobec lidera łańcucha (np. dostawców wobec Toyoty).

Przykładowo w łańcuchu dostaw tworzonym przez Toyotę widać wpływ wymienionych wcześniej uwarunkowań kulturowych, takie jak wartości paternalistyczne czy wartość współpracy. Przywództwo w Toyocie jest bardzo silne, a zarazem dostawcy są mocno związani i lojalni wobec Toyoty. Jest to relacja: *sensei* (mistrz) – uczeń. Toyota wskazuje dostawcom cel (np. agresywną redukcję kosztów) i monitoruje postępy jego realizacji. Jednocześnie jako lider w łańcuchu dostaw pomaga dostawcom w rozwoju – eksperci Toyoty pomagają usprawniać ich systemy produkcyjne i logistyczne, co przynosi korzyści zarówno dostawcom (np. obniżenie poziomu zapasów, obniżenie kosztów), jak i Toyocie (możliwość uzyskania niższej ceny zakupu, dostawy dokładnie na czas). Inżynierowie dostawców wyjeżdżają na praktyki do Toyoty, gdzie odbywają szkolenia, aby mogli obniżyć koszty produkcji podzespołów i taniej je sprzedawać, ale żeby nadal na tym zarabiali i mogli się rozwijać [Liker i Meier 2011, s. 341-343].

Systemy techniczne, logistyczne i społeczno-kulturowe łańcucha dostaw są powiązane. Aby możliwe były dostawy *just-in-time*, dostawca musi być przedłużeniem Toyoty. W przypadku międzynarodowych łańcuchów dostaw wymaga się, aby poszczególne ogniwa łańcucha miały jeśli nie identyczną, to chociaż podobną kulturę organizacyjną. W międzynarodowych łańcuchach dostaw tworzonych przez Toyotę wspólną filozofią jest tzw. droga Toyoty, znana na Zachodzie jako *Lean Management*. System produkcyjny Toyoty jest bowiem uważany za pierwszy system *Lean* (tzn. system „odchudzony” – z kosztów, zapasów, defektów, zbędnych pracowników itd.). Dlatego zanim Toyota podpisze długoterminową umowę, dokładnie sprawdza dostawcę. Nie wystarczy produkowanie części zgodnie ze specyfikacją i niska cena, wymagania wobec dostawcy to także rozumienie drogi Toyoty – eliminacja marnotrawstwa, ciągle usprawnienia, dostawy dokładnie na czas, innowacyjność. Niestety, wiele przedsiębiorstw na Zachodzie, wdrażając strategię *Lean*, koncentruje się na poszczególnych technikach, takich jak *poka-yoke*, SMED, 5S, natomiast pomija filozofię ciągłego doskonalenia i eliminowania marnotrawstwa w każdej dziedzinie, gdyż wymaga to radykalnej zmiany kultury organizacyjnej oraz mentalności kierownictwa i pracowników. W związku z tym w międzynarodowym łańcuchu dostaw kontrola dostawców przez Toyo-

tę trwa przez cały czas. Toyota opracowała system monitorowania jakości, czasu dostawy, kosztów u dostawców i w razie jakiegokolwiek problemu żąda przybycia kierownictwa dostawcy i przedstawienia środków zaradczych.

7. Zakończenie

W łańcuchach dostaw kluczowa jest ich integracja. Aby to osiągnąć, potrzebne są nie tylko sprawne systemy logistyczne, informatyczne, techniczne i technologiczne, ale także odpowiednia kultura organizacyjna w poszczególnych ogniwach łańcucha. Problem ten staje się niezwykle ważny w międzynarodowych łańcuchach dostaw, ponieważ uwidacznia się w nich wpływ różnic kulturowych między różnymi regionami świata. Różnice te są istotne, ponieważ mogą powodować nieskuteczność metod zarządzania sprawdzonych w innych kręgach kulturowych. Implikacje mogą być różnego rodzaju i o różnej randze. Nie bez znaczenia są nawet tak banalne utrudnienia, jak problemy z komunikacją, i to nie tylko z powodu barier językowych, ale właśnie kulturowych. Przeszkody te mogą prowadzić do zwiększania kosztów współpracy i pogorszenia efektywności międzynarodowych łańcuchów, które są tworzone właśnie po to, żeby obniżyć koszty przepływu towarów przy jednoczesnym zwiększaniu parametrów jakościowych (czas dostawy, terminowość). Odpowiednia kultura organizacyjna we wszystkich ogniwach łańcucha będzie sprzyjała integracji, synchronizacji przepływów, obniżce kosztów, poprawie poziomu logistycznej obsługi klienta i wyższej efektywności.

Literatura

- Ciesielski M., Długosz J. (red.), 2010, *Strategie łańcuchów dostaw*, Warszawa: PWE.
- Ciesielski M., 2009, *Instrumenty zarządzania łańcuchami dostaw*, Warszawa: PWE.
- Gołębska E., Szuster M. (red), 2008, *Logistyka w międzynarodowej gospodarce światowej*, Poznań: Wyd. AE w Poznaniu.
- Hugos M. (2011), *Zarządzanie łańcuchem dostaw*, Gliwice: Helion.
- Liker J.K., Meier D.P., 2011, *Droga Toyoty. Fieldbook*, Warszawa: MT Biznes.
- Milewska B., 2015, Czynniki ludzki jako determinanta efektu trade-up w procesach produkcyjno-logistycznych, *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 8, 19-28.
- Milewska B., 2011, Logistyka po globalnym kryzysie, *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 2, 73-80.
- Milewska B., Milewski D., 2001, *Just in time*, Kraków: Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- Milewski D., 2013, *Relacje procesów logistycznych jako czynnik efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw produkcyjnych*, Szczecin: WN USz.
- Szymoniak A., 2010, *Logistyka i zarządzanie łańcuchem dostaw*, cz. 1, Warszawa: Difin.
- Witkowski J., 2010, *Zarządzanie łańcuchem dostaw. Koncepcje, procedury, doświadczenia*, Warszawa: PWE.

Challenges in the Management of International Supply Chains with Regard to Cultural Circumstances

Abstract. There are challenges associated with the management of international supply chains. For example, when supplying from low-cost countries, one has to take into account the increase in transport costs, the maintenance of inventory, lost sales, deterioration and changes of the conditions in the environment. The instability of environmental impact leads to the tendency to use flexible solutions, which may mean a return to local supply sources. The challenge in international supply chains is cultural differences, which affect the relationships between the individual links in a chain. For example, the Japanese socio-cultural conditions affecting the relationship in the supply chain include paternalistic values, favouring the interests of a group over the interests of an individual, and the value of cooperation. This is reflected in strong leadership on the part of a leader of a chain and loyalty of the suppliers. The efficiency of international supply chains depends not only on efficient logistics, but also, on an appropriate organizational culture.

Keywords: international supply chain, low-cost country sourcing, trade-off, cultural backgrounds, The Toyota Way

Monika Pradziadowicz

Zachodniopomorski Uniwersytet
Technologiczny w Szczecinie
Wydział Ekonomiczny
e-mail: monika.pradziadowicz@zut.edu.pl
tel. 667 276 440

Aneta Zaremba

Zachodniopomorski Uniwersytet
Technologiczny w Szczecinie
Wydział Ekonomiczny
e-mail: aneta.zaremba@zut.edu.pl
tel. 601 80 55 88

Kapitał ludzki w województwie zachodniopomorskim – metody i wybrane wskaźniki

Streszczenie. Celem artykułu jest przedstawienie istoty kapitału ludzkiego oraz wybranych wskaźników i metod kapitału ludzkiego w województwie zachodniopomorskim w latach 2000-2009. Scharakteryzowano wybrane wskaźniki kapitału ludzkiego w obszarze wiedzy i umiejętności. Na podstawie literatury przedmiotu przyjęto, że kapitał ludzki odnosi się do wykształcenia. Najwyższym poziomem kapitału ludzkiego charakteryzowały się: powiat m. Szczecin oraz powiat m. Koszalin, najniższym natomiast powiaty: łobeski, koszaliński i policki. W pracy wykorzystano analizę literatury przedmiotu, materiałów wtórnych oraz dokumentów. Dane opisujące wskaźniki pochodzą z Narodowego Spisu Powszechnego (2002) i z Banku Danych Regionalnych (BDR).

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, województwo zachodniopomorskie, wskaźniki

1. Wprowadzenie

Województwo zachodniopomorskie położone jest na północno-zachodnim krańcu Polski i zajmuje powierzchnię 22 901 km² (7,3% ogólnej powierzchni kraju). Administracyjnie obszar województwa podzielony jest na 18 powiatów ziemskich, trzy miasta na prawach powiatu (Szczecin, Koszalin, Świnoujście), a także 114 gmin (w tym 11 miejskich, 50 miejsko-wiejskich oraz 53 wiejskie). Prawa miejskie posiada 63 miejscowości. Stolicą województwa jest Szczecin, w którym na koniec 2015 r. mieszkało 405,7 tys. mieszkańców [GUS 2015].

Głównymi gałęziami gospodarki województwa zachodniopomorskiego są rolnictwo i przemysł spożywczy. Do ważnych branż przemysłu należą też: przemysł drzewny, metalowy, chemiczny, stoczniowy oraz produkcja energii elektrycznej.

Dużą wartość dla regionu mają także znajdujące się na jego terenie cztery morskie porty handlowe: Szczecin, Świnoujście, Kołobrzeg i Police oraz kilkanaście mniejszych portów morskich i przystani rybackich.

W 2014 r. ludność województwa wynosiła 1715,4 tys. mieszkańców, co stanowiło ok. 4,5% ludności kraju i lokowało je na 11. miejscu [GUS 2015]. Gęstość zaludnienia należy do jednych z najniższych w kraju i od 2010 r. wynosi 75 osób na 1 km² powierzchni ogólnej. Województwo cechuje się o najniższą dynamiką produktu krajowego brutto (PKB) względem pozostałych województw w kraju. W 2013 r. wartość PKB wynosiła 35 838 zł na jednego mieszkańca.

Na terenie województwa znajdują się dwa parki narodowe: Woliński i Drawieński, siedem parków krajobrazowych, kilkanaście rezerwatów przyrody oraz wiele obszarów chronionego krajobrazu.

Regiony w naszym kraju dysponują określonym potencjałem, który decyduje o ich ewentualnych szansach rozwojowych.

Na potencjał regionu składają się potencjały cząstkowe: ekonomiczny, kulturowy, intelektualny, innowacyjny, instytucjonalny i środowiskowy. Kluczem do rozwoju innowacyjnego regionu może być kapitał ludzki [Łubkowska i Eider 2014, s. 107].

Celem artykułu jest przedstawienie pojęcia i istoty kapitału ludzkiego oraz wybranych metod jego pomiaru. Artykuł ma charakter przeglądowy, opiera się na krytycznej analizie literatury z zakresu podjętego tematu. Analizę problemu wzbogacono przeglądem publikacji i artykułów naukowych poruszających zagadnienie kapitału ludzkiego.

2. Pojęcie kapitału ludzkiego w świetle literatury przedmiotu

W latach 60. XX w. teorię oraz pojęcie kapitału ludzkiego wprowadzili do literatury naukowej Theodore William Schultz (1961) oraz Gary Stanley Becker (1964).

Twórcy teorii kapitału ludzkiego odwoływali się do teorii kapitału Irvinga Fishera, który podkreślał, że wszystkie zasoby mogą być traktowane jako kapitał, jeśli tylko są wykorzystywane przez firmę. Zgodnie z tym poglądem do kategorii kapitału można także włączyć istoty ludzkie, a ich umiejętności, wiedzę i siły witalne traktować jako zasób będący źródłem usług w postaci przyszłej satysfakcji lub zarobków [Kunasz 2004, s. 157-170].

Schultz kapitałem ludzkim nazywał wiedzę i umiejętności ludzi, podkreślając, że jednostki świadomie inwestują w siebie, by poprawić osiągnane wyniki ekonomiczne i własny dobrobyt. W ten sposób skupiał uwagę na społecznych i ekonomicznych skutkach takich inwestycji, wysuwając tezę, że szybszy wzrost

dochodu narodowego w porównaniu ze wzrostem nakładów pracy, ziemi i kapitału rzeczowego ma źródło przede wszystkim we wzroście poziomu wykształcenia pracujących [za: Jarecki 2003, s. 32].

Z kolei Becker analizował zagadnienie inwestowania w wykształcenie oraz związane z tym koszty i efekty w odniesieniu do zjawiska bezrobocia [za: Juchnowicz 2007, s. 16]. Koncepcję kapitału ludzkiego Schultza i Beckera można traktować bardzo szeroko. Przedstawiali go oni jako zbiór różnorodnych cech: wrodzone talenty, predyspozycje, postawy, wyznawane wartości, nabyte umiejętności i wiedza ludzi, która może być wzbogacana przez inwestycje.

W literaturze przedmiotu można spotkać wiele propozycji definicji kapitału własnego, lecz brakuje powszechnie uznawanego pojęcia kapitału ludzkiego.

Najczęściej twierdzi się, że kapitał ludzki to zasób wiedzy i umiejętności zdobytych w procesie kształcenia i praktyki zawodowej, a także zasób zdrowia i energii witalnej. Inną definicję prezentują Henryk Król i Antoni Ludwicyński, którzy zagadnienie kapitału ludzkiego ujęli jako „zespół działań w zakresie wzbogacania wiedzy, rozwijania zdolności i umiejętności, kształtowania motywacji oraz kondycji fizycznej i psychicznej pracowników, które powinny prowadzić do wzrostu ich indywidualnego kapitału ludzkiego oraz wartości kapitału ludzkiego organizacji” [za: Kożuch 2000, s. 56].

Jacek Grodzicki z kolei twierdzi, że kapitałem ludzkim są wiedza, umiejętności i możliwości jednostek mające wartość ekonomiczną dla organizacji [Grodzicki 2003, s. 42].

Inną definicję przyjmuje Grzegorz Łukasiewicz, który kapitał ludzki traktuje jako „zasób wiedzy, umiejętności, zdolności, kwalifikacji, postaw, motywacji oraz zdrowia, o określonej wartości, będący źródłem przyszłych zarobków czy satysfakcji, przy czym jest on odnawialnym i stale powiększanym potencjałem ludzkim” [Łukasiewicz 2009, s. 19].

Podsumowując przedstawione definicje, można stwierdzić, że kapitał ludzki stanowi wyjątkowe i nietypowe wartości: wiedzę, talent, umiejętności, wykształcenie, inteligencję, zdrowie, jakie posiada dana jednostka, myślenie i pracę.

3. Wybrane wskaźniki kapitału ludzkiego

Dokonując próby pomiaru kapitału ludzkiego, należy zaznaczyć, że z samej definicji tego pojęcia wynikają pewne komplikacje w wyrażeniu go w sposób mierzalny. Trudności te wiążą się z heterogenicznością tego pojęcia, bowiem w jego obszarze mieści się wiele elementów składowych, takich jak: umiejętności, doświadczenie zawodowe, zdobyta wiedza, kompetencje czy poziom motywacji [Łukasiewicz 2009, s. 19].

Należy jednak zwrócić uwagę, że poszczególne składniki kapitału ludzkiego są w większości niemierzalne, stąd nie da się ich wyrazić w wartości pieniężnej.

Metody pomiaru kapitału ludzkiego można podzielić na dwie grupy:

- metody finansowe – umożliwiające pomiar omawianego kapitału na poziomie jednostki oraz całych społeczeństw i wyrażenie go w postaci pieniężnej,
- metody jakościowe – w których za pomocą wielu wskaźników próbuje się ukazać zmiany jakościowe w kapitale ludzkim [Łukasiewicz 2005, s. 40].

Podstawowymi i najczęściej stosowanymi sposobami mierzenia kapitału ludzkiego są:

- określenie kosztu zdobycia okresowego wykształcenia lub kwalifikacji (mierzonego np. czasem spędzonym w instytucjach edukacyjnych),
- sprawdzenie ludzkich umiejętności i wiedzy (za pomocą różnego rodzaju testów),
- pośrednie szacowanie „produktywności” jednostki na podstawie różnego rodzaju wskaźników (dochody, pewność zatrudnienia, status w hierarchii prestiżu itp.) [Czyszkievicz i Molewicz 2006].

Podejście pierwsze (według metody finansowej) rozwinęło się już w latach 60. dzięki rozwojowi rachunkowości zasobów ludzkich. Proponowane rozwiązania w zakresie pomiaru kapitału ludzkiego skupiają się na wyrażaniu jego wartości w postaci pieniężnej, którą następnie proponuje się umieszczać w bilansie jako uzupełnienie kapitału rzeczowego i finansowego. Wartość tę można obliczać na dwa sposoby: jako zdyskontowaną wartość oczekiwanych dochodów (metoda dochodowa) lub poprzez kapitalizowanie kosztów edukacji (metoda kosztowa) [Czyszkievicz i Molewicz 2006].

Drugie podejście do problematyki pomiaru kapitału ludzkiego (według metody finansowej) związane jest z kosztami ponoszonymi w ciągu życia jednostki na jej utrzymanie i edukację. Kapitał ludzki to bowiem zgromadzone w człowieku zdolności, wiedza czy umiejętności, do osiągnięcia których potrzebne są wydatki finansowe [Czyszkievicz i Molewicz 2006].

Metody jakościowe wykorzystuje się głównie w przypadku pewnych grup osób lub całych społeczeństw. Do jakościowego pomiaru kapitału ludzkiego najlepiej służy określenie stopnia edukacji społeczeństwa. Można tego dokonać na dwa sposoby:

- w ogólnej populacji obliczamy udziały procentowe osób, które ukończyły naukę na różnych szczeblach edukacji,
- w ogólnej populacji obliczamy średnią liczbę lat nauki przypadającą na jednostkę [Human Capital Investment 1998].

Próbując określić kapitał ludzki za pomocą tych dwóch metod, przyjmuje się, że im wyższy stopień edukacji ukończyła jednostka lub im więcej lat poświęciła na naukę, tym większy posiada kapitał ludzki [Łukasiewicz 2005, s. 42].

Do podstawowych wskaźników kapitału ludzkiego zalicza się wiedzę i umiejętności, których wyznacznikiem jest poziom wykształcenia i liczba uczniów / studentów w różnych typach szkół. Dane opisujące te wskaźniki pochodzą z Narodowego Spisu Powszechnego (2002) oraz z Banku Danych Regionalnych (BDR) i przedstawione zostały w tabeli 1.

Tabela 1. Wskaźniki kapitału ludzkiego dotyczące wiedzy oraz umiejętności w latach 2000-2009

Wskaźnik	Poziom agregacji*	Wzór
Procent osób z wykształceniem wyższym	G	Liczba osób z wykształceniem wyższym w danej gminie / populacja danej gminy w 2002 r.
Procent osób z wykształceniem średnim	G	Liczba osób z wykształceniem średnim w danej gminie / populacja danej gminy w 2002 r.
Procent dzieci biorących udział w edukacji przedszkolnej	G	Liczba dzieci w przedszkolach w danej gminie / liczba dzieci w wieku 3-6 lat w danej gminie
Procent dzieci biorących udział w edukacji gimnazjalnej	G	Liczba uczniów gimnazjów dla dzieci i młodzieży (ze specjalnymi) w danej gminie / liczba dzieci w wieku 13-15 lat w danej gminie
Procent uczniów szkół średnich	G	Liczba uczniów szkół ponadgimnazjalnych w danej gminie / liczba osób w wieku 16-19 lat w danej gminie
Liczba studentów na 10 tys. osób	W	Liczba studentów w województwie \times 10 tys. / populacja danego województwa
Udział absolwentów kierunków ścisłych i technicznych (wraz z medycznymi)	W	Liczba absolwentów kierunków ścisłych i technicznych (wraz z medycznymi) / liczba absolwentów uczelni znajdujących się w województwie w danym roku ogółem

* G – gmina, W – województwo.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Instytut Badań Strukturalnych, 2010, s. 16.

Podstawowym miernikiem kapitału ludzkiego jest wykształcenie. Wykształcenie można uzyskać na różnym poziomie, można też pozostać bez żadnego wykształcenia, przynajmniej formalnego. Najlepszym kapitałem dysponować będą osoby posiadające wykształcenie na poziomie wyższym. Wskaźniki te opisują dane zawarte w tabeli 2.

Powiat m. Koszalin oraz powiat m. Szczecin charakteryzują się najwyższym poziomem kapitału ludzkiego dotyczącego wykształcenia wyższego. Najniższy poziom wskaźnika cechuje powiaty: łobeski, koszaliński i policki. Może to wynikać z tego, że im bardziej dany powiat oddalony jest od większych miast, centrów miejskich województwa (tj. Szczecina i Koszalina), tym mniejszy jest zgromadzony w nim kapitał ludzki.

Tabela 2. Wskaźnik kapitału ludzkiego dotyczący wykształcenia wyższego w powiatach województwa zachodniopomorskiego

Powiat	Wskaźnik wykształcenia wyższego
Białogardzki	0,092
Choszczeński	0,115
Drawski	0,100
Goleniowski	0,154
Gryficki	0,162
Gryfiński	0,123
Kamieński	0,154
Kołobrzeski	0,408
Koszaliński	0,069
Łobeski	0,000
Myśliborski	0,115
Policki	0,508
Pyrzycki	0,069
Sławieński	0,123
Stargardzki	0,300
Szczecinecki	0,262
Świdwiński	0,115
Wałecki	0,231
Koszalin	1,000
Szczecin	0,954
Świnoujście	0,546

Źródło: opracowanie własne na podstawie Czyszkiewicz i Molewicz 2006.

Poziom wiedzy i umiejętności w województwie zachodniopomorskim charakteryzuje się nierównomiernym rozkładem według gmin i powiatów. Zróżnicowanie to może prowadzić do dużych dysproporcji w kapitale ludzkim między poszczególnymi regionami, które mogą przejawiać się m.in. w:

- powstawaniu obszarów bezrobocia strukturalnego i bierności zawodowej wskutek niedopasowania kwalifikacji siły roboczej do potrzeb rynku pracy,
- masowej emigracji ludzi młodych lub wykształconych z takich obszarów i związanych z tym problemów demograficznych,
- dysproporcji szans ludzi młodych na skutek różnego stopnia przygotowania do dalszej nauki lub wejścia na rynek pracy,
- pogłębianiu luki cywilizacyjnej i różnic w poziomie zamożności między poszczególnymi obszarami,
- powstawaniu enklaw patologii społecznych (przestępczość, uzależnienia, apatia itd.) na skutek bardzo niskiego poziomu kapitału społecznego [Westlund 2004].

4. Zakończenie

Kapitał ludzki zarówno na poziomie mikro-, jak i makroekonomicznym ma coraz większe znaczenie w tworzeniu nowej gospodarki opartej na wiedzy. Jest jednym z głównych czynników decydujących o rozwoju gospodarczym regionu oraz o jego atrakcyjności dla inwestorów.

Potwierdza to Wojciech Jarecki: wskaźniki dostarczają informacji na temat wiedzy i umiejętności członków danej społeczności. Pozyskany następnie przez pracodawców kapitał ludzki i odpowiednio przez nich rozwijany prowadzi do poprawy konkurencyjności przedsiębiorstw, przyczyniając się w skali mezo- i makroekonomicznej do rozwoju regionu i całej gospodarki przez poprawę poziomu konkurencyjności [Jarecki 2003, s. 32].

Na podstawie przeprowadzonej analizy literatury ekonomicznej dotyczącej kapitału ludzkiego można stwierdzić, że istnieje wiele propozycji dotyczących metod jego pomiaru. Metody te można zaklasyfikować do dwóch grup: finansowe – za pomocą których dokonuje się pomiaru wartości kapitału ludzkiego w postaci pieniężnej, oraz jakościowe – za pomocą których dokonuje się porównań kapitału ludzkiego od strony jakościowej. Prezentowane metody mają zarówno zalety, jak i pewne wady. Należy jednak uznać, że dostępne metody pomiaru kapitału ludzkiego przybliżają nas do rzeczywistej jego wartości, choć żadna z nich nie może zostać uznana za kompletną i spełniającą wszystkie wymogi, jakie stawiane są przez współczesną gospodarkę.

Literatura

- Czyszkievicz R., Molewicz M., 2006, Kapitał ludzki – czynnik rozwoju regionalnego, *Roczniki rozwoju samorządów województwa zachodniopomorskiego 2003-2004*, t. IV, Szczecin: Stowarzyszenie Rozwoju Regionalnego Pomerania, Instytut Rozwoju Regionalnego.
- GUS, 2015, *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2015 r.*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Grodzicki J., 2003, *Rola kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarki globalnej*, Gdańsk: Wyd. UG.
- Human Capital Investment, 1998, *An International Comparison*, Paris: Centre for Educational Research and Innovation, OECD.
- Jarecki W., 2003, Koncepcja kapitału ludzkiego, w: *Kapitał ludzki w gospodarce*, red. D. Kopycińska, Szczecin: PTE.
- Juchnowicz M., 2007, *Elastyczne zarządzanie kapitałem ludzkim w organizacji wiedzy*, Warszawa: Difin.
- Instytut Badań Strukturalnych, 2010, *Kapitał ludzki w województwie zachodniopomorskim: aktualne działania, zagrożenia, potrzeby i kierunki*, Warszawa.
- Koźuch B., 2000, *Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy*, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Król H., Ludwicyński A., 2014, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Warszawa: WN PWN.
- Kunasz M., 2004, Teoria kapitału ludzkiego na tle dorobku myśli ekonomicznej, w: *Unifikacja gospodarek europejskich, szanse i zagrożenia*, red. A. Manikowski, A. Psyk, Warszawa: WN Wydziału Zarządzania UW.

- Lubkowska W., Eider J., 2014, Kapitał ludzki województwa zachodniopomorskiego w procesach rozwoju innowacyjnego regionu, *Handel Wewnętrzny*, 5(352), 107-122.
- Lukasiewicz G., 2005, Metody pomiaru kapitału ludzkiego, Nierówności społeczne, a wzrost gospodarczy, nr 6: 40,42.
- Lukasiewicz G., 2009, *Kapitał ludzki organizacji. Pomiar i sprawozdawczość*, Warszawa: WN PWN.
- Westlund H., 2004, *Social capital in the knowledge economy*, Berlin – New York: Springer.

Human Capital in Western Pomerania: Methods and Selected Ratios

Abstract. The aim of the article is to present the essence of human assets, selected indicators, and methods of human capital in the West Pomeranian Province during 2000-2009. The article is characterized by selected indicators of human asset in the areas of knowledge and skills. On the basis of published literature, it assumes that human asset refers to education. The highest levels of human assets were characterized by: the District of the city of Szczecin and the district of the city Koszalin. While the lowest districts were the Lobeski, Koszaliniski and Policki districts. The study was based on an analysis of the literature object, recycled materials, and an analysis of documents. The data describing ratios was derived from the National Census (2002) and the Regional Data Bank (RDB).

Keywords: human asset, West Pomeranian voivodship, ratios

Elżbieta Kicka

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu
Wydział Ekonomiczny w Szczecinie
e-mail: elzbieta.kicka@wsb.szczecin.pl
tel. 72 841 47 77

Aneta Zaremba

Zachodniopomorski Uniwersytet
Technologiczny w Szczecinie
Wydział Ekonomiczny
e-mail: aneta.zaremba@zut.edu.pl
tel. 601 80 55 88

Spoleczno-ekonomiczne bariery prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce

Streszczenie. Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw i ich rola w gospodarce kraju uzależnione są od prowadzonej polityki gospodarczej, stabilności ekonomicznej oraz dostępności źródeł finansowania. MSP odgrywa istotną rolę w rozwoju gospodarczym zarówno państw o rozwiniętej, jak i rozwijającej się gospodarce rynkowej. Kreuje miejsca pracy, stymuluje konkurencyjność poprzez podnoszenie jakości produktów i świadczonych usług a także cechuje go elastyczność i potrzeba dostosowania się do zmian popytu. Celem artykułu było zbadanie przesłanek powstawania i barier rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w województwie zachodniopomorskim.

Słowa kluczowe: działalność gospodarcza, bariery, małe i średnie przedsiębiorstwa

1. Wprowadzenie

W latach 80. i 90. XX w. zainteresowanie zyskały małe i średnie przedsiębiorstwa. Zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w praktyce gospodarczej możemy zetknąć się z wieloma pojęciami i definicjami określającymi te podmioty gospodarcze. Natomiast zaliczenie danej jednostki do sektora małych i średnich przedsiębiorstw opiera się na różnych kryteriach:

- ilościowych, które dotyczą: liczby zatrudnionych, wartości obrotu w ciągu roku, wartości majątku (aktywów),
- jakościowych, które dotyczą: jedności własności i zarządzania, niewielkich źródeł dochodu, autonomii w podejmowaniu decyzji [Skowronek-Mielczarek 2003, s. 1].

Definicja małych i średnich przedsiębiorstw została zestandaryzowana z uwagi na cele prawne i administracyjne na podstawie rekomendacji wydanej przez Komisję Europejską w kwietniu 1996 r. Główne kryteria dotyczą: liczby zatrudnienia, obrotu i sumy bilansowej oraz niezależności.

Sektor małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) w Polsce jest stosunkowo młodym tworem gospodarki. Należą do niego przede wszystkim przedsiębiorstwa z branż, które nie wymagają dużych nakładów kapitałowych, takich jak: handel, usługi, ale i produkcja przemysłowa.

Ich rozwój ilościowy przyczynił się do złagodzenia napięć społecznych oraz zredukowania wysokich kosztów związanych z transformacją. Powstawały nowe firmy, które zapewniały nowe miejsca pracy, redukując tym samym poziom bezrobocia. Nastąpiły również zmiany w strukturze gospodarczej kraju dzięki wprowadzeniu nowych rodzajów usług.

W Polsce rekomendację Unii Europejskiej uwzględniono w ustawie z dnia 2 lipca 2005 r. o swobodzie działalności gospodarczej¹, obowiązującej od 1 stycznia 2005 r., która przedstawia następujące kryteria dla danego przedsiębiorstwa:

Za mikroprzedsiębiorstwo uważa się takie, które:

- zatrudnia średniorocznie mniej niż 10 pracowników,
- osiąga roczny obrót netto ze sprzedaży towarów, usług oraz operacji finansowych, który nie przekracza 2 milionów euro.

Za małe przedsiębiorstwo uważa się takie, które:

- zatrudnia średniorocznie mniej niż 50 pracowników,
- osiąga roczny obrót ze sprzedaży towarów, usług oraz operacji finansowych, który nie przekracza 10 milionów euro.

Za średnie przedsiębiorstwo uważa się takie, które:

- zatrudnia średniorocznie mniej niż 250 pracowników,
- osiąga roczny obrót netto ze sprzedaży towarów, usług oraz operacji finansowych, który nie przekracza 50 milionów euro.

Nie są uważane za przedsiębiorstwa mikro, małe i średnie te, w których inni przedsiębiorcy (np. Skarb Państwa) posiadają:

- 25% i więcej wkładów, udziałów,
- prawa do 25% i więcej udziału w zysku przedsiębiorstwa,
- 25% i więcej głosów w zgromadzeniu wspólników.

Zamieszczona definicja przedsiębiorstw jest obowiązująca w przypadku ubiegania się przez dane przedsiębiorstwo o pomoc publiczną.

W latach 50. i 60. XX w. istniały głównie ogromne korporacje, natomiast lata 70. przyniosły zwiększenie roli małych i średnich przedsiębiorstw. Głównymi przyczynami wzrostu ich roli były:

- zmiana techniki wytwarzania produktu,

¹ Dz.U. nr 173, poz. 1807.

- znaczący postęp w procesach technologicznych,
- szybki rozwój sektora usługowego,
- znaczący spadek konkurencyjności międzynarodowej,
- racjonalizacja kosztów,
- duży wzrost cen energii i spadek popytu światowego.

2. Pojęcie i istota małych i średnich przedsiębiorstw

Sektor MSP, będąc dominującym pracodawcą, zapewnia ponad połowę przychodów państwa i odgrywa istotną rolę w gospodarce: zwiększa jej elastyczność oraz zdolności adaptacyjne, amortyzuje szoki podażowe. Pełni też ważne funkcje społeczne – przyczynił się do zmniejszenia kosztów społecznych towarzyszących polskiej transformacji gospodarczej.

Małe i średnie przedsiębiorstwa mają dość dużą przewagę nad korporacjami dzięki:

- szybkiej reakcji na zmiany wymagań rynku,
- wykorzystywaniu okazji gospodarczych w celu zdobycia przewagi konkurencyjnej na rynku,
- dość dobremu przepływowi informacji wewnątrz firmy (związanych z rozwiązywaniem problemów),
- możliwości uzyskania środków finansowych ze specjalnych źródeł, a zarazem wykorzystania innowacji [Grabowski 2000, s. 34].

W związku z wejściem Polski do Unii Europejskiej, uchwałą polskiego Sejmu z 26 listopada 2004 r. wprowadzono zmiany do ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, która definiuje pojęcie małych i średnich przedsiębiorstw. Definicje te są zgodne ze standardami Unii Europejskiej i określają kategorie, do których należy dane przedsiębiorstwo. Przynależność do danej kategorii zależy od trzech czynników:

- wielkości obrotów,
- sumy bilansowej posiadanych aktywów,
- stanu zatrudnienia.

Tabela 1. Kryteria podziału przedsiębiorstw

Przedsiębiorstwo	Mikro	Małe	Średnie
Zatrudnienie	< 10 osób	< 50 osób	< 250
Przychody netto ze sprzedaży	do 2 mln euro	do 10 mln euro	do 50 mln euro
Suma aktywów z bilansu	do 2 mln euro	do 10 mln euro	do 43 mln euro

Źródło: art. 104-106 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej.

Ustawa ta określa również podział przedsiębiorstw według struktury udziałów. W związku z tym wyróżniamy następujące przedsiębiorstwa:

- niezależne (udziały poniżej 25%),
- partnerskie (udziały nieprzekraczające 50%),
- związane (udziały powyżej 50%).

Fakt posiadania przedsiębiorstw partnerskich i związanych nie przekreśla możliwości uzyskania statusu małego lub średniego przedsiębiorstwa. Okoliczności wpływają przede wszystkim na ustalenie poziomu zatrudnienia, przychodów i wartości majątku przedsiębiorstwa.

3. Bariery rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w świetle literatury przedmiotu

Na rynku można dostrzec kilka barier, które negatywnie wpływają na rozwój sektora MSP, takich jak:

- uciążliwość procedur administracyjnych (biurokracja),
- duże obciążenia na rzecz budżetu,
- wysokie koszty pracy i mało elastyczne prawo,
- problem ze ściąganiem należności,
- trudności w uzyskaniu kredytu,
- korupcja.

Mimo istniejących barier sektor MSP jest bardzo dynamiczny, gdyż dzięki swojej elastyczności potrafi dostosować się do warunków istniejących na rynku.

Cechą charakterystyczną zarządzania podmiotami sektora MSP jest znaczna wrażliwość na zewnętrzne i wewnętrzne warunki funkcjonowania, które często mają charakter niesprzyjający oraz utrudniający rozwój przedsiębiorstwa [Matejun 2012, s. 35].

Sektorowi MSP przypisywane są pozytywne cechy i nietypowe funkcje, które stanowią pewne ograniczenia i bariery jego funkcjonowania. Powiązane są one z ogólnymi warunkami procesów prawidłowego gospodarowania, a zarazem wynikają z funkcji danej grupy przedsiębiorstw w gospodarce. Istnieje wiele klasyfikacji barier funkcjonowania i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. Są to głównie bariery, które wynikają z oddziaływania cech makroekonomicznych oraz cech mających źródło wewnątrz przedsiębiorstwa [Czechowski 2007, s. 27]. Wyróżniamy bariery: wejścia, rozwoju oraz bariery związane z danymi fazami życia małych i średnich przedsiębiorstw. Możemy też wyróżnić trzy obszary ograniczające działalność małych i średnich przedsiębiorstw: zarządzanie, zasoby, warunki i strukturę rynku, czyli barierę zarządzania, finansową i popytu.

Bariery przedsiębiorstw zostały wyodrębnione na podstawie wyników badań, które dotyczą głównie:

- finansowania rozwoju przedsiębiorstw – utrudnienia z tym związane,
- poziomu fiskalizmu – ekonomiczny system, w ramach którego prowadzona jest polityka podatkowa państwa,
- systemu prawa podatkowego – komplikacje.

Bariery rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw dzieli się na zewnętrzne i wewnętrzne, które dotyczą przede wszystkim zarządzania firmą. Zaliczane są one do trzech grup: ekonomicznej, edukacyjnej i społecznej [Czechowski 2007, s. 27]. W rzeczywistości można wyróżnić następujące bariery rozwoju: prawne, ekonomiczne, zarządcze, edukacyjne i społeczne.

Bariery prawne związane są z niestabilnymi i skomplikowanymi przepisami prawnymi. Niestabilność powoduje zatrzymanie się przed tworzeniem przedsiębiorstw przez osoby prywatne i duże korporacje.

Zdaniem Anny Skowronek-Mielczarek [2003] bariery ograniczające dostęp do małych i średnich przedsiębiorstw, związane z zewnętrznym źródłem finansowania, są następujące:

- dość niski poziom zdolności akumulacyjnych przedsiębiorstw, który nie daje możliwości zwrotu zainwestowanego kapitału,
- bardzo wysokie koszty związane z funkcjonowaniem firmy,
- duże trudności w dokonywaniu obiektywnej oceny sytuacji ekonomiczno-finansowej przedsiębiorstwa,
- niewielkie ograniczenia związane ze specjalną gospodarką finansową przedsiębiorstw,
- dość wysokie koszty związane z uzyskaniem kapitału z banków lub innych źródeł,
- bardzo niski poziom środków publicznych, które mają być wsparciem dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw odpowiednim do ich potrzeb,
- nieduże ograniczenia z formą prawną działalności gospodarczej,
- skomplikowane procedury pozyskiwania kapitału z różnych źródeł.

4. Materiał i metodyka badań

Celem przeprowadzonych badań empirycznych było ustalenie powodów podejmowania działalności gospodarczej przez przedsiębiorców w województwie zachodniopomorskim. Małe przedsiębiorstwa rozwijają swoją działalność przede wszystkim w skali lokalnej [Szreder 2000, s. 177].

W badaniach posłużono się ankietą według standaryzowanego wywiadu przeprowadzonego z losowo wybranymi 120 przedsiębiorcami. Spośród ankietowanych 65% stanowili mężczyźni, a 35% kobiety. Były to osoby w wieku 25-35 lat (22%), 35-45 lat (45%), powyżej 45 lat (53%). Zdecydowaną większość stanowiły osoby z wykształceniem wyższym (70%), pozostali zaś mieli wykształcenie średnie.

Jedną z barier ekonomicznych dotyczących funkcjonowania sektora MSP jest polityka fiskalna, związana z wysokością opłat i podatków przewidzianych prawem i uznana w 2002 r. przez przedsiębiorców za główne zagrożenie dla prowadzenia działalności gospodarczej, co w badaniach podkreśliło 68% respondentów. Inną barierą są koszty zatrudniania nowych pracowników, w tym wysokie składki na ubezpieczenie społeczne, co potwierdziło 58% badanych, zaś wysokie składki ZUS zagrażają interesom 60% badanych polskich przedsiębiorców. Innym czynnikiem ryzyka były wysokie koszty pracy, na które wskazało 75% ankietowanych.

Do barier zarządzania związanych z funkcjonowaniem małych i średnich przedsiębiorstw należy zaliczyć: oczekiwania przedsiębiorców, które dotyczą zapewnienia przez państwo popytu na wyroby i usługi danej firmy. Może to jednak oznaczać, że pewna część przedsiębiorstw nie potrafi dostosować się do zmian, jakie zachodzą na danym rynku sprzedaży.

Pozycja małego lub średniego przedsiębiorstwa w dużym stopniu zależy od umiejętności zarządzającego firmą, którym najczęściej jest właściciel. Wiadomo jednak, że właściciele takich firm rzadko mają odpowiednie przygotowanie do kierowania firmą. Nie posiadają oni bowiem wiedzy z zakresu ekonomii, finansów czy zarządzania². Jak wynika z przeprowadzonych badań, większość właścicieli firm (65%) ma niewielką wiedzę z zakresu zarządzania i marketingu. Tylko nieliczni (29%) posiłkują się wiedzą niezależnych doradców podatkowych, finansowych czy specjalistów ds. marketingu.

W części badań poświęconej oczekiwaniom przedsiębiorców aż 80% wskazało potrzebę prowadzenia bezpłatnych szkoleń, kursów i doradztwa w zakresie prowadzenia działalności i zmian ustawodawstwie. Pozostali uznali, że potrafią prowadzić działalność bez pomocy z zewnątrz, poprzez analizowanie zmian czy zatrudnianie wykwalifikowanego personelu.

5. Społeczne determinanty prowadzenia własnej działalności gospodarczej

W nierównomiernej infrastrukturze przedsiębiorczości występują także bariery społeczne, co wynika z negatywnego wizerunku przedsiębiorcy oraz braku akceptacji pracy na własny rachunek. Potwierdzeniem tego są badania Instytutu Spraw Publicznych. Prezentują one dość negatywne opinie o przedsiębiorcach, według których przedsiębiorca to osoba:

- bogata (73% badanych),
- wykształcona (53%),

² Kierunki działań rządu wobec małych i średnich przedsiębiorstw do 2002 roku, www.mg.gov.pl [dostęp: 25.10.2016].

- z odpowiednim statusem materialnym (44%),
- nieprzestrzegająca prawa (48%),
- niepracująca (53%).

Jeżeli chodzi o przyszłość sektora MSP, warto przyjrzeć się strategii lizbońskiej przyjętej na szczycie Unii Europejskiej w 2000 r. Strategia ta zakłada poprawę sytuacji małych i średnich przedsiębiorstw poprzez stymulację przedsiębiorczości oraz dostosowanie właściwych instrumentów do potrzeb danego sektora.

Określono w niej także zobowiązania i kierunki działania rządów państw Unii Europejskiej w odniesieniu do sektora MSP. Obejmują one bardzo ważne cele polityki Unii Europejskiej wobec małych i średnich przedsiębiorstw, takie jak:

- edukacja i szkolenia z zakresu przedsiębiorczości,
- lepszy sposób rejestrowania przedsiębiorstw,
- lepsza dostępność usług elektronicznych,
- udogodnienie warunków funkcjonowania przedsiębiorstw na rynku,
- kształcenie zawodowe i ustawiczne,
- uproszczenie regulacji prawnych,
- łatwiejszy dostęp do usług elektronicznych.

Wśród powodów rozpoczęcia działalności gospodarczej najczęściej wskazywanym przez badanych przedsiębiorców były: potrzeba samorealizacji (57%), trudności ze znalezieniem pracy (49,0%) oraz potrzeba kontynuacji rodzinnego biznesu (14%).

Tylko 9% ankietowanych wskazywało, że powodem rozpoczęcia działalności był fakt posiadania oszczędności i chęć ich zagospodarowania, pozostali natomiast jako powód podawali potrzebę bycia niezależnym, czyli niechęć do pracy „u innych” (82%). Wśród tych drugich zdecydowaną większość (95%) stanowiły osoby, które wcześniej pozostawały w stosunku pracy.

Innym powodem podjęcia decyzji o rozpoczęciu działalności gospodarczej okazała się możliwość samodzielnego zarządzania czasem pracy (52% respondentów) czy potrzeba zarządzania własnym kapitałem i zasobami ludzkimi (48%).

6. Podsumowanie

W Polsce mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają istotną rolę na rynku, ponieważ tworzą nowe miejsca pracy oraz dbają o jakość wytwarzanych produktów i świadczonych usług, co wiąże się z dużą konkurencyjnością na rynku i większymi oczekiwaniami konsumentów. Ponadto elastycznie dostosowują się do zmian zachodzących na rynku, starając się dopasować podaż do zmian popytu na towary i usługi.

Obecnie prowadzenie działalności gospodarczej jest znacznie trudniejsze niż na początku transformacji systemowej. Według Lucjana Czechowskiego najtrud-

niejszy jest pierwszy rok, gdyż około 40% firm ogłasza upadłość. Najczęściej upadają mikroprzedsiębiorstwa z powodu zbyt dużej pewności właścicieli co do własnych umiejętności zarządczych. Na rynku pozostają przedsiębiorstwa prężne i umiejące się dostosować do zmieniającego się otoczenia [Czechowski 2007, s. 20].

Sektor MSP charakteryzuje dynamiczne podejście do otoczenia. Uważa się, że firmy te najszybciej reagują na zmieniające się potrzeby klientów. Mają one dość dobre rozeznanie w sytuacji rynkowej i bardzo angażują się w przedsięwzięcia inwestycyjne. Dla większych jednostek działanie na małym rynku się nie opłaca, dlatego miejsca te zajmują średnie przedsiębiorstwa. Prowadzenie działalności w niszach rynkowych przez małe i średnie przedsiębiorstwa przyczynia się do lepszego funkcjonowania całej gospodarki [Skowronek-Mielczarek 2003, s. 6].

Przeprowadzone badania empiryczne dowodzą, że powodów rozpoczęcia działalności gospodarczej jest wiele. Każdy z przedsiębiorców kieruje się innymi motywami. Dla jednych ważne jest zarządzanie własnym czasem, dla innych chęć samorealizacji, praca bez przełożonych czy zarządzanie zasobami ludzkimi. Faktem jest, że rozwój małej przedsiębiorczości na terenach, gdzie niszą stał się przemysł – jak województwo zachodniopomorskie – jest jednym ze sposobów wyrównania dysproporcji w rozwoju gospodarczym pomiędzy miastami wiodącymi w Polsce a regionami mało atrakcyjnymi dla dużych inwestorów. Działanie w takich regionach małych i średnich przedsiębiorstw powoduje wzrost zatrudnienia, poprawę zaspokojenia bieżących potrzeb, a przede wszystkim pozytywnie wpływa na rozwój społeczności lokalnej i rozwiązywanie wielu problemów społeczno-gospodarczych.

Literatura

- Czechowski L., 2007, *Małe i średnie przedsiębiorstwa na rynku turystycznym*, Gdańsk: WSTiH.
- Grabowski M., 2000, Rola sektora MSP w polskim eksporcie, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Informatycznej w Warszawie*, Warszawa.
- Kierunki działań rządu wobec małych i średnich przedsiębiorstw do 2002 roku, www.mg.gov.pl [dostęp 25.10.2016].
- Matejun M. (red.), 2012, *Zarządzanie małą i średnią firmą*, Warszawa: Difin.
- Skowronek-Mielczarek A., 2003, *Małe i średnie przedsiębiorstwa. Źródła finansowania*, Warszawa: PWE.
- Szreder M., 2000, Statystyczny obraz sektora małych przedsiębiorstw województwa pomorskiego, *Pieniądze i Więź*, 3(8).
- Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, Dz.U. nr 173, poz. 1807.

Socio-economic Barriers to Doing Business in Poland

Abstract. Development of small and medium-sized enterprises and their role in the economy of the country depends on economic policy, economic stability, and the availability of funding sources. SMEs play an important role in the economic development of both countries with developed and emerging market economies. It creates jobs, stimulates competitiveness by improving the quality of products and services, as well as, having the flexibility and the need to adapt to changes in demand. The aim of the article was to examine the evidence and the formation of barriers to the development of small and medium enterprises in Western Pomerania.

Keywords: economic activity, barriers, small and medium-sized enterprises

Rafał Klóska

Uniwersytet Szczeciński
Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług
e-mail: rafal.kloska@wzieu.pl
tel. 91 444 31 60

Analiza statystyczna rozwoju społecznego regionów w Polsce

Streszczenie. Rozwój społeczny jest współcześnie traktowany jako jeden z głównych filarów rozwoju prawidłowo funkcjonujących gospodarek. Jego pomiar jest możliwy, ale niejednoznaczny. Ze względu na brak uniwersalnego zestawu mierników zasadniczym problemem pozostaje kwantyfikacja obszaru badawczego. Zaprezentowane w artykule rozważania teoretyczne oraz empiryczne wyniki badań własnych mogą stanowić przyczynek do szerszej naukowej dyskusji w tym zakresie.

Słowa kluczowe: rozwój społeczny, kwantyfikacja, analiza statystyczna

1. Wprowadzenie

Rozwój społeczny jest złożoną kategorią ekonomiczną i terminem powszechnie dziś używanym, ale niejednoznacznie definiowanym, przez co często interpretowanym domyślnie. Mimo prób sprecyzowania tego pojęcia trudno uczynić to w sposób kompleksowy, toteż określenie to pozostaje pewnego rodzaju skrótem myślowym. Brak jednej, ogólnie akceptowanej definicji, a także abstrakcyjność i wielopłaszczyznowość tego pojęcia sprawiają, że rozumiane jest raczej intuicyjnie. Ze statystycznego punktu widzenia rozwój społeczny jest wielowymiarową charakterystyką, której sposób pomiaru nie jest jednoznaczny, a przyjmowane zestawy wskaźników pozwalających na kwantyfikację tego obszaru badawczego stanowią wyzwanie metodologiczne.

Brak uniwersalnej listy mierników rozwoju społecznego oraz trudności wynikające z ograniczonej dostępności określonych danych statystycznych powodują,

że zagadnienie to podlega jeszcze rozpoznaniu, a podejmowane badania i analizy powinny prowadzić do jego lepszego zrozumienia w przyszłości. Celem opracowania jest próba skwantyfikowania rozwoju społecznego regionów w Polsce i jego statystyczna analiza w latach 2005-2015 za pomocą wybranych metod.

2. Obiekty badania i dobór zmiennych diagnostycznych

Pomiar rozwoju społecznego regionów w Polsce jest możliwy, ale niejednoznaczny. Zasadniczym problemem jest dobór i wybór określonych charakterystyk pozwalających na kwantyfikację obszaru badawczego. Pojęcia abstrakcyjne i formułowane w sposób ogólny identyfikatory kategorii wielowymiarowych wymagają uszczegółowienia poprzez wskazanie i zastosowanie starannie wybranego zestawu mierników, a nie ma powszechnie uznanych, uniwersalnych rozwiązań w tym zakresie. W statystyce i analizach ekonomicznych – na co wskazuje Czesław Bywalec [1991, s. 5-14] – wskaźnik, rozumiany jako liczba, czyli wielkość absolutna wyrażająca natężenie (rozmiar) jakiegoś zjawiska, lub iloraz dwóch różnych wielkości, często utożsamiany jest z miernikiem. Na ogół oba te terminy używane są zamiennie (jako synonimy), przy czym posługiwanie się pierwszym z nich (wskaźnikiem) jest zwykle bardziej adekwatne w rozważaniach teoretycznych i metodycznych, a drugim (miernikiem) – w badaniach empirycznych, gdzie operuje się już konkretnymi wielkościami wskaźnika (cechy diagnostycznej). Kompleksowe podejście do tych kwestii jest dość złożone, a ograniczona dostępność porównywalnych danych statystycznych oraz brak powszechnie akceptowanych, uniwersalnych rozwiązań w zakresie przyjmowanych cech diagnostycznych potęguje trudności z rzetelną prezentacją wielowymiarowych zmian ilościowych i jakościowych w ujęciu regionalnym.

Sam podział NUTS jest wyrazem czysto ekonomicznego podejścia do regionu i świadczy o niemożności ujednoczenia zasad podziału terytorialnego we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej [Pietrzyk 2009, s. 452]. Obowiązująca w Polsce Nomenklatura Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS), opracowana na podstawie europejskiej Nomenclature of Units for Territorial Statistics (NUTS), dzieli nasz kraj na terytorialne, hierarchicznie powiązane jednostki na pięciu poziomach, z czego pierwsze trzy określono jako regionalne, a dwa kolejne jako lokalne. NUTS 1 odpowiada poziomowi makroregionów, NUTS 2 – wielkości województw, NUTS 3 obejmuje podregiony, NUTS 4 określa powiaty i miasta na prawach powiatu, zaś NUTS 5 obejmuje gminy. Stanisław Korenik [1999, s. 53] zwraca jednak uwagę, że region podstawowy traktowany jest jako jednostka podziału administracyjnego kraju drugiego stopnia. W podobnym tonie wypowiadają się także Danuta Strahl [2005, s. 18],

Adam Szewczuk [2010, s. 86] i Jan Paradysz [2012, s. 191]. Dlatego na potrzeby niniejszego opracowania region w Polsce utożsamiany jest z każdym z szesnastu istniejących województw.

W literaturze przedmiotu podaje się różne wskaźniki zmian w regionach, a ich liczba w różnych pracach badawczych waha się od kilku do kilkudziesięciu. Rozwój społeczny, obok gospodarczego i środowiskowego, traktowany jest powszechnie jako jeden z głównych filarów rozwojowych, a te trzy sfery – za Tadeuszem Borysem [2005, s. 48] – przyjęło się w polskiej literaturze określać mianem ładów. Ram odniesienia przy identyfikowaniu rozwoju społecznego można się zatem doszukiwać w rozwijanej koncepcji rozwoju zrównoważonego mającego zagwarantować zaspokojenie obecnych potrzeb bez ograniczania ich możliwości przez przyszłe pokolenia [*Our Common Future* 1987, s. 43]. Polska zobowiązała się do wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju [GUS 2011, s. 10-14]. Strukturę krajowych wskaźników w zakresie ładu społecznego przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski w zakresie ładu społecznego

Ład społeczny	Liczba wskaźników
Zmiany demograficzne	4
Współczynnik przyrostu naturalnego, współczynnik dzietności, przeciętne dalsze trwanie życia osób w wieku 65 lat, wskaźnik migracji zagranicznych	
Zdrowie publiczne	5
Trwanie życia noworodka w zdrowiu, zgony niemowląt, oczekiwane trwanie życia osób w wieku 65 lat w zdrowiu, standaryzowane współczynniki umieralności z powodu chorób układu krążenia oraz nowotworów złośliwych, Europejski Konsumencki Indeks Zdrowia (EHCI)	
Integracja społeczna	4
Zagrożenie ubóstwem trwałym, zagrożenie ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, nierówność rozkładu dochodów, zadłużenie gospodarstw domowych	
Edukacja	3
Kształcenie ustawiczne dorosłych, dzieci w wieku 3-5 lat objęte wychowaniem przedszkolnym na wsi, wydatki publiczne na edukację w relacji do PKB	
Dostęp do rynku pracy	5
Osoby w gospodarstwach domowych bez osób pracujących, stopa bezrobocia długotrwałego, stopa bezrobocia, wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych, zróżnicowanie wynagrodzeń ze względu na płeć	
Bezpieczeństwo publiczne	2
Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw, ofiary śmiertelne wypadków drogowych na 1 mln ludności	
Zrównoważone wzorce konsumpcji	3
Liczba samochodów osobowych na 1000 ludności, zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca, spożycie warzyw na 1 osobę w gospodarstwach domowych	

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS 2011, s. 17 i n.

Proponowana wyżej lista obejmuje 26 wskaźników odzwierciedlających ład społeczny. Jednak w praktyce analizie poddawane są tylko niektóre z nich. Tak szeroko przedstawione spektrum obserwowanych zmian w regionach dodatkowo komplikuje ograniczoność, a niekiedy nawet brak porównywalnych danych statystycznych w ujęciu nie tylko przestrzennym, ale i czasowym. Powszechnie bowiem dostrzega się zróżnicowane możliwości informacyjne w tym względzie, co niewątpliwie ogranicza kompleksowy opis i ocenę rozwoju społecznego regionów w Polsce.

3. Kwantyfikacja obszaru badawczego

Właściwy dobór i ostateczny wybór zmiennych diagnostycznych zawsze stanowi ważny problem metodyczny dla każdego badacza i jest dla niego dużym wyzwaniem, zwłaszcza że w praktyce analizy i diagnozy kategorii wielowymiarowych przeprowadzane są najczęściej na zasadzie kompromisu i konsensusu między ambicjami prowadzącego badanie a możliwościami informacyjnymi baz danych. Należy jednak mieć świadomość, że ostateczne rezultaty analiz porównawczych determinuje głównie – poza zastosowanymi dalej metodami statystycznymi – lista przyjętych do badania zmiennych. Interpretację uzyskanych wyników analitycznych należy zatem zawsze łączyć z konkretnym zestawem cech. Powinien on być tak ustalony, aby uwzględniając przesłanki merytoryczne, w sposób możliwie kompleksowy odzwierciedlał najważniejsze aspekty analizowanego zjawiska zależnie od celu badania.

W świetle wyżej przedstawionych dylematów w zakresie kwantyfikacji obszaru badawczego podjęto próbę określenia charakterystyk rozwoju społecznego regionów w Polsce. Dogłębne rozpoznanie tematu poprzez studia literaturowe, przegląd opracowań badań prowadzonych w tym zakresie, z naciskiem na zawarte tam opinie ekspertów, oraz przemyślenia własne stanowiły punkt wyjścia podjętych działań. Przeanalizowano kilkaset różnych wskaźników w ogólnodostępnych bazach Głównego Urzędu Statystycznego (w tym informacje zawarte w systemie STRATEG stworzonym na potrzeby programowania i monitorowania polityki rozwoju, Banku Danych Lokalnych, Rocznikach Statystycznych, Rocznikach Statystycznych Województw i innych opracowaniach) pod kątem merytorycznym (opisy wskaźników i ich wyjaśnienia metodologiczne) oraz poziomu dostępności terytorialnej. Priorytetowa była identyfikacja wskaźników dotyczących ładu społecznego, czyli jednej z głównych płaszczyzn zrównoważonego rozwoju w Polsce. W oparciu o przesłanki merytoryczne i dostępne dane statystyczne sporządzono listę wskaźników¹, która obejmowała dziesięć wstępnych zmiennych

¹ Według stanu na dzień 12.12.2016 r.

opisujących rozwój społeczny regionów w Polsce w latach 2005-2015. Gdy było to konieczne, zastosowano przeliczniki tak, by proponowany zestaw charakterystyk wyrażony był w jednostkach względnych, a nie bezwzględnych². Dobór merytoryczny w ścisłym tego słowa znaczeniu przyjęto jako nadrzędny, przy czym w celu selekcji zmiennych posłużono się kryteriami statystycznymi w zakresie dyspersji i korelacji. Uwzględniając postulat dyskryminacji cech, zastosowano klasyczny współczynnik zmienności V_s do eliminacji zmiennych quasi-stałych, przyjmując arbitralnie najczęściej ujmowaną w badaniach wartość progową na poziomie 0,1. Na tym etapie podjęto decyzję o redukcji zestawu potencjalnych zmiennych o trzy, bowiem:

- dla współczynnika dzietności V_s przyjmował wartości z przedziału 5,7%-7,5%,
- dla odsetka dzieci w wieku 3-5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym zaobserwowano wartości V_s z przedziału 8,1%-21,2%, ale przy malejącej tendencji z roku na rok,
- dla wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw V_s przyjmował wartości z przedziału 7,1%-12,3%, ale też malał z roku na rok.

Ostateczną decyzję co do zestawu wskaźników poprzedzono jeszcze analizą korelacji wyłonionych dotąd siedmiu zmiennych dla każdego roku z analizowanych lat 2005-2015, przyjmując za podstawę wyboru analizy odpowiednich macierzy współczynników korelacji. Cechy diagnostyczne nie powinny bowiem powielać informacji dostarczanych przez inne wskaźniki (być słabo skorelowane między sobą) i powinny być wysoce informatywne (mocno skorelowane z pozostałymi cechami niewybranymi jako diagnostyczne). Zaobserwowane relatywnie silne związki korelacyjne poddano każdorazowo wnikliwej merytorycznej ocenie pod kątem dostarczania przez wskazane w ten sposób zmienne pewnych specyficznych informacji wpływających ostatecznie na rozwój społeczny. Na tej podstawie zdecydowano o dalszej redukcji proponowanego zestawu zmiennych o wskaźnik opisujący zgony noworodków na 1000 urodzeń żywych. Żaden z analizowanych teraz współczynników korelacji w poszczególnych latach nie przekraczał przyjętego arbitralnie krytycznego poziomu 0,9, tym samym uwzględniono dalej już wszystkie rozpatrywane na tym etapie cechy. W konsekwencji zastosowanego podejścia otrzymano szeregi danych statystycznych dla sześciu wskaźników przyjętych dalej jako ostateczny zestaw zmiennych diagnostycznych, który wydaje się w miarę kompleksowo opisywać rozwój społeczny regionów w Polsce w latach 2005-2015, co przedstawia tabela 2.

Szczegółowe zestawienie podstawowych charakterystyk liczbowych przyjętych wskaźników ładu społecznego w latach 2005-2015 przedstawiono w tabeli 3.

² Podejście to pozwala uniezależnić się od powierzchni i liczby ludności regionów, a tak utworzone wielkości w sposób relatywny wskazują strukturę lub natężenie danego zjawiska.

Tabela 2. Wskaźniki rozwoju społecznego regionów w Polsce w latach 2005-2015

Symbol wskaźnika	Wskaźnik
X_1	Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych
X_2	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (%)
X_3	Liczba studentów szkół wyższych na 10 tys. ludności
X_4	Stopa bezrobocia rejestrowanego (%)
X_5	Liczba ofiar śmiertelnych w wypadkach drogowych na 100 tys. mieszkańców
X_6	Zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności ogółem (hm ³) na 10 tys. ludności

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3. Statystyczna charakterystyka przyjętych wskaźników w wymiarze społecznym w województwach w Polsce w latach 2005-2015

Wyszczególnienie	X_1 – zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Minimum	4,90	5,00	4,40	4,70	4,20	4,00	3,40	3,60	3,80	3,10	2,80
Maksimum	7,40	7,30	7,40	7,40	7,20	6,30	6,10	6,30	5,90	5,30	4,80
Średnia	6,34	5,97	5,89	5,59	5,51	5,05	4,89	4,73	4,70	4,28	4,01
Mediana	6,15	5,90	6,05	5,40	5,20	5,00	4,75	4,45	4,60	4,45	4,05
W. zmien. (%)	11,19	12,70	14,84	13,06	15,45	13,29	18,71	17,56	11,86	15,69	12,07
Wyszczególnienie	X_2 – wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym (%)										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Minimum	11,60	12,90	11,20	11,10	11,90	11,60	10,30	9,90	11,20	11,40	10,30
Maksimum	25,30	25,00	25,10	27,10	26,00	26,60	25,70	24,70	25,40	26,00	25,00
Średnia	18,69	18,33	18,06	18,35	17,99	18,36	17,72	17,32	17,36	17,46	16,48
Mediana	19,30	18,35	17,15	17,70	17,55	17,60	17,80	17,60	17,45	17,00	16,35
W. zmien. (%)	20,26	22,26	26,06	26,69	24,84	27,33	28,36	29,43	24,20	26,46	29,43
Wyszczególnienie	X_3 – liczba studentów szkół wyższych na 10 tys. ludności										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Minimum	357,0	353,0	340,0	295,0	279,0	258,0	233,0	208,0	186,0	176,0	162,0
Maksimum	680,0	676,0	671,0	662,0	643,0	635,0	622,0	605,0	564,0	545,0	524,0
Średnia	479,1	474,3	471,2	466,9	460,3	439,8	419,4	400,4	368,0	346,7	329,2
Mediana	452,0	454,0	454,0	453,0	453,0	428,5	408,0	378,5	344,0	317,0	298,5
W. zmien. (%)	18,24	19,60	20,98	22,55	22,53	23,11	24,15	26,82	28,33	30,15	32,17
Wyszczególnienie	X_4 – stopa bezrobocia rejestrowanego (%)										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Minimum	13,80	11,30	7,80	6,40	9,00	9,20	9,10	9,80	9,60	7,60	6,20
Maksimum	27,20	23,60	18,70	16,80	20,70	20,00	20,20	21,30	21,60	18,70	16,30
Średnia	18,99	16,03	12,27	10,56	13,36	13,64	13,68	14,57	14,63	12,38	10,75
Mediana	18,60	15,85	11,65	9,90	12,85	13,35	13,25	14,30	14,30	12,15	10,45
W. zmien. (%)	21,31	22,17	24,92	28,17	24,77	22,51	22,32	21,02	21,21	22,79	24,18

cd. tabeli 3

Wyszczególnienie	X_5 – liczba ofiar śmiertelnych w wypadkach drogowych na 100 tys. mieszkańców										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Minimum	9,40	9,10	10,00	9,79	8,92	7,06	7,49	7,27	5,80	5,42	5,57
Maksimum	19,50	17,40	20,00	18,86	15,05	15,33	13,98	11,71	11,57	10,56	10,21
Średnia	14,86	14,21	15,06	14,53	12,19	10,47	11,08	9,38	9,08	8,66	8,00
Mediana	14,85	14,85	15,00	14,73	12,00	10,54	11,35	9,39	9,11	8,56	7,98
W. zmien. (%)	19,14	19,65	21,34	19,10	16,02	20,57	16,21	16,26	19,85	17,50	19,01
Wyszczególnienie	X_6 – zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności ogółem (hm ³) na 10 tys. ludności										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Minimum	0,67	0,66	0,66	0,67	0,68	0,66	0,67	0,70	0,69	0,72	0,74
Maksimum	8,66	11,11	9,99	9,96	9,75	10,80	10,63	10,09	9,64	10,45	10,63
Średnia	2,57	2,87	2,75	2,63	2,65	2,69	2,77	2,66	2,58	2,61	2,62
Mediana	1,23	1,26	1,24	1,20	1,21	1,21	1,26	1,16	1,16	1,12	1,24
W. zmien. (%)	99,4	113,1	109,4	110,3	111,9	117,8	116,8	114,7	113,1	115,8	116,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analizując wybrane statystyki opisowe prezentowane w tabeli 3, można zauważyć, że w sferze społecznej największe zróżnicowanie województw w Polsce w badanym okresie występuje pod względem zużycia wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności ogółem na 10 tys. ludności. W województwach o najwyższym zużyciu (świętokrzyskie i zachodniopomorskie) wskaźnik ten kształtował się w przybliżonych granicach 9-11 hm³, podczas gdy w regionie o najniższym zużyciu (podlaskie) nie przekraczał 0,74 hm³. Pozytywnie należy ocenić obserwowane zmiany w liczbie ofiar śmiertelnych w wypadkach drogowych na 100 tys. mieszkańców oraz w umieralności niemowląt. Niepokoić mogło odwrócenie trendu spadkowego do 2008 r. stopy bezrobocia i jej wzrost do 2013 r., ale w latach 2014-2015 widać wyraźną poprawę tej sytuacji. Niekorzystnie należy zaś ocenić utrwalanie się malejącej liczby studentów szkół wyższych na 10 tys. ludności.

4. Metodyka badań

Na potrzeby statystycznej analizy rozwoju społecznego regionów w Polsce w latach 2005-2015 w ujęciu wyżej opisanego zestawu przyjętych sześciu zmienionych diagnostycznych wykorzystano wybrane metody porządkowania liniowego wchodzące w skład wielowymiarowej analizy porównawczej (WAP). Na wstępie szczegółowej ocenie poddano wartości cech syntetycznych z uwagi na przyjęte kryterium ogólne w kolejnych jednostkach czasu analizowanego przedziału badań. W omawianym podejściu syntetyczny miernik rozwoju (SMR) ustalono

oddzielnie dla każdego roku w rozpatrywanym okresie lat 2005-2015, co umożliwiło hierarchizację obiektów (województw w Polsce) na skali rozwoju odrębnie dla każdej rozpatrywanej jednostki czasowej (konkretnego roku).

Jako formułę SMR pozwalającą uszeregować analizowane obiekty według cech wziętych pod uwagę w badaniu zastosowano względny współczynnik rozwoju, który wyraża wzór:

$$W_i = \frac{100}{k} \sum_{j=1}^k \alpha_j z_j \quad (1)$$

gdzie:

W_i – względny współczynnik rozwoju,

k – liczba zmiennych branych pod uwagę w badaniu,

α_j – waga j -tej zmiennej,

z_{ij} – znormalizowane metodą unitaryzacji zerowanej wartości x_{ij} cech statystycznych uwzględnionych w badaniu.

Jest to miara agregatów stanowiąca pomnożoną przez 100 średnią arytmetyczną ze zmiennych diagnostycznych sprawdzonych do porównywalności poprzez unitaryzację zerowaną, przy czym algorytm dla stymulant jest następujący:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min \{x_{ij}\}}{\max \{x_{ij}\} - \min \{x_{ij}\}} \quad (2)$$

a dla destymulant:

$$z_{ij} = \frac{\max \{x_{ij}\} - x_{ij}}{\max \{x_{ij}\} - \min \{x_{ij}\}} \quad (3)$$

Wyższa wartość formuły agregatywnej (1) przyjmującej wartości od 0 do 100 zapewnia wyższe miejsce w rankingu. Przyjęty do badań syntetyczny miernik rozwoju (SMR) jest metodycznie zbieżny z Summary Innovation Index (SII) powszechnie wykorzystywanym w nomenklaturze unijnej [Klóska 2015]. Podejście to jest zatem znane i często stosowane w praktyce.

Ewentualne ważenie cech stanowi pewien problem i dylemat metodyczny. W literaturze można znaleźć pewne propozycje w tym względzie [np. Grabiński 1992, s. 34-35], możliwe jest też korzystanie z opinii ekspertów³. Jak dotąd nie rozstrzygnięto jednak tej kwestii w sposób jednoznaczny i nie wypracowano powszechnie akceptowanej procedury. Dlatego też na potrzeby niniejszego opracowania – jak czyni to większość badaczy [Sokołowski 1984, s. 48] – przyznano jednakowe znaczenie każdej cesze i zastosowano wagi równe.

³ Doświadczenia własne autora niniejszego opracowania pozwalają stwierdzić, że częstą sytuacją jest jednak brak zgody i jednoznacznej oceny ekspertów w zakresie ustalenia systemu wag dla konkretnej analizy różnych zjawisk wielowymiarowych.

Identyfikując charakter każdej z sześciu wykorzystanych w badaniu zmiennych diagnostycznych, po wnikliwej ocenie merytorycznej przyjęto, że niskie wartości większości z nich są pożądane z uwagi na przyjęte kryterium ogólne, a stymulantą jest jedynie liczba studentów szkół wyższych na 10 tys. ludności.

Wartości cech syntetycznych wyznaczone za pomocą wzoru (1) pozwoliły na ocenę podobieństwa zbioru obiektów (województw w Polsce) w czasie (w latach 2005-2015) pod względem rozwoju społecznego (opisanego przez zestaw sześciu przyjętych zmiennych diagnostycznych X_1, X_2, \dots, X_6). Wykorzystano w tym celu miernik zaproponowany przez Marka Walesiaka [1993, s. 95-101]. Jest on metodycznie zbliżony z miernikiem rzędu dokładności prognoz typu *ex post* H. Theila (por. Klóska 2007, s. 14-30), a wymaga założenia, że wartości porównywanych cech syntetycznych M_r i M_s są wyrażone na skali ilorazowej lub przedziałowej, i pozwala zmierzyć oddalenie międzyokresowe obiektów, przy czym:

$$P^2(M_r, M_s) = P_{rs}^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (p_{ir} - p_{is})^2 \quad (4)$$

Miernik (4) przyjmie wartość 0, gdy nie będzie różnic w wartościach porównywanych cech syntetycznych. Jego pierwiastek kwadratowy informuje, jaki jest średni rząd odchyłeń wartości cech M_r i M_s z okresów r i s . Dodatkowo wyrażoną wzorem (4) wielkość można rozłożyć na sumę trzech składników, które pozwalają ocenić, co było przyczyną zauważonych różnic w wartościach porównywanych cech syntetycznych, bowiem:

$$P_{rs}^2 = P_1^2 + P_2^2 + P_3^2 \quad (5)$$

gdzie:

$$P_1^2 = (\bar{p}_r - \bar{p}_s)^2 \quad (6)$$

$$P_2^2 = (S_r - S_s)^2 \quad (7)$$

$$P_3^2 = 2S_r S_s (1 - \rho) \quad (8)$$

przy czym \bar{p}_r , S_r (\bar{p}_s , S_s) to odpowiednio: średnia arytmetyczna i odchylenie standardowe wartości r -tej (s -tej) cechy syntetycznej, a ρ to współczynnik korelacji liniowej Pearsona między wektorami $p_s = (p_{1s}, p_{2s}, \dots, p_{ns})$ i $p_r = (p_{1r}, p_{2r}, \dots, p_{nr})$.

Mierniki cząstkowe P_1^2 , P_2^2 i P_3^2 niosą informacje o rzędzie odchyłeń porównywanych cech syntetycznych, będące wynikiem odpowiednio:

- różnicy między średnimi wartościami cech M_r i M_s ,
- różnicy w dyspersji wartości cech M_r i M_s ,
- niezgodności kierunku zmian wartości cech M_r i M_s .

Stosując wyżej omówione podejście, analizie poddano zmiany rozwoju społecznego regionów w Polsce w latach 2005-2015 wraz z oceną podobieństwa wyników w czasie.

5. Wyniki badań własnych

Wartości pierwotne przyjętego SMR (1) przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Wartości wskaźnika W_i rozwoju społecznego regionów w Polsce w latach 2005-2015

Województwo	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dolnośląskie	58	59	66	62	69	67	70	68	74	70	79
Kujawsko-pomorskie	42	43	42	48	52	49	44	47	56	45	54
Lubelskie	49	46	46	46	49	54	54	51	49	57	52
Lubuskie	48	49	55	55	46	52	45	46	46	55	49
Łódzkie	60	64	67	69	69	75	62	60	62	57	51
Małopolskie	78	84	76	88	85	89	81	87	88	84	85
Mazowieckie	67	77	71	74	70	76	72	70	73	70	67
Opolskie	69	67	73	67	72	64	74	63	61	50	49
Podkarpackie	41	42	48	58	53	54	46	51	57	47	50
Podlaskie	57	51	53	62	53	56	47	52	47	40	41
Pomorskie	58	69	63	71	69	71	67	70	71	76	69
Śląskie	65	66	69	68	69	72	69	78	76	71	69
Świętokrzyskie	31	32	24	29	33	12	12	33	26	31	24
Warmińsko-mazurskie	27	37	34	43	46	40	35	41	23	24	28
Wielkopolskie	55	54	53	60	61	70	61	62	63	58	56
Zachodniopomorskie	29	38	32	47	38	44	31	46	40	33	51

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza zawartych w tabeli 4 informacji pozwala zauważyć, że w 2015 r. wartość zastosowanego miernika była wyższa niż średnie W_i dla danego regionu w latach 2005-2015 w siedmiu województwach: dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubelskim, małopolskim, podkarpackim, pomorskim oraz zachodniopomorskim. Przyjmując skalę punktową od 0 do 100%, różnica wartości wykorzystanej miary W_i dla poszczególnych województw w badanym okresie waha się w przybliżonych granicach od 10 p.p. dla lubuskiego i mazowieckiego do nawet 25 p.p. dla opolskiego.

Rezultaty oceny podobieństwa zbioru obiektów w czasie na podstawie wartości cechy syntetycznej w dwóch sąsiadujących ze sobą latach badanego okresu ujęto w tabeli 5.

Wartości przyjętego SMR wykazują pewne zmiany w czasie, bowiem przeciętny rząd odchyień wartości porównywanych cech syntetycznych z dwóch sąsiadujących ze sobą lat w badanym okresie waha się tu w przybliżonych granicach

Tabela 5. Wyniki oceny podobieństwa województw w Polsce pod względem rozwoju społecznego regionów na podstawie wartości przyjętego SMR w latach 2005-2015

Porównywane lata	P_{rs}^2	P_1^2	P_2^2	P_3^2
2005 i 2006	32,7101	8,3360	0,0541	24,3199
2006 i 2007	26,4074	0,2083	0,3734	25,8257
2007 i 2008	55,7282	22,5778	1,6864	31,4640
2008 i 2009	27,0805	0,5124	0,0422	26,5258
2009 i 2010	51,7915	0,5033	14,1944	37,0937
2010 i 2011	54,2558	22,3259	0,1349	31,7949
2011 i 2012	61,9808	10,9687	15,0970	35,9151
2012 i 2013	38,1830	0,5622	11,4396	26,1813
2013 i 2014	47,2241	7,3285	0,9260	38,9696
2014 i 2015	43,9616	0,0466	0,2807	43,6343

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

od 5,14 do 7,87 p.p., przy czym najniższy zaobserwowano dla lat 2006 i 2007, a najwyższy dla lat 2011 i 2012. Główną przyczyną tych różnic w sąsiadujących ze sobą latach w badanym okresie każdorazowo była niezgodność kierunku zmian wartości cech syntetycznych.

Dodatkowo oceniono podobieństwo zbioru obiektów w czasie w skrajnych momentach badania, czyli w latach 2005 i 2015. Przeciętne odchylenie wartości cech syntetycznych w porównywanych latach wyniosło 11,6759 p.p. ($P_{rs}^2 = 136,3267$) i było konsekwencją przede wszystkim niezgodności kierunku zmian cech syntetycznych ($P_1^2 = 6,3601$, $P_2^2 = 2,1882$ i $P_3^2 = 127,7784$).

Przedstawione w tabeli 4 wartości pierwotne syntetycznego miernika rozwoju pozwoliły uporządkować województwa w Polsce ze względu na rozwój społeczny w latach 2005-2015, a otrzymane miejsca rankingowe ujęto w tabeli 6.

Na podstawie przedstawionych informacji można stwierdzić, że w badanym okresie pozycję lidera rozwoju społecznego co roku zajmuje województwo małopolskie. Pozostałe miejsca na podium cechuje jednak pewna zmienność (najczęściej należały do mazowieckiego, a ostatnimi laty do śląskiego). Najślabiej ze wszystkich województw w Polsce oceniane jest świętokrzyskie (a niekiedy też warmińsko-mazurskie). Największe zmiany pozycji rankingowej (rozstęp) osiągnęło opolskie (11 pozycji), przy sumie wszystkich rozstępów 76. Należy też zwrócić uwagę, że mały rozstęp dotyczy przeważnie regionów zajmujących najwyższe i najniższe miejsca w rozpatrywanych rankingach, co wskazuje na pogłębianie lub przynajmniej umacnianie dysproporcji między najsilniejszymi a najślabszymi województwami w Polsce pod względem rozwoju społecznego.

Tabela 6. Pozycje rankingowe dla rozwoju społecznego regionów w Polsce w latach 2005-2015

Województwo	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dolnośląskie	7	7	6	7	5	7	4	5	3	4	2
Kujawsko-pomorskie	12	12	13	12	11	13	13	12	10	12	7
Lubelskie	10	11	12	14	12	11	9	11	11	7	8
Lubuskie	11	10	8	11	14	12	12	13	13	9	12
Łódzkie	5	6	5	4	7	3	7	8	7	8	9
Małopolskie	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Mazowieckie	3	2	3	2	3	2	3	4	4	5	5
Opolskie	2	4	2	6	2	8	2	6	8	10	13
Podkarpackie	13	13	11	10	9	10	11	10	9	11	11
Podlaskie	8	9	10	8	10	9	10	9	12	13	14
Pomorskie	6	3	7	3	4	5	6	3	5	2	4
Śląskie	4	5	4	5	6	4	5	2	2	3	3
Świętokrzyskie	14	16	16	16	16	16	16	16	15	15	16
Warmińsko- -mazurskie	16	15	14	15	13	15	14	15	16	16	15
Wielkopolskie	9	8	9	9	8	6	8	7	6	6	6
Zachodniopomorskie	15	14	15	13	15	14	15	14	14	14	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6. Podsumowanie

Nie bez znaczenia dla prezentowanych rozważań jest to, że metody wielowymiarowej analizy porównawczej (WAP) można z powodzeniem wykorzystywać w badaniach regionalnych. Należy mieć jednak świadomość, że każdy przypadek trzeba rozpatrywać indywidualnie, bowiem nie ma jednej ogólnie obowiązującej metody, a na właściwy jej wybór pozwala merytoryczna i metodologiczna znajomość analizowanego zagadnienia. Decyzja musi być jednak przemyślana i podjęta arbitralnie przez prowadzącego badanie, zaś wskazówki ku temu można znaleźć w bogatej literaturze fachowej.

Zasadniczym problemem kompleksowej analizy rozwoju społecznego regionów jest – na co zwrócono uwagę w opracowaniu – kwantyfikacja obszaru badawczego, która napotyka wiele trudności spowodowanych przede wszystkim brakiem lub ograniczoną dostępnością pewnych danych statystycznych. Należy zatem prowadzić prace nad rozwijaniem określonych wskaźników, które pozwolą udoskonalić zestawy mierników wykorzystywane do charakterystyki rozpatrywanej kategorii ekonomicznej. Przy dostrzeganych dziś ograniczeniach pomiar jest jednak możliwy, czego przykładem są zaprezentowane wyniki badań empirycznych.

Literatura

- Borys T., 2005, Zrównoważony rozwój jako przedmiot pomiaru wskaźnikowego, w: *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, red. T. Borys, Warszawa – Białystok: Ekonomia i Środowisko.
- Bywalec C., 1991, Zasady i kryteria doboru wskaźników w badaniach społecznych, *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 359, 5-14.
- Grabiński T., 1992, *Metody taksonometrii*, Kraków: Wyd. AE w Krakowie.
- GUS, 2011, *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski*, Katowice: Urząd Statystyczny w Katowicach.
- Kłóska R., 2015, *Innowacyjność jako determinanta rozwoju regionalnego w Polsce*, Szczecin, WN USz.
- Kłóska R. (red.), 2007, *Wybrane zagadnienia z prognozowania*, Szczecin: Economicus.
- Korenik S., 1999, Wybrane teorie rozwoju regionu ekonomicznego, *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 799, 51-62.
- Our Common Future*, 1987, The Report of the World Commission on Environment and Development, New York.
- Paradysz J., 2012, Statystyka regionalna: stan, problemy i kierunki rozwoju, *Przegląd Statystyczny*, numer specjalny 2, 191-204.
- Pietrzyk I., 2009, Zróżnicowanie statusu regionów w Unii Europejskiej a projekt Europejskiej Karty Demokracji Regionalnej, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 46, 449-458.
- Sokołowski A., 1984, Wybrane zagadnienia pomiaru i ważenia cech w taksonomii, *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 203, 41-53.
- Strahl D., 2005, Zróżnicowanie rozwoju regionalnego na poziomie NUTS-2 w krajach Unii Europejskiej, *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 1083, 17-26.
- Szewczuk A., 2010, Triada zależności przyczynowo-skutkowych: rozwój lokalny i regionalny – nowe zarządzanie publiczne – partycypacja obywatelska, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej*, 31, 83-97.
- Walesiak M., 1993, Zagadnienie oceny podobieństwa zbioru obiektów w czasie w syntetycznych badaniach porównawczych, *Przegląd Statystyczny*, 1, 95-101.

Statistical Analysis of the Social Development of Regions in Poland

Abstract. Social development is contemporarily treated as one of the main development pillars of properly functioning economies. Its measurement is possible, but ambiguous. On account of the lack of a universal set of measures, quantification remains an essential problem in the researched area. Theoretical considerations presented in the paper, as well as, the empirical research results may constitute an introduction to a broader scientific discussion in this scope.

Keywords: social development, quantification, statistical analysis

**Rola systemu edukacji w kształceniu
wielokulturowego potencjału społecznego**

Ольга Свиридюк

Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини
Кафедра іноземних мов
e-mail: zov2380@gmail.com
tel. +38 66 054 26 62

Полікультурне виховання в сучасній шкільній освіті України

Анотація. У статті проаналізовано полікультурне виховання в сучасній шкільній освіті Канади. Охарактеризовано погляди науковців на питання полікультурного виховання в сучасній шкільній системі України. Визначено зміст полікультурного виховання в початковій та середній ланці шкільної освіти.

Ключові слова: полікультурне виховання, меншини, шкільна система, полікультурність, полікультурна освіта

1. Постановка проблеми

Сьогодні в Україні ще не створено ідеальної моделі організації полікультурної освіти, не визначено сутність її важливої складової – полікультурного виховання. У найбільш загальному розумінні полікультурність розглядається як формування планетарного мислення, сприйняття світу в його різноманітних проявах, формах існування мов, культур, поглядів, тощо і передбачає наявність у людини гуманістичного світогляду, таких якостей, як толерантність, вміння вести діалог з позиції рівних прав, взаємоповага. Ці ідеї знаходять відображення в різноманітних гуманістично спрямованих течіях, що висувують за мету виховання в дусі поваги прав людини в ім'я миру і розвитку, надання глобальної освіти, реалізацію полікультурного виховання.

2. Мета дослідження

Визначити та проаналізувати стан полікультурного виховання в сучасній шкільній освіті України.

3. Основний матеріал дослідження

І. Лощенова, даючи широкий огляд відомих на сьогодні концепцій полікультурної освіти, акцентує увагу на тому, що до основних її завдань входить розвиток пізнавальних та невербальних умінь і навичок, які дають змогу вступати в контакт з іншими культурами та їхніми носіями. Пов'язуючи полікультурну освіту з підвищенням рівня освіченості й досягненням успіху в багатокультурному середовищі, дослідниця виокремлює чотири її функції: формування в тих, хто навчається, уявлення про різноманітність культур і їх взаємозв'язок; усвідомлення важливості культурного розмаїття для самореалізації особистості; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння.

Т. Поштарьова наголошує, що мета школи полягає в тому, щоб «не тільки ознайомити дітей з різними етнокультурами, а й навчити їх жити у співтоваристві, де утворюються нові складні конгломерати». Найбільш оптимальними формами роботи, на її думку, тут можуть бути дискусії, диспути, дебати з тих чи інших проблем поліетнічного суспільства. У процесі такої роботи учні набувають можливостей усвідомити хибність своїх стереотипів і упереджень, підвищити рівень поінформованості, співвіднести власне ставлення до інших культур з поглядами і думками однолітків; навчаються знаходити компромісні рішення, оволодівають навичками критичного мислення, ведення діалогу.

О. Галай з метою підвищення ефективності полікультурної вихованості учнів пропонує звертатися до вивчення національних традицій, оскільки в їх змісті «відображаються певні елементи національної історії та культури. У змісті традицій завжди можна знайти моральні імперативи, що опосередковано спрямовані на регламентацію життєдіяльності людей відповідно до інтересів різних соціальних груп». Тому організація, форми і методи навчання та виховання молодого покоління «мають будуватися з урахуванням тисячолітньої історії, споконвічної культурно-історичної традиції народу на основі національної культури, збагачення кращими досягненнями загальнолюдської культури, яка з найдавніших часів ґрунтується на таких максимах, як «не вбий», «шануй людське життя як найвищу цінність», «допомагай тим,

хто потрапив у біду, слабкому, хворому», «не бажай ближньому того, чого не бажаєш собі».

До проблеми полікультурного виховання через формування у школярів культури міжнаціонального спілкування звертаються В. Заслуженюк і В. Присакар. Ґрунтуючись на теоретичних і прикладних дослідженнях, автори виокремлюють основні компоненти цього феномену, які мають враховуватися у змісті навчально-виховного процесу. До них вони відносять: виховання почуття належності до єдиного народу України, відповідальність за долю поліетнічної батьківщини; формування національної самосвідомості, почуття загальнонаціональної гордості й утвердження їх як головних принципів виховання; сформованість психічних установок на повагу, терпимість до людей з іншими звичками, іншим менталітетом і насамперед до тих, чії представники входять до контактуючих національних груп; усебічний розвиток толерантності в міжетнічних стосунках, подолання як зневажливого ставлення до національних почуттів і традицій, так і їх абсолютизації; подолання проявів національного нігілізму та націонал-шовінізму, усунення причин, що їх породжують; утвердження духовності, поваги і прихильності до загальнолюдських цінностей.

В. Ковтун, досліджуючи проблеми естетичного виховання учнів, наголошує на необхідності дотримання принципу полікультурності, який може забезпечити розуміння того, що національне і загальнолюдське – дві сторони єдиного цілого. Це відбувається тому, що «загальнолюдське функціонує і розвивається завдяки національному, в якому відображається зв'язок часів та поколінь в історичному розвитку людства. Єдність національного та загальнолюдського стимулює розвиток кожної нації та людства в цілому, а гармонія між ними забезпечує найвищий рівень духовності».

Звертаючись до розгляду шляхів удосконалення виховного процесу на засадах співвідношення національного та загальнолюдського аспектів культури, В. Ковтун визначає такі його основні напрями: вивчення культурних надбань національної меншості; показ розвитку світової культури у взаємозв'язку та взаємозбагаченні різних культур; розкриття спільності моральних ідеалів у різних культурах (орієнтація на добро, милосердя, суверенність особистості, турбота про мир тощо).

Основним предметом дослідження О. Чебан є формування національної свідомості в контексті духовних цінностей поліетнічного соціуму. На основі аналізу співвідношення національних і загальнолюдських цінностей автор стверджує, що «загальнолюдські цінності виступають тими імперативами, регуляторами, які спрямовані на збереження життя людини взагалі і через неї на збереження соціуму, тому що кожна конкретна людина має своє реальне буття у суспільстві взагалі (людстві), а людство, у свою чергу – у кожній конкретній людині».

На думку В. Бойченко, «цінність людського життя є тією підвалиною, на основі якої можливий діалог між різноманітними культурними традиціями і системами цінностей. Увійти у загальнолюдське, глибоко й різнобічно пізнати й прийняти його можна лише крізь призму національного. Тобто формування повноцінної особистості без орієнтації на загальнолюдські та національні цінності не тільки не можливе, а й досить ефемерне. Адже саме ці цінності є своєрідними показниками світогляду, політичної, соціальної і духовної культури людини».

В. Бойченко проаналізувала навчальні програми для 1–4 класів. За отриманими результатами, в 1–2 класах лише у Пояснювальній записці до програми з «Мистецтва» до основних її принципів віднесено такий, як «органічний зв'язок національних і загальнолюдських художніх цінностей».

Дещо більша увага цим питанням надається у 3–4 класах. Так, програма для 3 класу з української мови до кола читання учнів відносить «твори для дітей цієї вікової категорії з кращих надбань української та зарубіжної літератури», «літературні казки українських та зарубіжних авторів».

Досить широко питання полікультурності представлені в програмі з російської мови. У Пояснювальній записці, зокрема, наголошується на тому, що «обучение русскому языку в школах с украинским языком преподавания направлено на расширение языковой компетентности учащихся, их лингвистического кругозора; формирование навыков общения с носителями иных языков, культур, прежде всего тех, которые представлены в Украине».

Лінгвонародознавча лінія змісту навчання російській мові спрямована на «навчання російській мові в школах з українською мовою викладання націлено на розширення мовної компетентності учнів, їх лінгвістичного кругозору; формування навичок спілкування з носіями інших мов, культур, перш за все тих, які представлені в Україні».

У навчальному предметі «Я і Україна» (4 клас) у процесі вивчення природознавства (розділ «Рідний край») молодші школярі ознайомлюються з населенням, що проживає в їхньому регіоні.

Підсумовуючи результати дослідження В. Бойченко підкреслює що цього недостатньо для належного формування у молодших школярів полікультурних якостей. До того ж, переважна більшість названих вище положень (програми «Мистецтво»), торкається народів, які живуть в інших країнах. Зважаючи на конкретність мислення дітей молодшого шкільного віку, населення інших країн асоціюється ними саме як «населення інших країн», не переноситься на людей – не українців, що живуть поряд.

А. Солодка провела аналіз шкільних програм з предметів гуманітарного циклу: історії, української мови, української літератури, іноземної мови, зарубіжної літератури, а також курсів: «Людина і суспільство» і «Зарубіжна художня культура» з метою отримання уявлення наскільки досліджува-

ний навчальний матеріал відповідає полікультурним принципам виховання і освіти і як могли б виглядати «полікультурні» програми і підручники.

У Програмі «Історія України. Всесвітня історія» (5–11-ті класи) – вказується, що паралельне і синхронне вивчення історії України та всесвітньої історії має сприяти: вихованню суспільної свідомості, честі, гідності в гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, свердженню ідеалів гуманізму, демократії, добра і справедливості; толерантному, неупередженому сприйняттю і доброзичливому відношенню до інших народів, груп та особистостей; розвитку творчого мислення, формуванню власної думки і критичне ставлення до інформації; розкриттю і розвитку здібностей учнів; розвитку в учнів інтересу і поваги до історії і культури свого та інших народів, бажання зберегти і примножити культурну спадщину своєї країни і всього людства.

Таким чином, реальна полікультурність України, роль різних етносів, які здавна населяють її територію, розкривається недостатньо і поверхово. Ігноруються або згадуються побіжно зовнішні культурні впливи. Часто такі впливи оцінюються негативно.

На жаль, шкільні підручники побудовані таким чином, що після опанування курсу історії у випускника не формується достатнього уявлення про Україну як полікультурну країну і про світ як систему полікультурних цінностей. Тому необхідно зробити полікультурний акцент, який би більш яскраво висвітлював визнання єдиних гуманітарних цінностей, спільної цивілізації, взаємозалежності націй і незаперечності вкладу різних цивілізацій і культур в світову спільноту.

Курс «Людина і суспільство» безпосередньо перегукується з цілями і завданнями полікультурного виховання старшокласників – гармонізація людських відносин.

Специфіку цього курсу складають: відкритість, яка спрямована на вироблення антидогматичного мислення, здатності сприймати будь-яку нову інформацію і ставитися без упереджень і з розумінням до різних точок зору і поглядів, а також цінності, які представляють різні світові культури; органічне поєднання локального і глобального, яке має на увазі взаємозв'язок індивідуального і родового, регіонального і загальнонаціонального, національного і загальнолюдського; формування толерантності в людських взаєминах, прагнення і вміння будувати на розумних морально-правові основи своєї взаємини з навколишнім світом і іншими людьми.

Реалізації цих завдань сприяє вивчення таких тем, як: «Декларація прав людини»; «Цінність і краса людини»; «Мова як засіб спілкування»; «Духовний світ людини».

Більш виражену полікультурному спрямованість має Програма для середньої загальноосвітньої школи «Зарубіжна література 5–11 класи».

Переважання в виборі творів віддається текстам, які в першу чергу розкривають красу і цілісність світу як такого, прищеплюють терпиме і зацікавлене ставлення до всіх існуючих форм життя, ставлення до інших способів мислення, культурам, естетико-філософським і релігійним системам.

Основою методичного аспекту викладання зарубіжної літератури є діалог: діалог з твором, діалог з минулим. Розгорнуті міжпредметні і міжлітературні зв'язки показують літературний твір в різноманітних співвідношеннях з іншими реаліями культурного життя.

Особливе значення в програмі набуває народознавчий аспект. Вчителю необхідно закріпити національну неповторність різних народів у свідомості учня не тільки через художні тексти, а й через музику, художнє і декоративне мистецтво, театр, кіно, архітектуру, скульптуру.

Розгляд нових напрямків і течій в світовій літературі, наприклад полікультурність, проходить в культурно-історичному контексті і розглядається як період створення загальнолюдських духовних цінностей за останні десятиліття, як продовження ноосфери.

Однак, незважаючи на великий потенціал використання цієї програми для полікультурного виховання часткова представленість регіонів світу в літературних творах не створює у школяра повноти картини різноманітності культур. Крім того, переклад деяких літературних текстів українською мовою (наприклад, з російської) не є виправданим, якщо ставиться мета залучення до мов інших народів і виховання шанобливого ставлення до них.

Допомогою в розширенні знань про культури світу служить оволодіння старшокласниками курсом «Зарубіжна художня культура світу» (автор – Н. Миропольська).

Змістовна структура матеріалу курсу зарубіжної художньої культури світу здійснюється відповідно до культурних регіонів світу, позначеними ЮНЕСКО, тому учні мають можливість познайомитися з особливостями національної культури того чи іншого народу як автономного цілого, яке має певні індивідуальні риси і розвивається за власними законами. Це допоможе їм зрозуміти, що будь-яка автономність існує і розвивається під значним впливом інших культур, збагачується і набуває цілісності саме завдяки цим зв'язкам.

Так, наприклад, при розгляді Європейського культурного регіону (10-й клас) вчитель повинен познайомити учнів з особливостями розвитку культури Греції, Італії, Франції, Іспанії, Англії, Німеччини, Нідерландів, Австрії, слов'янських країн. Старшокласники отримують знання про культурний розвиток народів, і в той же час простежується, коли і як відбувалося їх взаємодія, виявляються причини, які привели до встановлення зв'язків між цими культурами. В результаті аналізу учні приходять до висновку про їх спільності і самотності.

Унікальність, неповторність і самотність національних культур створюють неповторний образ і колорит культурних регіонів, до яких вони належать.

Полікультурна спрямованість цієї програми, на погляд А. Солодкої, сприяє досягненню навчально-виховних завдань, сформульованих в пояснювальній записці: «окреслити своєрідний абрис мистецтв регіонів світу; ознайомити учнів із найвизначнішими явищами мистецтва; прищепленні вміння і бажання брати участь у діалозі (полілозі) культур; сприяти розвитку творчих здібностей учнів; навчити їх обґрунтовувати свої позиції відносно вибору тих чи інших духовних цінностей та зробити самостійні висновки».

Принцип полікультурності виділяється програмою з англійської мови як один з основних принципів, на основі якого здійснюється інтеграція національної освіти в світову систему освіти.

Програма вказує, що оволодіння учнями іншомовним спілкуванням передбачає у них формування певного рівня комунікативної компетенції, зміст якої можна уявити як складові міжкультурного іншомовного спілкування: мовна і мовленнєва компетенція; соціокультурна та соціолінгвістична компетенція; дискусивна компетенція; стратегічна компетенція.

Всі перераховані види компетенцій включають вміння вибирати і використовувати мовні форми для здійснення комунікативних намірів у конкретних ситуаціях, вміння враховувати культурні особливості, правила вербальної і невербальної поведінки в типових ситуаціях спілкування. Учителю повинен дати можливість учням вивчати іноземну мову як «скарбницю культури та соціокультурної інформації, як основний спосіб міжкультурного спілкування».

Основною стратегічною метою навчання іноземним мовам є комунікативний підхід, який передбачає оволодіння іноземною міжкультурним спілкуванням шляхом формування і розвитку ІНТЕРКУЛЬТУРНОЇ комунікативної компетенції та її складових.

Отже, проведений Солодкою А. аналіз показав наявність полікультурного компонента в більшій чи меншій мірі в програмах і підручниках з гуманітарних предметів, хоча співвідношення основних аспектів полікультурного виховання і навчання потребує теоретичного переосмислення і вимагає серйозного аналізу з точки зору можливих шляхів реалізації і включення його в навчально виховний процес.

4. Висновки

Підсумовуючи вище сказане варто зазначити, що не один десяток років вітчизняні науковці приділяють значну увагу питанням полікультурного ви-

ховання в сучасній шкільній освіті України. Результати проведених досліджень полікультурного виховання засвідчують, що реальна полікультурність України, роль різних етносів, які здавна населяють її територію, розкривається недостатньо і поверхово. Шкільні підручники побудовані таким чином, що після опанування курсу історії у випускника не формується достатнього уявлення про Україну як полікультурну країну і про світ як систему полікультурних цінностей. Тому необхідно зробити полікультурний акцент, який би більш яскраво висвітлював визнання єдиних гуманітарних цінностей, спільної цивілізації, взаємозалежності націй і незаперечності вкладу різних цивілізацій і культур в світову спільноту.

Література

- Бойченко В.В., 2006, *Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи*, Умань.
- Болгаріна В., 2002, Культура і полікультурна освіта, *Шлях освіти*, 1, 2-6.
- Галай, О.В., 2012, Зміст та структура навчальної програми спецкурсу для студентів іноземної філології «Основи культури міжнаціональних стосунків», *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання: [збірник наукових праць]*, Вип. 20, 45-51.
- Заслуженюк В.С., 1999, Формування в школярів культури міжнаціонального спілкування, *Педагогіка і психологія*, 2, 66-74.
- Заслуженюк В.С., Присакар В.В., 1997, Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнаціонального спілкування, *Нові технології навчання: Наук.-метод. зб.*, Вип. 19, 65-77.
- Солодкая А.К., 2005, Поликультурное воспитание старшеклассников в процессе изучения гуманитарных предметов, Київ.
- Чебан О.М., 2002, Етнокультурні складники у світосприйманні національних меншин (на прикладі Придунайського соціуму), *Перспективи*, 2(14), 62-67.

Multicultural Education in the Modern School System of Ukraine

Abstract. The article analyzes the multicultural education in the modern school education of Ukraine. The author's view is outlined on the issues of a multicultural education in the modern school system of Ukraine. The paper defines the content of multicultural education in elementary and middle school.

Keywords: multicultural education, minority school system, multiculturalism

Лариса Зданевич

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
e-mail: larisazdan@ukr.net
tel. +38 96 513 05 05

Наукові підходи до здійснення полікультурного виховання дітей в процесі професійної підготовки майбутніх вихователів

Анотація. У статті висвітлено наукові підходи до здійснення полікультурного виховання дітей дошкільного віку, розкрито питання підготовки майбутніх вихователів до здійснення полікультурного виховання дошкільників. Зазначено, що одним із завдань системи освіти є захист національних культур регіональних культурних традицій в умовах багатонаціональної держави. Зосереджено увагу на питанні, що гармонійне функціонування полікультурного соціуму можливе за умови виховання його громадян у системі загальнолюдських цінностей і пріоритетів, серед яких найважливішими є опанування власної культури, вироблення толерантного ставлення, розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з представниками інших культур. Особлива роль належить вихователю, який, формуючи полікультурне світобачення дошкільників, збагачує їх досвід полікультурного спілкування, що є визначальним у їх подальшому житті. В цьому аспекті професійна підготовка майбутніх вихователів до полікультурного виховання дітей дошкільного віку набуває ознак особливої значущості в умовах сучасного культурного розмаїття соціуму.

Ключові слова: підготовка, полікультурне виховання, гуманізація, громадянське виховання, національне виховання, концепція, дошкільний вік

1. Постановка проблеми в загальному вигляді

Політичні та соціокультурні зміни, інтеграційні та економічні процеси створюють передумови для удосконалення педагогічної освіти в аспекті її відповідності вимогам європейського освітнього простору, впровадження нових підходів у підготовці вихователів дітей дошкільного віку. На сучас-

ному етапі проблема відновлення і збереження культури народу перебуває в центрі уваги суспільства. Закон України “Про дошкільну освіту” висуває як принципи державної політики в цій галузі пріоритети загальнонародських цінностей. Водночас закон стверджує, що одним із завдань системи освіти є захист національних культур регіональних культурних традицій в умовах багатонаціональної держави. Саме полікультурність будь-якої території нашої країни зумовлює необхідність полікультурного виховання на регіональній основі.

Сьогодні для України питання національної самосвідомості, статусу рідної мови, взаємин етносів, що домінують чи поступаються за чисельністю в тій чи іншій місцевості, виходять на рівень доленосних, визначальних процесів централізації й демократизації в державі, стабільності й нестабільності в суспільстві.

Національно-культурні співтовариства, родина, релігійні конфесії неодноразово посилювали свій вплив на формування нового покоління, виходячи із власного розуміння нових суспільних реалій і своїх інтересів. У той же час державна система виховання, покликана визначати національно-культурні орієнтації й громадянську поведінку людини з позиції держави як об’єднуючого соціуму, фактично залишалася колишньою.

Сьогодні в суспільстві досить явно відчувається соціальне замовлення на пошук нового балансу виховних зусиль родини, національно-культурних співтовариств і системи суспільного виховання. Звичайно, такий пошук має місце. Повсюдно збільшується кількість дошкільних навчальних закладів, шкіл, установ професійної освіти, де виховання, навчання й спілкування здійснюється мовою діаспори, яка чисельно переважає.

Однак посилення національної складової, привласненої особистістю, знімає лише частину проблеми, причому тимчасово. Зрозуміло, що потрібні пошуки додаткових рішень, які б, з одного боку, враховували національну самосвідомість кожного етносу, а з іншого – пропонували б способи гармонізації інтересів різноманітних співтовариств. Якщо зважати на той факт, що на формування особистості родина, релігійні й національно-культурні співтовариства впливають уже в ранньому дитинстві, то, мабуть, що й система відповідного виховання повинна починатися з дошкільного віку.

Як бачимо, тут наявне протиріччя між усвідомлюваним соціальним замовленням на гармонізацію міжнаціональних відносин і застарілим змістом та засобами відповідних виховних впливів у сфері суспільного виховання, починаючи з дошкільного.

2. Аналіз досліджень і публікацій із зазначеної проблеми

Аналіз праць з проблеми полікультурного виховання свідчить, що вона розроблялася в контексті різних наукових галузей. Філософські та культурологічні аспекти з позицій української державності, ідеалів і норм загальнолюдських цінностей, співіснування різних національностей висвітлювалися Сократом, Платоном, Аристотелем, Ж. Руссо, І. Песталоцці, Г. Ващенком, В. Винниченком, Б. Грінченком, М. Грушевським, М. Драгомановим, І. Огієнком, С. Русовою, К. Ушинським та ін. Засновником полікультурного виховання вважається Я. Коменський, який наголошував на необхідності підготовки дитини до життя у багатонаціональному суспільстві, формуванню у дітей умінь жити в мирі і дружбі з іншими, виховання доброзичливості до інших людей.

Проблема полікультурного виховання у педагогічній науці тривалий час пов'язувалась з інтернаціональним, патріотичним вихованням, вихованням культури міжнаціональних стосунків (І. Бех, М. Терентій, З. Гасанов, О. Джуринський, М. Красовицький, С. Терно, І. Шоробура та ін.). Слід відзначити, що в цих дослідженнях переважали етнографічні аспекти [Джуринський 1993; Красовицький 1999; Компанієць 2004; Терно 2008].

Проблеми, пов'язані з полікультурним вихованням в Україні, знайшли своє відображення в “педагогіці миру” (О. Сухомлинська, Н. Бібік, Е. Суслова та ін.), загальнопедагогічні та психологічні – у працях Н. Миропольської, М. Красовицького, О. Рудницької, етнопедagogічні – у дослідженнях Л. Волик, Л. Пуховської, Н. Ганнусенко.

Праці Г. Бойчук, М. Малькової, Є. Мандалаян, В. Пісакар, О. Сосновської, С. Юдакіної присвячені формуванню патріотичних та інтернаціональних уявлень школярів в умовах багатонаціональних регіонів. О. Ковальчук, В. Єршова висвітлюють історико-педагогічні аспекти розвитку теорії і практики полікультурної освіти, наголошують на полікультурному підході в навчанні і вихованні; виховання толерантності досліджували Т. Білоус, Т. Гасаненко, Г. Косарева, Т. Поніманська, О. Синиця та ін.

На сучасному етапі з аналізом проблеми полікультурного виховання пов'язані імена відомих зарубіжних учених Д. Бенкса, Ж. Гей, С. Ніето, П. Фрере та ін. Серед вітчизняних дослідників окремі аспекти полікультурної освіти вивчали В. Бойченко, О. Гукаленко, В. Компанієць, В. Кузьменко, І. Лощенова, О. Сухомлинська, Н. Терентьєва, Г. Філіпчук та ін. Особливої ваги набуває питання професійної підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку, оскільки саме у дошкільному віці створюються найбільш сприятливі умови для формування полікультурного світобачення.

3. Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз наукових підходів до полікультурного виховання в системі дошкільної освіти та проблеми підготовки майбутніх вихователів до здійснення полікультурного виховання дошкільників.

4. Виклад основного матеріалу

Українська освіта і зокрема система дошкільної освіти не може повністю розв'язати політичні, економічні, етнічні та інші конфлікти й проблеми. Але вона може зробити істотний внесок у раннє формування багатокладного менталітету, у виховання підростаючого покоління поваги до культур різних народів. Дошкільні навчальні заклади можуть допомогти дитині раніше й глибше зрозуміти, усвідомити й оцінити і її власну культуру.

На думку Л. Волик, гармонійне функціонування полікультурного соціуму можливе за умови виховання його громадян у системі загальнолюдських цінностей і пріоритетів, серед яких найважливішими є глибинне і всебічне опанування власної культури (національної, етнічної), вироблення толерантного ставлення, розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з представниками інших культур. Успішність реалізації виховних завдань залежить від рівня полікультурної компетентності педагогів. Особлива роль належить, вихователю, який, формуючи полікультурне світобачення дошкільників, збагачує їх досвід полікультурного спілкування, що є визначальним у їх подальшому житті. В цьому аспекті професійна підготовка майбутніх вихователів до полікультурного виховання дітей дошкільного віку набуває ознак особливої значущості в умовах сучасного культурного розмаїття соціуму.

Проблема раннього формування у дошкільників ціннісних стосунків у сфері національних інтересів може практично вирішуватися лише у виховному процесі, в центрі якого спостерігається зустрічний рух національних культур, які історично сусідять, що передбачає взаємний інтерес, взаємне вивчення, діяльнісне спілкування. Важливою складовою раннього громадянського виховання має стати полікультурне, бачення дитиною привабливості національних танців, ігор, пісень, програвання казкових сюжетів різних народів, входження у фольклорне коріння різних культур.

Сьогодні існують різні погляди щодо визначення поняття “полікультурне виховання”. Так, полікультурне виховання, на думку О. Гукаленко, розглядається як процес засвоєння цінностей і досвіду культури народів регіону, де проживає дитина, з пріоритетом культури її національності. Заглиблення в культуру свого краю дозволяє дитині відчутти й зрозуміти не тільки відмінні риси національних культур, але й деякі механізми їхньої взаємодії, взаємо-

проникнення й взаємовпливи. У ході прилучення до культури поліетнічного регіону дошкільник поряд з регіональними засвоює загальнонаціональні, загальнолюдські цінності [Гукаленко 2005]. В. Компанієць визначає полікультурне виховання як процес формування в учнів навичок поведінки щодо представників інших національних, етнічних, релігійних груп; розширення їх культурних горизонтів шляхом надання інформації про особливості культури та менталітету представників цих груп. На його думку, полікультурне виховання та освіта виходять з ідеї, що всі люди незалежно від етнічного походження, родової чи статевої ідентичності, релігійних, класових, мовних, освітянських та інших культурологічних характеристик, мають право на повагу, рівні можливості отримувати повноцінну освіту, а також соціальний розвиток згідно зі своїми потребами [Компанієць 2004].

Ми поділяємо думку К. Крутій та О. Фунтікової про те, що полікультурне виховання (грец. *polys* – численний + лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) – це зміст, система цілей, методів, засобів (праця, навчання, гра, спілкування), які впливають на обізнаність підростаючого покоління, на розуміння процесів інтеграції, асиміляції й ідентифікації та їхніх співвідношень, урахування національних й етнічних особливостей людей, які оточують, уміння взаємодіяти на основі міжнаціональних і міжетнічних відмінностей, формування почуттів солідарності, взаєморозуміння. Виховання інтернаціональне розглядається як складова полікультурного виховання [Крутій, Фунтікова 2010].

Таким чином, прилучення дошкільників до соціальної дійсності, виховання маленького громадянина, готового і здатного жити в полікультурному середовищі – актуальна проблема сучасної дошкільної освіти.

Ще в XIX столітті К. Ушинський, Є. Водозова та ін. стверджували, що виховання почуття любові до Батьківщини необхідно починати в дошкільному віці. Центральною ідеєю цього процесу була ідея народності – прилучення дітей до культури свого народу. Вона підтверджується філософською концепцією про конкретно-почуттєву природу патріотизму. Відповідно до концепції, патріотизм спочатку формується у вигляді прихильності до рідної землі, мови, традицій. Виховання патріотичних почуттів, становлення громадянської позиції людини здійснюється в нерозривному зв'язку з її прилученням до культури своєї національності, своєї малої Батьківщини, до народознавства.

Теоретичний аналіз проблеми народознавства в дошкільній освіті показує, що науковий інтерес до названої проблеми почав інтенсивно відроджуватися. Так, проблема ознайомлення дошкільників із соціальною дійсністю розглядається у працях Т. Поніманської [1993], виховання любові до рідного краю, Батьківщини – у А. Богуш [2002; 2008], Н. Лисенко [2002], форму-

вання уявлень про рід, родовід – у Л. Артемової [1997], Н. Гавриш [2008], К. Крутій [2010] та ін.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні сформульовані ідеї гуманізації, ставиться завдання всебічного розвитку особистості дитини, обґрунтовується необхідність розвитку в дітях моральних і патріотичних почуттів тощо. При цьому, відзначають автори, недоцільно акцентувати на національних особливостях на шкоду ідеї спільності всіх людей на планеті.

На сучасному етапі розробляються авторські підходи введення системи знань про народи, де науковці, намагаючись зберегти рівність цих двох напрямів, по-різному розставляють акценти. Одні з них переносять виховання людини-інтернаціоналіста [Суслова 1999] на виховання в дитини-дошкільника усвідомлення себе як біологічної й соціальної істоти, інші – на формування у неї національної свідомості й полікультурної компетенції з раннього віку, а дехто ці дві складові процесу виховання представляє як рівнозначні й рівноправні.

П. Щербань розглядає національне виховання як виховання у дітей любові до рідного народу, усвідомлення своєї етнічної й національної культури, виховання почуття національної гордості, необхідності “пустити корінь у рідну землю” уже в перші роки життя. Це необхідно, щоб людина ніколи не захворіла національним нігілізмом у будь-якому віці. З позиції засвоєння рідної культури дитина зможе з розумінням і невідомим інтересом поставитися до культури інших народів, перейнятися симпатією й повагою до людей інших національностей [Щербань 2000].

Визначаючи національне виховання як початок у системі знань про народи, вчений констатує, що цей процес повинен бути поступовим, а прилучення до світу загальнолюдських цінностей у першу чергу має здійснюватися на матеріалі близькому й зрозумілому дітям.

У своїй концепції П. Щербань визначив обсяг і зміст пізнавального матеріалу про народи, сформулював педагогічні умови реалізації етики міжнаціонального спілкування дошкільників на основі взаємодії дошкільного навчального закладу з родиною і школою; наголошував на створенні умов для практичного спілкування дітей із представниками різних національностей у дошкільному навчальному закладі, у побуті та ін.; рекомендував використовувати художню літературу, де є приклади доброзичливого ставлення до однолітків різних національностей, вчити дітей проявляти співчуття, співпереживання, такту й делікатності у ставленні до знайомих і незнайомих людей; пропонував виконання “домашніх завдань” дитиною і батьками, що зробить їх активними учасниками педагогічного процесу [Щербань 2000].

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.) зазначається, що національно-патріотичне виховання не повинно

прищеплювати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. Ця Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі мови і культури, що зазнали такої дискримінації в часи колоніальної залежності України. Патріотичне виховання спирається на принцип полікультурності, що передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської [Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді 2015].

О. Кононко, Т. Поніманська пропонують широко знайомити дітей із соціальною дійсністю, поступово розширюючи коло уявлень про світ. Науковці вважають, що необхідно реалізувати головну ідею гуманізації освіти, сформувати у них повагу до себе, розуміння людської сутності, прищепити навички уважного ставлення до свого фізичного й психічного здоров'я, через себе навчити бачити інших людей, розуміти їхні почуття, переживання, вчинки, думки. Провідним є завдання виховання доброзичливих взаємин між дітьми, бажання гратися разом, уміння не сваритися, мирно розв'язувати конфліктні ситуації [Кононко 1997; Поніманська 1993].

О. Сухомлинська в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності дає визначення сучасному громадянському вихованню, включаючи в нього й основні напрями роботи. Обов'язковими складовими громадянського виховання, на думку автора, мають бути уміння і бажання людини брати участь у суспільному, політичному й економічному житті своєї країни, уміння будувати комунікативні зв'язки, поважати права й думки інших; здатність сприймати зміни, що відбуваються, і приймати відповідні рішення тощо. Всі ці якості тією чи іншою мірою закладаються вже в дошкільному віці і є початковим щаблем у становленні громадянина. М. Малькова, Є. Колеснік, О. Сухомлинська пропонують педагогам прищеплювати дітям повагу до культури свого народу, його традицій, до своєї мови та держави [Малькова, Колеснік 2013; Сухомлинська 2003].

Таким чином, розглянуті вище концепції виражають ідеї національного й багатоетнічного виховання дошкільників. На наш погляд, вони, по суті, є полікультурними освітніми моделями, які в наш час активно включаються в теорію й практику загальної педагогіки.

5. Висновки

Аналіз полікультурного виховання у вітчизняній й зарубіжній освіті та аналіз проблеми підготовки студентів дозволив зробити такі висновки: розробити та використовувати програму готовності майбутніх вихователів до полікультурного виховання дошкільників, інтегрувати в усі освітні предмети протягом періоду навчання етнічний зміст; включати в освіту дошкільників полікультурне виховання, врахувавши особливості онтогенезу ідентифікації дітей; активно використовувати в освітніх цілях природне або спеціально створене соціальне середовище; у системі неперервної освіти полікультурне виховання може досягти своєї мети за умови заохочення й поваги до особистості дошкільника.

Література

- Артемова Л.В., 1997, Програма з українознавства, *Палітра педагога*, 1, 3.
- Богуш А., 2008, *Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ*, Київ: Видавничий Дім “Слово”.
- Богуш А.М., 2002, *Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч. посіб.*, Київ: Вища шк.
- Гукаленко О.В., 2005, *Поликультурное воспитание как процесс формирования национальной и этнической толерантности у современной молодежи*, Москва – Воронеж: НПО “МОДЭК”.
- Джуринский А.Н., 1993, *Зарубежная школа: современное состояние и тенденция развития*, Москва: Владос.
- Компанієць В.О., 2004, Сутність і особливості сучасного полікультурного виховання, *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*, Вип. 6., Кн. 1, Київ – Житомир: Вид-во ЖДУ.
- Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді*, Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р., № 641.
- Кононко О.Л., 1997, Душевність, людяність, щирість, *Дошкільне виховання*, 2, 8-9.
- Красовицький М.Ю., 1999, Проблеми полікультурної освіти і виховання в загальноосвітній школі, *Полікультурна освіта в Україні: зб. статей*, Київ.
- Крутий К.Л., О.О. Фунтікова (ред.), 2010, *Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв*, Запоріжжя: ТОВ “ЛПС” ЛТД.
- Малькова М.О., 2013, Полікультурне середовище як чинник громадянського виховання, *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 5(264), ч. 2 (*Педагогічні науки*), 14-20.
- Поніманська Т.І., 1999, *Моральне виховання дошкільників*, Київ.
- Суслова Э.К., 1999, Растим гражданина, *Дошкольное воспитание*, 1, 82-91.
- Сухомлинська О.В., 2003, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, *Дошкільне виховання*, 2, 3-8.
- Терно С., 2008, Полікультурна освіта: чи потрібна вона Україні?, *Історія в школах України*, 9, 15-20.
- Щербань П.М., 2000, *Національне виховання в сім'ї*, Київ: Культурол. ПП “Борівітер”.

Scientific Approaches to Implementing the Multicultural Education of Children in the Process of Professional Preparation of Future Educators

Abstract. Scientific approaches to conducting multicultural upbringing of children of pre-school age have been cleared up in the article. The issue of the preparation of future tutors in conducting multicultural upbringing of children under school age has been revealed. It is mentioned that the integration process creates preconditions for mastering pedagogical education in accordance to the demands of the European educational space. It introduces new approaches in the preparation of tutors for children under school age. It is also mentioned that one of the tasks of the educational system is the protection of national cultures and of regional cultural traditions under the conditions of a multinational country. It is a multicultural state of any territory of our country that stipulates the necessity of a multicultural upbringing on a regional basis. Attention is paid to the topic of a harmonic functioning of multicultural socium being possible under the condition of upbringing its citizens a the system of universal values and priorities, among which the most important is mastering of one's own culture, the creation of a tolerant attitude, the development of abilities and skills of productive interaction with representatives of another culture. The tutor has a special role forming the multicultural world outlook of children of a pre-school age. They enrich their experience of multicultural communication, which is a determinant in their further life. In this aspect, professional preparation for future tutors towards the multicultural upbringing of children of pre-school age gets special importance under the conditions of a modern, culturally diverse, society.

Keywords: preparation, multicultural upbringing, humanization, civil upbringing, national upbringing, conception, pre-school age

Ірина М. Дарманська

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
кафедра менеджменту освіти і педагогіки вищої школи
e-mail: irdar1702@mail.ru
tel. +7 67 370 74 30

Роль полікультурної освіти у формуванні управлінської компетентності майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів

Анотація. Автором проаналізовано основні напрями полікультурної освіти майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів у процесі формування управлінської компетентності. Також обґрунтовано зміст міжнародних документів і визначено важливість їх опрацювання слухачами магістратури зі спеціальності «Управління навчальним закладом».

Ключові слова: майбутні керівники, полікультурна освіта, підготовка

1. Постановка проблеми у загальному вигляді

Перед фактом численних проблем, які ставить перед нами майбутнє, освіта є необхідною умовою для того, щоб дати людству можливість рухатися вперед до ідеалів миру, свободи та соціальної справедливості¹. Саме так розпочинався звіт Комісії у справах освіти ЮНЕСКО, яку очолює Жак Делор, міністр економіки Франції в I половині 90-х років, який в кінці тисячоліття очолив комісію по справах освіти ЮНЕСКО. В доповіді підкреслюється вирішальна роль освіти у справі розвитку особистості протягом всього її життя, а також розвитку всього суспільства.

Саме ці ідеї пронизують документи Болонського процесу, перші з яких були опубліковані у 1998 р. Зусилля комісії ЮНЕСКО та членів Болонського процесу спрямовані на зближення змістовної сутності освітніх просторів

¹ Ж. Делор, *Образование: необходимая утопия: доклад Комиссии по делам образования ЮНЕСКО*, <http://edobsepv@unesco.org> [доступ: 15.09.2016].

держав, але разом з тим, вони застерігають від процесу уніфікації в цій важливій для життя людства галузі. Україна була і є активним учасником цього процесу. Закони України про освіту, про вищу освіту, Національна доктрина розвитку освіти пройшли експертизу Ради Європи.

В Україні здійснюється процес формування національного законодавства в галузі освіти, яке проходить паралельно із узгодженням його сутності із змістом аналогічного законодавства передових країн Європейської спільноти.

В Україні, як вже зазначено вище, активно проходить процес формування національного законодавства, що охоплює всі сфери життєдіяльності її громадян. Цей процес також базується на використанні світового та Європейського досвіду правової політики. Проблеми змісту вищої освіти зараз є об'єктом загостреної уваги науковців, управлінців, викладачів, громадськості. На сьогодні актуальним є реформування освіти, що передбачає створення різних можливостей для задоволення освітніх потреб громадськості, забезпечення професійної підготовки майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

2. Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Питанням управління освітою, а також впровадженню інноваційних технологій в навчально-виховний процес приділяли увагу такі вчені, як В. Бондар, Г. Єльнікова, Л. Даниленко, М. Дарманський, Н. Коломінський, Ю. Конаржевський, Л. Карамушка, Н. Кузьміна, В. Луговий, В. Маслов, В. Пікельна, Є. Хриков, Р. Шакуров та ін.

3. Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування напрямів полікультурної освіти майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів у процесі формування управлінської компетентності.

4. Виклад основного матеріалу

Процес формування управлінської компетентності майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів залежить від багатьох факторів. На нашу думку, можна виділити чотири основних напрями впливу:

- по-перше, це політика держави щодо рівня актуальності та напрямів розвитку освіти і навчання фахівців;
- по-друге, це загальний рівень та динаміка розвитку правової системи держави, що включає національне та міжнародне законодавство;
- по-третє, це специфіка напрямів функціонування галузі, для якої здійснюється професійна підготовка фахівця, яка містить загальні законодавчі вимоги щодо фахової підготовки та зміст навчального плану підготовки спеціаліста даного профілю;
- по-четверте, це рівень наукового та методичного забезпечення процесу викладання предметів з дисциплін навчального плану.

Україна при розробці національно-правової системи законодавства використовує здобутки та досвід інших країн. Згідно з статтею 9 Конституції України² чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Фахівець будь-якої галузі має бути ознайомлений із міжнародними правовими актами та документами у відповідній сфері професійної підготовки. Наприклад, викладач має довести до відома майбутнього інженера зміст міжнародно-правових актів з питань економіки та промисловості, агронома – з питань землеустрою та екології, лікаря – з питань медицини, охорони материнства і дитинства, вчителя – з питань освіти та охорони дитинства. Зміст міжнародного законодавства здійснює неабиякий вплив на становлення майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу та формування у нього управлінської компетентності.

Процес формування системи національного законодавства України має свою опору на країні здобутки світової спільноти тієї чи іншої країни в тій чи іншій галузі права. Розробники українського законодавства в галузі освіти також врахували положення міжнародних нормативно-правових актів з питань охорони та захисту дитинства. Україна має устремління стати активним членом Європейської та всесвітньої спільноти держав. Цей процес має нині свій активний розвиток. Майбутні вчителі, керівники загальноосвітніх навчальних закладів – випускники вищих педагогічних закладів освіти України мусять бути підготовленими до активної участі в зазначеному процесі.

При підготовці майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів у магістратурі зі спеціальності «Управління навчальним закладом» зміст полікультурної освіти має реалізовуватися при вивченні навчальної дисципліни «Правові аспекти управління навчальним закладом». Тобто, слухачі магістратури мають бути обізнаними зі змістом не тільки українського законодавства сфери освіти, управління освітою та охорони дитинства, вони ма-

² Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., Київ: Феміда.

ють знати зміст міжнародних документів і пропагувати їх у стінах навчального закладу.

Так, слухачі магістратури мають бути ознайомленими із змістом Загальної декларації прав людини³.

У роботі Організації Об'єднаних Націй пріоритетне значення має реалізація захисту прав і свобод людини та громадянина. Це підтверджує прийняття 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Загальної Декларації прав людини. У всьому світі ця дата визначається як День прав людини.

Декларація прав людини містить положення щодо захисту прав людини. У статті 25 і 26 зазначається, що діти мають бути об'єктом особливого захисту і допомоги.

Проведене нами дослідження показало, що дуже велика кількість педагогічних працівників знають тільки про існування цього міжнародного правового документа, в першу чергу із засобів масової інформації, коли про нього інтенсивно ведеться мова на передодні або в День прав людини. Конкретного ознайомлення із змістом цього документу в них не було. Ця ситуація могла б бути ще терпимою в часи, коли ми жили в закритому суспільстві. Однак становище є несумісним із діяльністю педагога в наш час, коли в Україні проголошено, що вона стає на шлях незалежної правової держави, де права людини цінуються понад усе, коли ми маємо факт безперешкодного пересування через кордони, факт безперервного обміну інформації з усім світом. У зв'язку з цим майбутні вчителі та керівники загальноосвітніх навчальних закладів мають бути ознайомлені зі цим важливим для всього людського суспільства документом.

Загальна Декларація прав людини є досить об'ємним і складним для свого вивчення документом. Кожному слухачу магістратури під час лекції пропонується мати опорну схему та текст самої Декларації. З метою підвищення ефективності ознайомлення студентів із змістом Декларації нами здійснено групування задекларованих прав за певними орієнтовними напрямками:

- природні права – ст. ст. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 18, 19, 25, 29;
- політичні права – ст. ст. 7, 8, 9, 10, 11, 20, 21, 28;
- культурно-духовні права – ст. ст. 26, 27;
- соціально-трудова права – ст. ст. 12, 13, 17, 22, 23, 24;
- права щодо захисту сім'ї та дитинства – ст. ст. 12, 16, 25, 26.

Важливо підкреслити ще раз вже раніше доведене до студентів положення про те, що та права система є найбільш сприятливою і прийнятною для

³ Загальна декларація прав людини, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарт, 1995, С. 11-16.

людини, в якій позитивні права не заперечують, а навпаки опираються на норми природного права. Загальна Декларація прав людини якраз є таким документом, на прикладі якого можна показати логічне поєднання в її змісті проголошених норм позитивного права із нормами природного права.

Слухачі магістратури мають бути ознайомленими зі змістом Декларації прав дитини та Конвенції про права дитини⁴.

У 1959 р. Організація Об'єднаних Націй приймає Декларацію прав дитини, основна теза якої: "Людство має давати дитині все найкраще, що воно має". В декларації прав дитини проголошуються соціальні і правові принципи захисту і благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях. Десять принципів Декларації прав дитини являють собою першу спробу виділити особливу роль світової проблеми прав дитини і привернути до неї увагу світової громадськості. Текст документа звернений до дорослих і написаний складною юридичною мовою. Тому він потребує викладу з урахуванням вікових особливостей дітей.

На основі Декларації прав дитини була прийнята Конвенція про права дитини, яку часто називають справжньою світовою Конституцією прав дитини. Конвенція про права дитини була відкрита для підпису 26 січня 1990 року. Її підписали одноразово 61 країна світу, які тим самим взяли на себе зобов'язання переглянути свої закони згідно з вимогами Конвенції. Конвенція вступила в дію 2 вересня 1990 року.

Вона спрямована на забезпечення дітям:

- основних умов, які необхідні для життя,
- можливості розвитку,
- захист,
- право на участь.

Декларація прав дитини і Конвенція про права дитини є складовою частиною Міжнародного білю про права людини.

10 листопада 1998 р. Організація Об'єднаних Націй проголосила період 2000-2010 рр. Міжнародним десятиріччям культури миру і ненасильства в інтересах дітей планети.

Декларація прав дитини і Конвенція про права дитини – це документи високого педагогічного значення. Вони закликають і дорослих і дітей будувати свої відносини за морально-правовими нормами.

Педагогічні працівники покликані знати і виконувати норми Декларації прав дитини і Конвенції про права дитини, а також довести до кожної дитини зміст положень цих документів.

⁴ Конвенція про права дитини, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарт, 1995, С. 29-49.

Проведене нами дослідження показало, що мають місце поодинокі випадки вивчення доступною мовою із учнями початкової школи Декларації прав дитини та вивчення її положень на більш високому рівні, вивчення змісту Конвенції про права дитини з учнями середнього концентру школи.

Учителі, у тому числі керівники загальноосвітніх навчальних закладів, в основному не ознайомлені з цими документами, оскільки їх зміст не викладається в процесі правової підготовки під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі та на курсах підвищення кваліфікації.

Декларація прав дитини та Конвенція про права дитини є винятково важливими темами для їх розгляду в процесі проведення позаурочної виховної роботи у загальноосвітній школі.

Педагогічні працівники мають здійснювати свою розроблену програму педагогічного всеобучу з батьками. Декларація прав дитини та Конвенція про права дитини можуть бути сприйняті дорослими людьми вже на більш глибокому рівні. Зміст статей цих документів змусить батька чи матір продумати свою поведінку стосовно дітей в плані її адекватності вимогам цих важливих міжнародних правових документів.

За допомогою опорної схеми Декларацію прав людини можна легко вивчити разом із слухачами магістратури. Конвенція про права дитини є документом багатоаспектним і складним для вивчення. Нами проведено групування статей Конвенції про права дитини за наступними аспектами:

- загальні аспекти, положення,
- духовно-культурний аспект,
- сімейний аспект,
- судово-кримінальний аспект,
- аспект надзвичайних станів,
- аспект міжнародного і міждержавного планів.

У аспекті здійснення полікультурної освіти майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів важливим є також вивчення змісту Пекінських правил (мінімальних стандартних правил ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх)⁵ і Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей⁶.

Пекінські правила – основні норми-принципи, прийняті Організацією Об'єднаних Націй, які стосуються мінімальних стандартних (тобто спільних для всіх держав-членів Організації Об'єднаних Націй) правил здійснення

⁵ Декларація прав дитини, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксар 1995; Пекінські правила (мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх), Львів: Оксар 1995, С. 100-103.

⁶ Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарб 1995, С. 51-54.

правосуддя стосовно неповнолітніх. Вони розроблені на Міжрегіональній підготовчій нараді до VII Конгресу Організації Об'єднаних Націй, який відбувся в Пекіні у травні 1984 р., у зв'язку з чим і дістали назву – Пекінські. Конгресом цей документ був доопрацьований і рекомендований для затвердження Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, яка 10 грудня 1985 р. схвалила його і прийняла відповідну резолюцію. Державам-членам міжнародного співтовариства рекомендовано привести національне законодавство у відповідність з Пекінськими правилами, здійснити для їх практичної реалізації необхідні засоби, забезпечити якнайширше поширення цього документу. Пекінські правила стосуються багатьох сфер правовідносин, що виникають під час здійснення неповнолітніми правопорушень і злочинів. Вони регламентують процесуальну форму судового розгляду, визначають систему засобів впливу на неповнолітнього правопорушника, орієнтують на усунення причин і умов здійснення злочину, ставлять за мету його виправлення і перевиховання.

30 вересня 1990 р. на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, що відбулась в Організації Об'єднаних Націй в м. Нью-Йорку, була прийнята Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей. Представники держав-учасниць зібралися з метою спільно взяти на себе зобов'язання і безвідклично виступити із всезагальним закликком – забезпечити кожній дитині краще майбутнє. У цій Декларації констатується, що “Діти світу невинні, вразливі і залежні. Вони також цікаві, енергійні і сповнені надій. Їх час має бути часом радості і миру, ігор, навчання і росту. Їх майбутнє має ґрунтуватися на гармонії та співробітництві. Їх життя має ставати більш повнокровним, поки розширюються їх перспективи і вони набувають досвіду. Однак для багатьох дітей реалії дитинства цілком інші” [1, с. 51]. Ось такі проблеми поставили перед собою держави-учасниці з визначенням зобов'язань їх вирішити.

Завдання вчителя щодо використання змісту Пекінських правил та Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей у роботі з батьківською громадськістю, інспекцією та комісією у справах неповнолітніх. Педагогічним працівникам доводиться мати справу із правопорушеннями серед неповнолітніх, контактувати із самими правопорушниками, їх батьками, інспекцією та комісією у справах неповнолітніх в регіоні їх проживання. Керівник загальноосвітнього навчального закладу завжди має бути на стороні дитини, яка скоїла правопорушення, все-таки бачити в ній у перспективі нормальну корисну для своєї сім'ї і суспільства людину. Пекінські правила своїм змістом можуть стати основою для такої позиції педагогічного працівника.

5. Висновки

Отже, полікультурна освіта відіграє важливу роль у становленні майбутніх керівників загальноосвітніх навчальних закладів, так як її загальноновизнані положення впливають не тільки на формування знань слухачів магістратури, а й формують уявлення про добро, толерантність та інші загальнолюдські принципи моралі. Педагогічні працівники не можуть не знати зазначених вище важливих міжнародних правово-договірних документів. Ознайомити майбутніх учителів і керівників загальноосвітніх навчальних закладів з ними - обов'язок викладачів вищих педагогічних навчальних закладів.

Література

- Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарб 1995.
- Декларація прав дитини, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарб 1995.
- Делор Ж., *Образование: необходимая утопия: доклад Комиссии по делам образования ЮНЕСКО*, <http://edobsepv@unesco.org> [доступ: 15.09.2016].
- Загальна декларація прав людини, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарб 1995.
- Конвенція про права дитини, Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарб 1995.
- Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., Київ: Феміда.
- Пекінські правила (мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх), Права дитини: Збірник документів, Львів: Оксарб 1995.

The Role of a Multicultural Education in the Formation of Managerial Competence of Future Managers of Secondary Educational Establishments

Abstract. The author analyses the main directions of a multicultural education of future managers of secondary educational establishments in the process of forming managerial competence. Also, the content of international documents has been highlighted and the importance of their study by students of magistracy, with a specialty in the "Management of Educational Institutions" has been determined.

Keywords: future managers, multicultural education, training

Kateryna Binytska

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
Department of Pedagogy
e-mail: rfn.yz87@gmail.com
tel. +38 97 865 39 31

Multicultural Education in the Context of Professional Training of Future Primary School Teachers in Ukraine

Abstract. The article focuses on the features of a multicultural education in the context of the professional training of future primary school teachers when teaching the course “Comparative Pedagogy” for students of a “Primary education” specialty. The author analyses the scientific works of modern researchers on the problem aforementioned. The article considers the conceptual foundations of a multicultural education and the peculiarities of multicultural competence of future primary school teachers.

Keywords: multicultural education, professional training, primary school teachers, comparative pedagogy

1. General presentation of the problem

The relevance of the article is due to several factors. Multicultural education, formation of human and national identity, is one of the leading trends of humanization of society. Modern development of the society requires from everybody learning the realities of social and individual existence, rules and regulations of spiritual and material co-existence according to the own capabilities, beliefs and level of culture [Volkova 2015, p. 34].

In our opinion, the problem of multicultural education in the process of professional preparation of the future primary school teachers is of particular importance. It is because the modern teacher should be prepared to work in the multicultural environment.

In the era of globalization and European integration the researches in the sphere of multicultural education, in particular researches on the problems of development of various educational environments are especially significant. It allows us to make comparisons of educational development with the socio-political conditions of the society. We can assume that European society will increasingly meet with the problems of cultural diversity, because of misunderstanding the differences, negative attitude and stereotypes in the relations with the other members of the society [Grzybowski 2009, pp. 9-10].

Ukrainian scientists pay considerable attention to the problems of multicultural education. The importance of multicultural education is discussed at scientific conferences, congresses, seminars, etc. Scientific researches that substantiate expediency of introduction of the ideas of multiculturalism into the educational process of educational institutions of Ukraine are published [Volkova 2015, p. 34].

2. Analysis of researches and publications

Analysis of domestic and foreign scientific-pedagogical literature shows that in their scientific researches domestic and foreign scientists are more likely to pay attention to the issues of multicultural education, in particular multicultural education of the primary school teachers. Among them O. Dzhurynsky, H. Dmitriyeva, V. Kuzmenko, I. Sokolova, N. Yaksa and other.

3. Formation of goals of the article

The article is aimed at coverage of the problems of multicultural education in the context of professional training of the future primary school teachers in Ukraine in the course of teaching the discipline “Comparative Pedagogy.”

4. Presentation of the basic material of the research

The processes of reforming the system of education in Ukraine are aimed at the introduction of innovative approaches in the training of the future teachers and implementation of the new strategies. The appeal to the humanistic foundations of pedagogical science, integration processes in the educational space, the emergence of communication network form a number of prerequisites for the activation of the foundations of multicultural education. One of the means of updating the modern system of education is the study of European and international experience of pedagogical education and teachers training taking into account

the multiculturalism of the society. Multicultural education is the perception by a personality of other cultures, the possibility of self-realization in a multicultural world, which contributes to non-conflict identification of the personality in the multicultural society and integration into the multicultural world. Multicultural education is a complex progressive process of reorganization and reform of education, which main purpose is the global rethinking of current deficiencies and prevention of discriminatory processes in educational practice. On the edge of the new millennium, many cities and countries have identified the educational reform as their main priority. The moral goal of multicultural education is to change the lives of students, despite the base, and to help to educate citizens who will be able to live peacefully and to work productively in the society that is becoming more dynamic and more complex [Tkachova 2011].

Conceptual foundations of multicultural education are laid down in the international documents, in particular the Charter of the United Nations Organization; the Preamble of the UNESCO Regulations; Declaration of the UNESCO Mexico City Policy in the Field of Culture; the International Convention on the elimination of all forms of racial discrimination; the universal Declaration of human rights; the UNESCO Convention against discrimination in education; the universal Declaration on cultural diversity. The main principles of multiculturalism have been made by the General Director of UNESCO F. Mayor: education in the spirit of openness and understanding of other peoples; constant systematization and integration of the acquired knowledge, and identifying their linkages with the multiculturalism; formation of self-confidence as an important phenomenon of multicultural awareness; application of the new pedagogical technologies of mastering by the students the educational material of multicultural direction; developing students' sense of ownership of the native land, the creator of his or her own life, active participant in the events of the present of the Motherland; encouraging students to constant self-study and self-education, self-realization and independent research activity on the problems of multiculturalism; learning of the results of their work, continuous improvement of the system of work as for the forming of multicultural competence [Levytska 2013].

Pohrebniak V. says that the system of targeted training of the future teachers to the implementation of multicultural approach in the educational work is in its infancy. The creation of such system under the conditions of modern higher pedagogical school requires first of all appropriate scientific and methodological support [Pohrebniak 2012, p. 64]. Multicultural competence of the future primary school teacher is a holistic, integrative, multilevel, and personal growth, which is the result of professional training of the person in higher educational establishment and in the process of continuous pedagogical education, the success of which is due to the formed set of specialist competencies that contribute to socialization of personality, the formation of worldview and scientific-professional

attitudes, formation of pedagogical creativity and skills, determine the success of the activity (including professional pedagogical), the ability to self-realization, self-development and self-improvement throughout life. The person with the formed competence is characterized by value orientations, general and pedagogical culture, experience of interaction with other people. Multicultural competence, which is interrelated through the concept of cultural and social contexts and their mastering, should take place in complex. If the context of the culture involves the knowledge of realities, common to all nation-carrier, then social context is the knowledge of particular social conditions of communication, accepted in the country, which language is studied. The result of professional training of the future teachers, including primary school teachers should be the mastery of them the following social-cultural values: personal values of the person, who is in constant dialogue with him- or herself, with other people, national culture, cultures of countries which language is studied; values of pedagogical activity; values of culture of dialogue in public, native and foreign languages; values of educational environment of the higher educational institution as well as pedagogical practice, where the formation of the future expert takes place; values of culture of personality (legal, pedagogical, psychological, ecological, economic, aesthetic) [Sokolova 2008, pp. 23-24].

Self-sufficient co-existence in its framework of the national school with European educational cultures and traditions largely depends on understanding of the general and particular, common and different, advantages and disadvantages in the development of the educational system in Ukraine and European countries. In this context comparative pedagogy as a branch of scientific knowledge, designed for objective research in comparative terms of foreign, international, general-European experience of development of the system of education and training and revealing its true values for the modernization of domestic school, acquires clear relevance. The use of research methods in this branch of pedagogical knowledge provides the opportunity to undertake the comparative analysis of educational systems of European countries on a scientific basis, to prepare evidence-based conclusions about the necessity and possibility of using their positive educational experience in theory and practice of the national system of education [Chekh 2014, p. 19].

The content of multicultural education is defined as a system sociocultural knowledge and beliefs, value orientations, aimed at the formation of multicultural competence of masters in higher educational institutions, development of feelings of humanity, tolerance, empathy, open-mindedness to the representatives of other cultures. Organic connection of educational content with the universal, national and regional cultural values, mastering of which, on the basis of free self-determination leads to the realization by personality of the identity of creative abilities in harmony with the spirituality of humanity, is the essential manifestation of the

dialogicality in the aspect of world-view attitude of equal subjects of pedagogical process to the foreign historic-cultural traditions. The content of education should reflect all the richness of social-cultural knowledge and it involves the integration of the ideas of multiculturalism into the content of educational disciplines, which provide pedagogical training. Thus, the task of ensuring through the system of individual subjects the student's integral picture of the world with all the variety of cultures of people that live on our planet has been made topical [Vorotniak 2008, p. 50].

Multicultural competence characterizes the level of person's interaction with the society and other people. In our opinion, the educational discipline "Comparative pedagogy" will facilitate the formation of professional pedagogical multicultural competence and the practical implementation of the aim of multicultural teacher preparation in the university for professional activity in culturally diverse social environment.

The future primary school teachers in the process of professional training should be provided with special and humanitarian training, which leads to the high level of social maturity, culture, as they form the foundation for the development of primary school children. Professional training should provide profound knowledge, understanding of the essence of the society and the person, their relationships in the development process [Kokiel 2011, pp. 8-9]. The modern teacher should be prepared for work in the multicultural environment that involves mastering the bases of multicultural education and the experience of organization of pedagogical interaction with younger schoolchildren under the conditions of modern multicultural world.

So, in Ukrainian higher educational institutions when preparing the future teachers in speciality "Primary Education", one of the areas of implementation of the content of multicultural education is the study of the discipline "Comparative Pedagogy."

In particular, in the program of the educational discipline "Comparative Pedagogy" of Lviv National University named after Ivan Franko (Branch of knowledge 01 Education, Specialty 013 Primary education), is mentioned that the purpose of study of the discipline "Comparative Pedagogy" is mastering by the future specialists of the key provisions and issues of comparative pedagogy, current directions of changes in the content, forms and methods of education and training, ways of improving the effectiveness of education in the developed countries of the world and in Ukraine; formation of own pedagogical position as for the educational process; formation of the experience of independent and creative analysis and evaluation of socio-pedagogical phenomena and situations; formation of pedagogical thinking, professional self-consciousness [Nos 2016, p. 20].

In the educational program of the discipline "Comparative Pedagogy" of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (Branch of knowledge 01 Education, Specialty 013 Primary education) is mentioned that the main method-

ological issue of comparative pedagogy is to what extent and in what forms it is possible and expedient to use achievements of the modern foreign experience in the domestic activity. In the context of fundamental reforms in all levels of education in Ukraine aimed at democratization, quality improving, achieving the best world standards and integration into the world educational space, familiarity with the specifics of the development of education in the world is extremely important. The objective of the program is to familiarize students with pedagogical theory and practice in foreign countries in the context of comparison with the achievements in the educational sphere of Ukraine.

The content of the course is formed on the basis of the comparative analysis of documentary sources (documents of UNESCO, Council of Europe, European Union, Organization for economic cooperation and development, national ministries of education of the countries of the world, etc.), concepts and strategies of the education development of the leading countries of the world, pedagogical researches of foreign and domestic scientists, statistical materials [Binytska 2016, p. 20].

As the educational subject comparative pedagogy is integrated into the system of pedagogical education at the final stage and is based on the knowledge obtained by the students in the process of studying the courses “Pedagogy,” “History of pedagogy.”

In addition to providing the system of important for the development of the solid professional and cultural worldview of knowledge, the course promotes the development of the wide range of professional competencies. The program of the course consists of lectures and modules for independent work. The following tasks are for the students’ independent work: use of the Internet resources and the ability to find information about the development of the education systems of the developed countries, which is continuously updated under the modern conditions.

However, in our opinion, studying comparative pedagogy should not be limited to the analysis only of educational processes in different countries and regions of the world. The important function of the discipline is the analysis of historical conditions of development of the countries, economic processes, peculiarities of demographic and socio-political changes, which are closely connected with the problems of cultural development of society as a whole.

5. Conclusions

Thus, the main purpose of studying the discipline “Comparative Pedagogy” is to give students knowledge about the state and main trends, laws and regularities of education development in global, regional and national scales, which is one of directions of forming multicultural competence of the future primary school teacher.

The article does not cover all aspects of this problem. The prospects for further scientific researches are to study the trends of multicultural education in professional training of the future primary school teachers at the universities of the countries of Eastern Europe.

References

- Binytska K.M., 2016, *Roboch prohrama z navchalnoi dystsypliny «Porivnialna pedahohika» dlia studentiv zaochnoi formy navchannia osvitiuho rivnia bakalavr, Haluz znan 01 Osvita, Spetsialnist 013 Pochatkova osvita*, Khmelnytskyi: KhHPA.
- Chekh A.O., 2014, *Porivnialna pedahohika v yevropeyskykh osvitynikh paradyhmakh (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia)*, Drohobych: M-vo osvity i nauky Ukrainy.
- Grzybowski P., 2009, *Edukacja europejska: od wielokulturowosci ku międzykulturowosci: koncepcje edukacji wielokulturowej i międzykulturowej w kontekście europejskim ze szczególnym uwzględnieniem środowiska frankofońskiego*, Kraków: Impuls.
- Kokiel A., 2011, *Values of students of pedagogy in a changing social reality*, Szczecin: Volumina.
- Levytska L.A., 2013, *Zmist poniattia polikultura osvityv vitchyzniani ta zarubizhnii pedahohitsi*, <http://scaspee.com/all-materials/29> [access: 1.12.2016].
- Nos L.S., 2016, *Prohrama navchalnoi dystsypliny «Porivnialna pedahohika» haluzi znan 01 Osvita spetsialnosti 013 Pochatkova osvita, kvalifikatsii Mahistr pochatkovo osvity. Vykladach pedahohiky i metodyk pochatkovo osvity. Vchytel anhliiskoi movy v pochatkovykh klasakh*, Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.
- Sokolova I.V. (ed.), 2008, *Profesiina pidhoyovka maibutnioho vchytelia-filoloha za dvoma spetsialnostiamy*, Mariupol: ART-PRES.
- Tkachova O.O., 2011, Polikultura osvita yak faktor formuvannia tolerantnosti osobystosti, *Naukovyi visnyk Donbasu*, № 2, http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_2_9.
- Volkova N.I., 2015, Polikultura osvita u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh ekonomistiv, *Pedahohichnyi protses: teoriya i praktyka*, № 1-2(46-47).
- Vorotniak L.I., 2008, Osoblyvosti pedahohichnoi tekhnolohii formuvannia polikulturnoi kompetentsii mahistriv u vishchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh, *Pedahohichnyi dyskurs*, Vyp. 3, 48-53.

Полікультурна освіта в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти в Україні

Анотація. У статті основна увага зосереджена на особливостях полікультурної освіти в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти при викладанні курсу «Порівняльної педагогіки» для студентів спеціальності «Початкова освіта». Автором проаналізовано наукові доробки сучасних дослідників із означеної проблеми. Розглянуто концептуальні засади полікультурної освіти та особливості полікультурної компетентності майбутніх учителів початкової освіти.

Ключові слова: полікультурна освіта, професійна підготовка, учителі початкової освіти, порівняльна педагогіка

Світлана Кутова

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра української мови та літератури
e-mail: karisasv@gmail.com
tel. +38 67 773 80 34

Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів-філологів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням

Анотація. У статті розкрито значущість формування полікультурної компетентності майбутніх учителів-філологів. На основі аналізу наукових джерел і власного досвіду виділено декілька апробованих способів підготовки індивіда до міжкультурної взаємодії: дидактичні методи навчання (просвіта, орієнтування, моделювання) й емпіричні – тренінги. Установлено стадії формування полікультурної компетенції: формування знань щодо правил і норм поведінки, звичаїв, особливостей менталітету, стилю життя представників різних культур світу; систематизація, закріплення й перевірка знань, умінь і навичок щодо ділових полікультурних комунікацій. Визначено шляхи і методи формування полікультурної компетентності на заняттях з української мови за професійним спрямуванням: організація реальної взаємодії студентів з видатними вітчизняними та закордонними вченими, із представниками культур світу в рамках вебінарів, навчальних телекомунікаційних проектів; освітні та професійні заходи: міжнародні конгреси та форуми, виставки-ярмарки, навчальні тренінги-семінари, що організуються за кордоном; тижні культури й ділової комунікації певних країн, фестивалі, вікторини; впровадження інновацій в освіту у змісті, методах, прийомах і формах навчальної діяльності та виховання особистості.

Ключові слова: полікультурність, компетентність, полікультурна компетентність, формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів

1. Постановка проблеми у загальному вигляді

На сучасному етапі розвитку суспільства серед процесів глобалізації економіки, формування інформаційного суспільства, демократизації суспільного життя, відродженні національної культури й інтеграції української

системи вищої професійної освіти в світовий освітній простір гостро постають культурно-освітні процеси. Реформування, осмислення й усвідомлення сьогочасних проблем в освіті та проектування її майбутнього визначили нові вимоги до освіти у XXI ст. Потреби сучасної освітньої практики породжують необхідність у полікультурній підготовці педагога, який і виступає посередником між учнем і культурою, і сприяє формуванню у молодого покоління готовності жити і діяти у відкритому загальноцівілізаційному культурному просторі. У зв'язку з цим підвищується рівень вимог до підготовки майбутніх педагогів, які працюватимуть у полікультурному контексті, маючи потребу, з одного боку, в національній ідентичності, а з другого – транснаціональної свідомості в межах європейського простору.

Актуальність проблеми також обумовлена й тим, що метою навчання майбутніх учителів-філологів вже не може бути лише передача лінгвістичних знань, умінь і навичок: центральне місце в педагогічному процесі поступово займає розвиток у студентів «полікультурної компетентності».

Водночас, актуальність проблеми полікультурної освіти започаткована й у низці нормативно-законодавчих документів системи освіти України: Законі України про освіту, Національній доктрині розвитку освіти, Законі про дошкільну освіту, Базовому компоненті дошкільної освіти, Законі про загальну середню освіту, Державному стандарті базової й повної середньої освіти, Концепції 12-річної загальної середньої освіти, Законі про поза-шкільну освіту, Законі про вищу освіту, Концепції гуманітарної освіти України та інших.

2. Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Аналіз наукових праць вітчизняних й зарубіжних дослідників показує, що проблеми полікультурної освіти та питання формування полікультурної компетентності підростаючого покоління були й залишаються актуальними і серед світових, і вітчизняних учених.

Так, питанням полікультурної освіти, полікультурної компетентності й фахової підготовки вчителів присвятили свої праці О. Аркелян, В. Бойченко, В. Болгаріна, У. Боос-Ньюннинг, С. Гончаренко, О. Джуринський, А. Дістервег, Г. Дмитрієв, Я. Коменський, В. Єршов, В. Кузьменко, Н. Ничкало А. Макаренко, Ж. Руссо, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Ушинський, Є. Чорний та ін.

3. Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлення значущості формування полікультурної компетентності майбутніх учителів-філологів, шляхи і методи формування полікультурної компетентності на заняттях з української мови за професійним спрямуванням

4. Виклад основного матеріалу.

Насамперед розкриємо дефініцію «компетентність», «полікультурна компетентність». Аналіз наукових праць свідчить, що основними компонентами будь-якої компетентності вчені вважають: здатність застосовувати набуте на практиці для розв'язання будь-яких проблем (90%); освіченість, яка відображає обізнаність у певній галузі (88%); взаємозв'язок знань, умінь та навичок, які особистісно розвинені шляхом освіти та практики і допомагають діяти адекватно ситуації (76%); досвід особистості, що сприяє успішному виконанню певної роботи, завдання (76%); цінності, наявність яких робить людину авторитетною в певній галузі (76%); професійно значущі якості, які характеризують професіоналізм особистості (73%) [Дубасенюк 2013]. Так, на думку Н. Крилової, полікультурність – здатність виховання й освіти виявити різноманітність культури, відобразити культуру як складний процес взаємодії всіх типів культур; здатність створити умови для формування культурної толерантності, ціннісних орієнтацій молоді [1, с. 78]. Н. Якса полікультурну освіту розглядає як частину освіти, яка сприяє засвоєнню особистістю інших культур, поясненню спільного й відмінного у традиціях, культурних цінностях народів [Якса 2007]. А. Солodka зазначає, що в понятті «полікультурна освіта» розглядаються фундаментальні якості культури, виховання, освіти в їхньому взаємозв'язку, які відображають єдність загальнолюдського, національного, інтернаціонального у світовій педагогічній науці Солodka 2002]. На думку В. Кузьменка та А. Гончаренка, полікультурна компетентність – здатність особистості жити й діяти в багатокультурному середовищі [Кузьменко 2006].

Означене поняття тісно пов'язане з поняттям «міжкультурна комунікація». Міжкультурна комунікація – процес спілкування та взаємодії, що здійснюється між представниками різних культур та має на меті досягнення взаєморозуміння [Садохін 2006].

Таким чином, трактування цього поняття дає нам можливість визначити шляхи і методи формування полікультурної освіченості майбутніх педагогічних працівників. Зокрема, на нашу думку, в першу чергу сприяє цьому вивчення й культурологічних дисциплін, й іноземних мов, і такої профе-

сійно-орієнтованої дисципліни, як «Українська мова за професійним спрямуванням». О. Садохін виділяє декілька апробованих способів підготовки індивіда до міжкультурної взаємодії. Серед них дидактичні методи навчання (просвіта, орієнтування, моделювання) й емпіричні – тренінги. Просвіта – набуття знань про культуру. Орієнтування – надання рецептів поведінки в ситуаціях, що найбільш часто зустрічаються. Моделювання – метод навчання, орієнтований на отримання знань на основі дослідження штучних моделей (умовних зразків, схем та процесів), що відповідають ситуації міжкультурного спілкування. Тренінг, як метод навчальних занять – програма різнобічних вправ, що планомірно здійснюється з метою формування й удосконалення умінь і навичок у тій чи іншій сфері людської діяльності [Садохін 2006].

Полікультурну компетентність майбутніх спеціалістів слід продукувати за такими стадіями: формування знань щодо правил і норм поведінки, звичаїв, особливостей менталітету, стилю життя представників різних культур світу; систематизація, закріплення й перевірка знань, умінь і навичок щодо ділових полікультурних комунікацій.

Полікультурна компетентність має комплексний характер, це насамперед набір взаємопов'язаних і взаємозалежних компетенцій, тобто сукупність таких структурних компонентів, як особистісні якості, ціннісні передумови, мовна, комунікативна і поведінкова компетенції, а також культурна і країнознавча компетенції. Особливої уваги під час навчання для формування полікультурної компетентності, на думку Г. Томахіна, заслуговують загальнолюдські знання; регіональні відомості; відомості, знайомі членам певної етнічної та мовної спільноти; відомості, знайомі лише членам локально або соціально замкнутої групи, в мовному плані це відповідає територіальним і соціальним діалектам; відомості, знайомі лише членам певного мікроколективу [Томахін 1980]. У вітчизняній психолого-педагогічній літературі полікультурна компетентність розглядається як динамічне особистісне утворення, що передбачає розробку спеціальних технологій його формування. Наприклад, полікультурна компетентність майбутнього вчителя-філолога визначається І. Соколовою, як «цілісне, інтегроване, багаторівневе, особистісне новоутворення, результат професійної підготовки людини, успішність якої зумовлена сукупністю сформованих у фахівця компетенцій, що сприяють соціалізації особистості, формуванню в неї світоглядних та науково-професійних поглядів, формуванню педагогічної творчості та майстерності, визначають успішність діяльності, здатність до самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення впродовж життя». На думку авторки, процес формування полікультурної компетентності полягає в ознайомленні студентів з культурою інших народів, навчанні студентів знаходити інформацію щодо іншомовної культури та постійно оновлювати її в умовах неперервної ко-

мунікативної практики, а також у формуванні уміння застосовувати знання у процесі педагогічної діяльності¹.

Л. Воротняк розробила технологію формування полікультурної компетентності студентів у вищих педагогічних навчальних закладах. У структурі технології формування полікультурної компетентності автор виділила три взаємопов'язаних компоненти. Концептуальна основа – це опора технології на певну науково обґрунтовану концепцію чи систему уявлень. Змістова частина навчання охоплює постановку, максимальне уточнення, формулювання цілей щодо досягнення результатів.

Процесуальна частина запропонованої технології включає організацію навчального процесу відповідно до поставлених цілей, методи і форми навчальної діяльності студентів та викладачів, управління навчальним процесом, підсумкову оцінку результатів [Воротняк 2008].

О. Березюк визначила педагогічні технології формування полікультурної компетентності, які передбачають: інтегративний підхід до культурознавчого збагачення світогляду студентів під час вивчення навчальних дисциплін; конструювання взаємин на основі системного утворення «особистість-особистість», культурних способів спілкування і взаємодії; нову методику співпраці з кожним учнем, звернення до власного досвіду, спільна побудова траєкторії самовдосконалення особистості учня і підтримка образу «Я»; віддзеркалення під час спілкування полікультурних потреб – діалогу, поліфонічних думок, толерантне ставлення до інших; забезпечення учня можливістю самовизначення як представника того чи того етносоціуму, тієї чи іншої культури; утвердження на практиці мислеформи «від пізнання себе до розуміння інших»; вчинкові дії: автентичність, довіра, співпраця, сприйняття, конкретність, повна контактність, двостороння комунікація, емпатійне розуміння, комунікативні компетентності; сприяння особистісному та професійному зростанню студентів [Березюк 2013].

Так, наприклад, під час вивчення тем «Спілкування як інструмент професійної діяльності», «Риторика і мистецтво презентації», «Культура усного фахового спілкування», «Форми колективного обговорення професійних проблем» з дисципліни «Українська мова за професійним спілкуванням» дієвим засобом формування полікультурної компетентності майбутніх учителів буде організація реальної взаємодії студентів з видатними вітчизняними та закордонними вченими, із представниками культур світу в рамках вебінарів, навчальних телекомунікаційних проектів. Полікультурна інформація має ґрунтуватись на розкритті відмінностей у культурах різних народів,

¹ І.В. Соколова, О.А. Івашко, *Формування полікультурної компетентності у майбутніх учителів-філологів*, www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpbdpu/Ped/2009_1/Sokolova%20I,%20Ivashko%20O..pdf [доступ: 12.08.2016].

а також пошуку того спільного, що об'єднує всіх людей. При цьому варто наголошувати на спільності гуманістичної спрямованості менталітету всіх народів, загальнолюдських гуманістичних цінностях, що втілюються в різноманітних етнокультурних варіантах. Прикладом налагодження міжкультурної комунікації з іноземними колегами можуть служити освітні та професійні заходи: міжнародні конгреси та форуми, виставки-ярмарки, навчальні тренінги-семінари, що організуються за кордоном. Варто акцентувати на методах та прийомах, які сприяють формуванню полікультурної компетентності: міжпредметні зв'язки, сучасної методики кооперативного навчання, використання на заняттях різноманітного обладнання (зображення скульптур, статуй, репродукції картин, ілюстрації тощо), захист творчих проєктів, проведення рольових ігор, інсценізацій, використання комп'ютерних презентацій.

У рамках позааудиторної роботи важливо проводити такі культурні заходи, як тижні культури й ділової комунікації певних країн, фестивалі, вікторини тощо.

У професійній підготовці вчителя-словесника вивчення проблем професійної комунікації зводиться, як правило, до виявлення культуро- та країнознавчої інформації зарубіжних держав. У зв'язку з цим, слід виділити декілька параметрів, що визначають стратегію професійної підготовки студентів: чітко установити, яка саме культура буде знаходитися в сфері підвищеної уваги (чи слід давати студентам лише країнознавчий матеріал, або ж звертати увагу на поведінкову культуру); необхідно означити роль і місце рідної (національної) культури у процесі оволодіння культурою інших країн.

Ще одним важливим аспектом в полікультурній компетентності майбутнього вчителя є інноваційний напрям. Освіта як одна з найважливіших складових суспільства повинна швидко реагувати на науково-технічний прогрес, тому особливої уваги заслуговує проблема впровадження інновацій в освіту. Це не тільки використання комп'ютерних технологій чи мультимедійних програм, а й інновації у змісті, методах, прийомах і формах навчальної діяльності та виховання особистості.

Так, на заняттях з української мови за професійним спрямуванням варто використати такі інноваційні прийоми: експертиза (кожний студент підгрупи перевіряє певний аспект знання і розуміння проблеми); алгоритм (розв'язання проблеми поділено на кілька простих операцій і вказано, в якому порядку їх потрібно виконати); «роби так, як я»; лабораторні студії; форум; кейс-стаді (ситуативне навчання, максимально наближене до життя); проєктування, тренінг; рефлексія та ін.

Реалізація полікультурності на заняттях української мови за професійним спрямуванням передбачає внутрішню установку майбутнього учителя на виховання взаємоповаги між людьми, реалізацію ідеї діалогу культур на рівні

взаємодії окремих людей, національних груп, культур, країн, навчання культури світу як системі поведінкових норм, що базуються на ідеалах терпимості, ненасильства, поваги до фундаментальних прав та свобод людини. Мотиваційно-аксіологічний компонент полікультурної компетентності пов'язаний з когнітивним компонентом і містить мотиви, цілі, ціннісні установки студента філологічного факультету, передбачає ставлення до майбутньої професії як до цінності, потребу формування та самовиховання власної полікультурної компетентності, прагнення до особистісного самовдосконалення.

Суспільство чекає педагога з новим світоглядом, який володіє сучасними розвиваючим технологіями, готовий до інноваційної діяльності, до постійного педагогічного пошуку, завдяки якому і стає можливим творчий навчально-виховний процес у школі.

5. Висновки і перспективи подальшого дослідження

Отже, актуальною проблемою сьогодення є формування у майбутніх учителів-філологів полікультурної компетентності. У нових соціально-педагогічних умовах потрібен учитель, який є активним суб'єктом продуктивної педагогічної діяльності й повинен відповідати європейським стандартам освіти. Полікультурна підготовка студентів повинна здійснюватися системно й впродовж усього терміну навчання у виші. Це актуальне й назріле питання, яке потребує досконального методологічного та методичного дослідження.

Література

- Березюк О., 2013, Формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців в сучасному освітньому просторі, *Формування загальнокультурної компетенції майбутніх фахівців: збірник наукових праць*, ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Воротняк Л.І., 2008, Особливості педагогічної технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах, *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць*, ред. А.Й. Сиротенко, Хмельницький: ХГПА.
- Дубасенюк О., 2013, Загальнокультурна компетентність: сутність та наукові підходи, *Формування загальнокультурної компетенції майбутніх фахівців: збірник наукових праць*, ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Кузьменко В.В., 2006, *Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: Навчальний посібник*, Херсон.
- Садохин А.П., 2006, *Межкультурная коммуникация: Учебное пособие*, Москва: Альфа-М; ИНФРА-М.
- Соколова І.В., О.А. Івашко, *Формування полікультурної компетентності у майбутніх вчителів-філологів*, www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znbdpu/Ped/2009_1/Sokolova%20I.,%20Ivashko%20O..pdf [доступ: 12.08.2016].

- Солодка А.К., 2002, Культурологічний зміст полікультурного виховання, *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*: Зб. наук., ред. Т.І. Сущенко та ін., Київ: Запоріжжя.
- Томахин Г.Д., 1980, Лексика с культурним компонентом значення, *Иностранные языки в школе*, 6, 47-50.
- Якса Н.В., 2007, *Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу: Навчальний посібник*, Житомир.

Formation of the Multicultural Competence of Future Teachers-Philologists in Classes of the Ukrainian Language for Professional Purposes

Abstract. The article reveals the significance of forming the multicultural competence of future teachers-philologists. Based on the analysis of scientific sources and the author's own experience, a few proven methods of preparation of the individual for intercultural interaction have been singled out: didactic teaching methods (education, orientation, modelling), and empirical ones, like trainings. The stages of the formation of multicultural competence have been determined: the formation of knowledge as for the rules and norms of behaviour, customs, peculiarities of mentality, and the lifestyle of representatives of different cultures of the world; systematization, consolidation, and the verification of knowledge, abilities, and skills regarding multicultural communications in business. The ways and methods of the formation of multicultural competence at classes of the Ukrainian language for professional purposes have been determined: the organization of real interactions of students with outstanding domestic and foreign scientists, interactions with representatives of the cultures of the world through webinars, educational telecommunication projects; educational and professional events: international congresses and forums, fairs, and educational trainings-seminars organized abroad; weeks of culture and business communication in certain countries, festivals, and quizzes; the introduction of innovations into education in content, methods, ways, and forms of educational activity and the upbringing of the personality.

Keywords: multicultural, competence, multicultural competence, multicultural competence of future teachers-philologists

Наталія Петрівна Гончар

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Кафедра дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
e-mail: nataly_gonchar@mail.ru
tel. +7 97 726 32 14

Особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку

Анотація. У статті визначено особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку. Висвітлено різні підходи до трактування даного поняття. Подано завдання, критерії та принципи полікультурного виховання дітей дошкільного віку. Охарактеризовано основні методи та технології виховання полікультурності дошкільників: бесіда, дискусія, діалог, моделювання, проектування, рефлексивні методи, рольові ігри. Подано визначення поняття «інтерактивні технології», їх навчально-виховне значення та класифікація. Представлено приклади інтерактивних технологій, які можна використовувати як на заняттях, так і в повсякденному житті («Історії з мішка», «Подорож», «Знайомство», рольові ігри тощо).

Ключові слова: полікультурне виховання, діти дошкільного віку, інтерактивні технології

1. Постановка проблеми у загальному вигляді

Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії, входження України в Європейський освітній простір зумовлює потребу міжнародної спільноти в толерантних, соціально компетентних фахівцях, здатних ефективно і творчо діяти в умовах постійних соціально-економічних змін, а тісне співробітництво країн практично в усіх сферах людської діяльності виступає основним завданням розвитку сучасної системи освіти.

Дошкільний вік – це етап первісного становлення особистості, коли формуються основи характеру, ставлення до навколишнього світу, людей, себе, засвоюються моральні норми, інтенсивно розвивається моральність позицій, ціннісних орієнтирів, інтересів та дій.

Завдання щодо полікультурного виховання дітей та молоді чітко простежується в Конституції України, Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», законах «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепції національної освіти і виховання, Національній доктрині розвитку освіти в Україні та в інших нормативно-правових документах¹. Так, у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» увага приділяється прищепленню дітям шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій всіх народів, що населяють Україну; у Національній доктрині розвитку освіти в Україні в XXI столітті зроблено акцент на формуванні особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, підготовлена до життєдіяльності у динамічному світі. У цьому зв'язку, доцільним є висновок про актуальність та сприятливі перспективи полікультурного виховання саме в дошкільному віці.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

На сьогоднішній день у науковій літературі питання, пов'язані із полікультурним вихованням розкрито в працях вітчизняних й зарубіжних учених, таких як: В. Барбіна, М. Бердяєв, В. Библер, О. Гукаленко, Г. Дмитрієв, О. Джуринський, В. Калінін, М. Кузьмін, Б. Лихачев, І. Лощенова, З. Малькова, П. Супрунова, Є. Сулова, Н. Терентьева, В. Тишков та ін.

Історико-педагогічний аспект проблеми полікультурного виховання знайшов відображення в науковому доробку Н. Побірченко, О. Сухомлинської, Є. Сявавко, В. Федяєвої. На сучасному етапі з дослідженням проблеми полікультурного виховання пов'язані імена відомих зарубіжних учених Д. Бенкса, Ж. Гей, С. Ністо, П. Фрере та ін.

3. Формулювання цілей статті

Мета статті – визначити особливості полікультурного виховання дітей дошкільного віку засобами інтерактивних технологій.

4. Виклад основного матеріалу

Феномен полікультурності став предметом особливих досліджень у світовій педагогіці на початку 70-х років XX століття. Цей інтерес був обумовлений поширенням міжнародного співробітництва, посиленням боротьби

¹ Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Освіта України, 33, 44-45.

етнічних і расових меншин за свої права в співтовариствах з поліетнічним складом.

Першопрохідцями в галузі розробки проблем полікультурного виховання є американські та канадські вчені-педагоги. Ці проблеми вирішуються в загальнонаціональних наукових асоціаціях і університетських центрах досліджень США. Досить активну участь у питаннях полікультурного виховання беруть вчені Австралії, зусиллями яких координується центр Мультикультурних досліджень. Проблематика полікультурного виховання знаходиться в центрі уваги Європейської спільноти порівняльної педагогіки, а також займає досить помітне місце в діяльності вчених ближнього зарубіжжя.

Існують різні погляди та підходи щодо визначення поняття «полікультурне виховання». Так, за визначенням В. Макаєва, «полікультурне виховання» – включає не тільки освіту людини, але й мету, завдання й основні напрямки формування особистості, готової й здатної жити у сучасному суспільстві [Суслова 1999].

У результаті вивчення феномену полікультурності українські науковці (І. Лощенова, Н. Терентьєва та ін.) стверджують, що полікультурне виховання – це одночасне набуття знань та відповідне виховання, «передача більш точної та докладної інформації при повазі до груп меншин, подоланні упереджень та заохоченні терпимості...» [Бойченко 2003].

Полікультурне виховання, на думку О. Гукаленко, розглядається як процес засвоєння цінностей і досвіду культури народів регіону, де проживає дитина, з пріоритетом культури її національності [Гукаленко 2005].

Поняття «полікультурне виховання» розкриває Н. Миропольська, розглядаючи його як процес цілеспрямованої соціалізації учнів, що передбачає оволодіння системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних та загальнокультурних емпатичних умінь, що дозволяють школяреві здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно її носіїв [Миропольська 2008].

На думку М. Гібсон, полікультурне виховання – це процес, у якому особистість розвивається у ході сприйняття, оцінювання й роботи в системі культурних цінностей, відмінних від її власних, тобто педагогові слід враховувати, що цінності різноманітних культур прямо чи опосередковано впливають весь навчально-виховний процес і через нього на особистість [Дмитриев 2000].

На нашу думку, полікультурне виховання – це залучення особистості до національної та світової культури, формування готовності й умінь жити в багатонаціональному середовищі.

Важливими завданнями полікультурного виховання виступають: формування в дошкільників уявлень про розмаїття культур у світі й у нашій країні на основі розуміння і внутрішнього сприйняття рівноправності народів та

рівноцінності їхніх культур; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей як чинника поступального розвитку світової цивілізації й самореалізації особистості; виховання представників усіх національностей на демократичних засадах взаєморозуміння, довіри й толерантності, готовності до позитивного діалогу; формування й розвиток умінь і навичок взаємодії з носіями інших культур; виховання шанобливого ставлення до рідної культури та стимулювання інтересу до інших; формування вмінь і навичок міжкультурного спілкування [Агадуллін 2004].

Формування полікультурності дітей дошкільного віку є складним та насиченим процесом, вимагає знань особливостей розвитку дитячої особистості, необхідності формування в неї готовності до спілкування з представниками різних країн, етносів, з людьми, які відрізняються не лише кольором шкіри чи мовою, а й звичками та традиціями.

Полікультурна вихованість – інтегрована якість особистості, яка складається з ряду пов'язаних між собою характеристик².

Проаналізувавши ряд наукових джерел, нами було виділено такі критерії полікультурної вихованості:

- володіння національною культурою (знання дітей своєї національної приналежності, звичаїв, традицій, символів, відомих представників свого народу);

- інтеркультурний критерій, що характеризується рівнем інформованості дітей про культуру інших народів;

- емоційний критерій (визначається рівнем розвитку в дітей толерантності, терпимого ставлення до представників іншої культури) [Лощенова 2004; Солодка 2005].

Базовими принципами полікультурного виховання є: принцип діалогу та взаємодії культур; принцип творчої доцільності вживання, збереження та створення нових культурних цінностей.

Для вирішення поставлених завдань полікультурного виховання вихователю потрібно підібрати методи роботи з дітьми. Специфіка методів полікультурного виховання визначається діалогічним характером функціонування та розвитку культури, що потребує використання активних методів та технологій: бесіда, дискусія, діалог, моделювання, проектування, рефлексивні методи, рольові ігри тощо.

Одними із таких технологій виступають інтерактивні – технології навчання, системно навчально-методично забезпечені та змістовно спрямовані на досягнення взаємодії, шляхом активної та творчої міжсуб'єктної діяльності учасників навчально-виховного процесу.

² О.І. Мордань, *Полікультурне виховання в сучасній школі*, <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php> [12.09.2016].

Навчально-виховне значення інтерактивних технологій полягає: у забезпеченні інтенсивної мисленнєвої активності дошкільників під час засвоєння знань, навчання критично мислити; у розвитку творчості; умінні застосовувати набуті знання в практичній діяльності; розкритті комунікативних умінь та навичок, здатності бути цікавим та активним співрозмовником у будь-якій ситуації; установленні емоційного контакту між учасниками комунікації, умінні працювати в колективі, дослухатися до думки товаришів [Гончар 2015].

Серед великого різноманіття класифікацій ми обрали інтерактивні технології, в основі яких цільові орієнтації гри (за Г. Селевком):

- дидактичні – мають на меті здійснювати організацію пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку («Що було б, якби...», «Історія з мішка», «Придумай запитання», «Хмарочос», «Метод фокальних об'єктів»);

- виховні – покликані формувати моральні та естетичні позиції дітей («Знайомство», «Павутина», «Що я люблю робити?», «Подорож», «Доброго ранку!»);

- розвиваючі – спрямовані на розвиток творчих здібностей, мотивацію навчальної діяльності («Несподівані малюнки», «Очевидний надпис», «Історія з продовженням», «Карти Проппа»);

- соціалізуючі – сприяють навчання спілкування («Знайомство», «Комплімент», «Дитина дня», «Дружна родина», «Моя сім'я», «Я допомагаю іншим», рольові ігри).

Наприклад, для засвоєння знань дітей про інші національності та їх традиції можна використати інтерактивну технологію «Історії з мішка». Для розігрування технології необхідно мати мішечок з тканини, в якому можна помістити національні символи та атрибути інших країн світу. Діти по черзі засовують руку в мішечок, дістають звідки предмети та пригадують їх призначення. Після чого розходяться по двоє на місця та вигадують історії, у яких будуть задіяні ці предмети. Для цього завдання дітям виділяється 5 хвилин, після яких кожна пара розповість свою історію. Можна також запропонувати дітям не тільки розповісти, а й розіграти вигадану історію.

Інший варіант можна запропонувати дітям старшим: групи по чотири чоловіки придумують історії зі своїми предметами і показують в стилі імпровізаційного театру.

Технологія «Подорож» – спокійна і приємна технологія, яка надає дітям можливість побувати в інших країнах та ближче ознайомитись з традиціями інших народів. Вона дозволяє побачити і відчувати індивідуальність кожної національності, що розвиває у дітей повагу до іншої особистості.

Для проведення технології «Подорож» вихователь разом з дітьми утворюють коло. Дітям пропонують уявити, що вони збираються в подорож до іншої країни: «Куди ти збираєшся їхати і що хочеш взяти з собою?» (1-2 хви-

лини). Потім вихователь роздає дітям усі необхідні атрибути для подорожі: національний одяг країни, до якої вони відправляться, національні символи, іграшки, страви. Під час подорожі діти знайомляться з національними звичаями, обрядами, іграми тощо.

Після імпровізованої подорожі вихователь пропонує дітям розповісти про найяскравіші емоції, які викликала у них країна, до якої вони потрапили.

Технологія «Історія з продовженням» дає змогу дітям відпрацювати спонтанну співпрацю в рамках всієї групи. Для успішної участі їм необхідно уважно слухати вихователя та один одного. Вони можуть придумувати і розвивати власні ідеї, але при цьому їм необхідне терпіння, аби не заважати іншим.

Вихователь просить дітей сісти в коло та пригадати найцікавіші традиції святкування національних свят та співставити їх з традиціями святкування в інших країнах. Дітям потрібно пояснити, що вони повинні слухати один одного, щоб доповнювати розповідь один одного.

Технологія «Знайомство» спрямована на допомогу вихователю та дітям пізнати один одного краще, створити сприятливу атмосферу на занятті та толерантне відношення до дітей різних національностей.

Вихователь пропонує дітям сісти в коло та ближче познайомитись один з одним. Варіантів для знайомства є безліч. Наприклад:

1. Коротка розповідь. Дитина називає своє ім'я та коротко розповідає про себе (сім'я, місце проживання, захоплення, традиції тощо).

2. Історія імені. Діти називають своє ім'я та розповідають історію його походження.

3. Я пишаюсь. Діти називають своє ім'я та продовжують речення «Сьогодні я пишаюсь...». Потрібно пояснити дітям, що пишатись можна будь-якими своїми рисами.

4. Інтерв'ю. Потрібно об'єднати дітей у пари та запропонувати їм протягом 3 хвилин розпитати один одного про сім'ю, друзів, захоплення, сімейні традиції тощо з метою якомога більше дізнатись один про одного. Далі запропонувати кожному розповісти про свого сусіда, розпочавши розповідь таким чином: «Я хочу представити Вам мого товариша ...».

Технологія «Рольова гра» покликана визначити особисте ставлення кожної дитини до конкретної життєвої ситуації. Вона допомагають набути досвіду шляхом гри, навчитися через досвід і почуття. Рольова гра може використовуватися також для отримання конкретних навичок тощо.

Для рольових ігор вихователь може заздалегідь приготувати картки з текстами чи завданнями для груп або для кожної дитини, за необхідністю дітям роздають папір, олівці тощо.

Порядок роботи:

1. Вихователь повинен попередньо спланувати роботу:

- сформулювати проблему, яку буде ілюструвати рольова гра;
 - спільно з дітьми визначити кількісний склад учасників гри та спостерігачів;
 - надати дітям усю необхідну інформацію, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі і одночасно вчитися;
 - продумати, як буде проходити рольова гра.
2. Підготувати та потренувати дітей. Дати їм час на обдумування ситуацій своїх ролей.
 3. Провести розігрування підготовленого сценарію. Забезпечити активну участь усієї групи в проведенні гри в якості спостерігачів.
 4. Після закінчення вправи провести ретельний та поглиблений аналіз набутого досвіду, їхніх думок та почуттів.
 5. Продумати вихід дітей з ролей.

5. Висновки

У контексті сказаного стає зрозуміло, що полікультурне виховання є важливим напрямком формування толерантного, міжнаціонального спілкування та взаємодії дітей. Орієнтуючись на полікультурне виховання дітей дошкільного віку слід особливу увагу звертати на інформаційне збагачення дітей, розширення їх знань щодо своєї та інших культур.

Вважаємо, що використання інтерактивних технологій сприятиме вирішенню поставлених завдань полікультурного виховання дошкільників.

Література

- Агадуллін Р.Р., 2004, Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект, *Педагогіка і психологія*, 3, 18-29.
- Бойченко В.В., 2003, Ідея полікультурності у змісті національної освіти, *Науковий вісник Чернівецького університету: Педагогіка та психологія*, Вип. 177, 3-4, 40-44.
- Гончар Н.П., 2015, *Формування готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до використання інтерактивних технологій*, Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.
- Гукаленко О.В., 2005, *Полікультурное воспитание как процесс формирования национальной и этнической толерантности у современной молодежи*, Москва – Воронеж: НПО «МОДЭК».
- Дмитриев Г.Д., 2000, Многокультурность как дидактический принцип, *Педагогіка*, 10, 3-11.
- Лощенова І.Ф., 2004, Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов, Київ: Інститут проблем виховання АПН України.
- Миропольська Н.Є., 2008, Полікультурне виховання, Київ: Юрінком Інтер.
- Мордань О.І., *Полікультурне виховання в сучасній школі*, <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php> [доступ: 12.09.2016].
- Національна доктрина розвитку освіти в Україні, *Освіта України*, 33, 44-45.

Солодка А.К., 2005, *Полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів*, Київ: Інститут проблем виховання.

Сулова Э.К., 1999, Рагим гражданина, *Дошкольное воспитание*, 1, 82-91.

Features of Multicultural Education of Preschool Children

Abstract. The features of multicultural education of preschool children have been studied in the article. The article deals with different approaches to the interpretation of this concept. The article considers the following in the multicultural education of preschool children: the task (formation of preschool ideas about the diversity of cultures in the world and in our country, education of a positive attitude to cultural differences, education on representatives of all nationalities on democratic principles of mutual understanding, trust, and tolerance, a willingness for positive dialogue, the formation and development of skills of interaction with speakers of other cultures, education of respect for his/her culture and to stimulate interest in others, developing abilities and intercultural skills); the criteria (possession of a national culture, intercultural, emotional); and the principles (principle of dialogue and interaction between cultures, the principle of the creative feasibility of the use, storage, and creation of new cultural values). The basic methods and technologies of a multicultural preschool education are characterized. They include conversation, discussion, dialogue, modeling, design, reflective techniques, role-playing games. The author also gives a definition of “interactive technology,” its educational value, and classification. The classification of interactive technologies is based on the orientation of the target games (didactic, educational, developing, social). Examples of interactive technology have been presented that can be used in the classroom and in everyday life (“History of the bag,” “Travel,” “Introduction,” role playing, etc.).

Keywords: multicultural education, preschool children, interactive technologies

Ольга Бутенко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Кафедра дошкільної освіти
e-mail: byton_uman@mail.ru
tel. +38 63 178 61 09

Формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекція її відхилень

Анотація. У статті розглянуто особливості формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекції її відхилень. Проаналізовано гендерно-вікові особливості відхиленої поведінки, які слід враховувати при наданні психологічної допомоги особистості. Основний акцент зроблено на інститутах та агентах становлення гендерної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: гендер, гендерна поведінка, старший дошкільник, відхилення у гендерній поведінці, корекція відхилень у гендерній поведінці

1. Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суттєвими змінами у системі гендерних відносин, внаслідок чого, з одного боку, відкриваються можливості для їх оптимізації, а з іншого - виникає ризик порушень формування гендерної ідентичності у підростаючого покоління. У дошкільному віці йде інтенсивний процес становлення самосвідомості дитини, важливим компонентом якого є усвідомлення себе як представника певної статі. Проблема статево-рольової соціалізації, що включає в себе питання формування статі дитини, статевої відмінностей і статево-рольової поведінки – одна з важливих і актуальних проблем психолого-педагогічної науки. Без її вирішення неможливо розробити методи диференційованого підходу до виховання дітей різної статі з метою формування у них основ таких якостей, як

мужність і жіночність, необхідних для успішного виконання у майбутньому своїх функцій у сім'ї.

Довгий час через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин ця проблема залишалася поза сферою дослідження вітчизняних педагогів і психологів, у той час як в зарубіжній психології (С. Бем, Ш. Берн, К. Гуічі, К. Джеклін, А. Ерхард, Л. Колберг, Е. Маккобі, Дж. Мані, М. Мелтас, Б. Скінер, А. Шерріфс та ін.) вона здавна привертала увагу вчених. Особливо зріс інтерес до проблеми гендерної соціалізації, що в останні роки загострив полеміку між представниками різних напрямів. У вітчизняній науці проблеми гендерного виховання у психологічному аспекті знайшли своє відображення у роботах Т. Бендас, О. Запорожця, В. Каган, О. Кононко, О. Лурія, Р. Немова, Л. Обухової, Ж. Піаже та ін.

Питання гендерної ідентифікації та диференціації, стосунків між особистостями однієї та протилежної статей, формування гендерної поведінки привернули увагу Г. Алексеевої, О. Балакіревої, В. Бондаровської, Ш. Берна, Т. Говорун, І. Головної, О. Жеребкіної, О. Іванової, О. Кікінежді, А. Кириліної, І. Кльоциної, К. Коростеліної, В. Левицького, О. Луценко, І. Мунтян, Л. Олійник, А. Палій, Н. Пушкарської, О. Цокур, Л. Шевченко та ін. Однак, напрям, пов'язаний із вивченням відхилень у гендерній поведінці дошкільників та їх корекції не знайшов у науці достатнього висвітлення.

2. Мета дослідження

Проаналізувати особливості формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекції її відхилень.

3. Основний матеріал дослідження

Розглядаючи особливості формування гендерної поведінки у старших дошкільників та корекції її відхилень, вважаємо за доцільне, зупинитися на аналізі основних інститутів та агентів становлення гендерної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до порушеної проблематики, при визначенні основних агентів гендерної соціалізації старших дошкільників, ми опиралися на наукові дослідження в царині гендерної педагогіки і гендерної психології й узагальнення досвіду роботи дошкільних навчальних закладів, що слугували базою дослідження.

Враховуючи поділ гендерної соціалізації на первинну і вторинну, її агентів та інститути також класифікують на первинні та вторинні. Агентами первинної соціалізації є найближче оточення людини: батьки, брати, сестри,

бабусі, дідусі, близькі та далекі родичі, няні, друзі сім'ї, однолітки, вчителі, тренери, лікарі та ін. Агенти вторинної соціалізації – представники адміністрації дошкільного навчального закладу, школи, університету, підприємства, армії, міліції, церкви, держави, працівники телебачення, радіо, друку, партій, суду тощо. Первинну соціалізацію визначають як сферу міжособистісних відносин, вторинну – соціальних. Одна й та сама особа може бути агентом як первинної, так і вторинної соціалізації. Розглянемо найбільш впливові агенти гендерної соціалізації дітей дошкільного віку.

Науковці (Л. Артемова, А. Богуш, О. Кононко та ін.), роблячи акцент на взаємозалежності суспільного та родинного виховання, наголошують, що сім'я та дошкільний навчальний заклад, як соціальні інститути, виконуючи специфічні виховні функції, не можуть замінити один одного і мають взаємодіяти задля повноцінного розвитку дитини-дошкільника. Спільна робота батьків і педагогічного колективу є важливою умовою засвоєння дитиною соціального досвіду поведінки. Особливої значущості це набуває в умовах різностатевого колективу дітей.

Головними трансляторами соціальних і культурних цінностей є батьки дитини. Вони впливають на формування її особистості, передусім завдяки власному прикладу. Завдяки природності, тривалості й емоційності виховних впливів батьків на дітей, інтегральний та зацікавлений характер, індивідуалізації, контролю сім'ї за сторонніми негативними впливами тощо, саме сімейне виховання та поведінка батьків відіграють вирішальну роль у гендерній соціалізації дітей.

Соціалізація в сім'ї відбувається завдяки цілеспрямованому процесу виховання і соціального навчання. Вона забезпечує формування правильної статевої ідентифікації дитини та гетеросексуальної установки, виховання жіночності і мужності, статево просвіту та сексуальне виховання, формування досвіду нестатевої любові; підготовку до виконання подружніх ролей.

Допомога батьків у процесі гендерної соціалізації дитини безцінна, оскільки вони є найпершими та найважливішими агентами цього процесу. Гармонійний гендерний розвиток особистості у родині відбувається за сприяння батьків, які люблять і приймають свою дитину такою, якою вона є; допомагають їй розуміти та структурувати світ, визначаючи межі прийнятної та неприпустимої гендерної поведінки; завжди послідовні та узгоджені у своїх діях, заборонах і дозволах; «зростають» разом із дитиною, враховуючи, що перед нею на різних етапах її гендерного розвитку стоять різні завдання.

Провідна функція сучасної сім'ї, що становить не лише соціально-економічний, а й психологічний осередок розвитку особистості, зумовлена можливостями батьків у спрямуванні гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування нею культивованих у сім'ї зразків поведінки. Паралельна активність дитини, опанування статево-відповідними

уміннями і навичками, культурою поведінки не є самостійною функцією сімейного виховання, проте створює можливості для гендерної ідентифікації.

Ускладнювати гендерну соціалізацію в сім'ї можуть надмірні холодність і пристрасність у ставленні до дітей; спотворена поведінка батьків; невміння створити нормальний психологічний клімат у сім'ї; суперечності у вимогах батьків до дитини; психолого-педагогічна необізнаність батьків, їхнє комплексування перед дітьми, авторитарний стиль виховання.

Як тільки дитина починає взаємодіяти з іншими дітьми в дошкільному навчальному закладі, на неї вперше починають впливати не лише члени сім'ї. Тобто, коли дитина входить в соціальну групу, її поведінка потрапляє під вплив членів цієї групи. Вона намагається отримувати підтримку і любов, і її поведінка буде приймати ті форми, які підкріплюються іншими дітьми. Вплив різностатевого колективу на виховання дитини-дошкільника важко переоцінити. Особливу роль у розвитку особистості дитини відіграє педагог: саме він сприяє створенню найбільш сприятливого для навчально-виховного процесу мікросередовища, що сприяє психічному розвитку дошкільника і керує взаємовідносинами, що виникають в групі дітей різної статі.

Для дитини важливим чинником її гендерної соціалізації є розуміння та підтримка її почуттів і потреб з боку вихователів, спокійне та довірливе ставлення до неї. Водночас розгніваний, дратівливий дорослий, що часто підвищує голос на дитину, пригнічує її природну активність, не задовольняє її потреби в спілкуванні, часто викликає в дошкільника почуття напруги та тривоги. В умовах позитивного емоційного ставлення з боку вихователя дитина ставиться до нього з довірою. Добродушність з боку дорослого виступає умовою розвитку позитивних моральних якостей дитини, і, навпаки, роздратованість, відчуження і неухага дорослого призводять до розвитку у дитини негативних якостей: агресії, неправдивості, підлабузництва, покірності тощо.

Взаємини дітей різної статі особливо потребують педагогічної корекції, оскільки лише починають формуватися. Завдання педагогічного колективу полягає у створенні у групі атмосфери, яка б характеризувалася безконфліктними, гармонійними, доброзичливими взаєминами між дітьми своєї та протилежної статей. Атмосфера емоційного комфорту передбачає створення середовища, що характеризується взаємною довірою та повагою, відкритим спілкуванням, відмовою від авторитарного стилю керівництва дитиною, забезпеченням почуття захищеності кожної дитини в умовах дошкільного навчального закладу. Саме ці принципи сприятимуть формуванню гендерної поведінки старших дошкільників.

Спілкування з однолітками є неодмінною умовою соціалізації дитини, яке відбувається у дошкільних групах і шкільних класах, неформальних дитячих, підліткових і юнацьких об'єднаннях тощо.

Важливість ролі однолітків у гендерній соціалізації особистості зумовлена тим, що дитина пізнає, опановує і випробовує норми поведінки з однолітками своєї та протилежної статей; старшими, молодшими і дорослими людьми залежно від власної та їхньої статевої приналежності. Формування статево-рольової поведінки відбувається на основі засвоєння зразків статево-типізованої поведінки, а також санкцій за невідповідність їй. У групі однолітків у підлітковому та юнацькому віці здебільшого відбувається сексуальний дебют і здобувається перший сексуальний досвід.

У дитячих малих групах вибудовуються і розвиваються такі типи відносин між однолітками, як: функціонально-рольові відносини, що виникають у специфічних сферах життєдіяльності дітей (навчальній, трудовій, художній тощо) і розгортаються у процесі опанування нормами і способами дій у групі під керівництвом дорослого; емоційно-оцінні відносини, що коригують поведінку однолітків відповідно до норм спільної діяльності; особистісно-смыслові відносини – взаємозв'язки в групі, за яких мотив однієї дитини набуває особистісного значення для ровесників.

Міжособистісні відносини дитини з однолітками мають інтенсивну вікову динаміку і характеризуються ситуативністю і нестійкістю. Таке спілкування сприяє активному засвоєнню дошкільниками норм міжособистісної і групової взаємодії. Від позиції дитини в групі, уміння взаємодіяти, популярності серед однолітків, інтенсивності спілкування залежать зміст, динаміка і результати процесу соціалізації.

Група дошкільного закладу є першою дитячою спільністю, яка виникає на основі сюжетно-рольової гри. У ній дитина-дошкільник набуває первинного соціального досвіду контактування з однолітками, що сприяє формуванню її поглядів та поведінки, засвоєнню моделей для наслідування і виробленню ціннісних установок. Товариство однолітків у такій групі дошкільного закладу сприяє і гендерній соціалізації, прискорюючи формування психологічної статі дитини шляхом розмежування дитячих ігор на «дівчачі» і «хлоп'ячі». У дошкільнят дуже рано починають проявлятися схильності до більш доброзичливого ставлення до однолітків своєї статі та кооперування з ними у спільній діяльності.

Дитячу літературу традиційно вважають одним із дієвих засобів виховання. Тому їй завжди відводили важливу роль у формуванні особистості, адже вона розширює уявлення про світ, ознайомлює із природою і речами, допомагає освоювати і розвивати мовлення, естетично і морально виховує. В її текстах і на ілюстраціях герої проявляють себе як носії певної статі, і, тому, неминуче наділені тими моделями поведінки і установок, за якими визнається їх статевої статус. Ззовні це проявляється у мові, манерах, одязі, жестах, учинках.

Книги є одним із значущих агентів ранньої соціалізації, в процесі якої формується гендерна ідентичність. Тому текст та ілюстрації в дитячій літературі дають дітям уявлення про відмінності між статями у схемі культурного визначення статі, прийнятого в суспільстві, і зазвичай містять велику кількість гендерних стереотипів.

Важливим для аналізу літератури як інституту соціалізації є поняття «гендерне маркування», завдяки якому можна з'ясувати, хто частіше використовує певний об'єкт – чоловіки чи жінки. Важливість гендерного маркування пояснюється тим, що діти, спостерігаючи, з якою частотою певні дії здійснюють чоловіки і жінки, з більшою ймовірністю імітуватимуть ту поведінку, яку вважатимуть властивою людям одного з ними гендеру.

Згідно з дослідженнями у дитячій літературі рідко трапляється альтернативне подання культурного визначення статі. Вона рясніє традиційними гендерними стереотипами і заохочує запропоновану суспільством поведінку справжнього хлопчика і справжньої дівчинки за суворою схемою традиційного розподілу соціальних ролей. У більшості видань намальовані дівчата мають лялькову зовнішність: кучері, кіски, хвостики, яскраві бантики, довгі спіднички і платтячка в мереживах і стрічках, мереживні фартушки. Поруч з дівчатками – квіти, кошенята, курчата і цуценята. Герої-хлопчики – це допитливі необережні пустуни, які потрапляють у пригоди, неслухняні невігласи. Відносини хлопчиків і дівчаток представлені в чіткій поляризації та протиставленні. Гендерні образи також передають ілюстрації тварин, вбраних у відповідний чоловічій або жіночій статі одяг, і демонструють поведінку в традиційній статево-рольовій схемі.

Основу дошкільного читання становить відносно стабільний список із більш ніж 400 традиційних казок, творів радянської і сучасної зарубіжної дитячої літератури. Гендерний аналіз дає змогу виокремити дві основні рольові моделі гендерної поведінки, відтворені в дошкільній літературі для читання: традиційну (зазвичай патріархальну) та егалітарну. Специфічною є радянська модель, яку вважають комбінованою.

Аналіз дитячої літератури містить такі компоненти гендерних рольових моделей: фізичні, психологічні та особистісні риси, приписані чоловікам і жінкам; ролі, сформульовані як знання, навички, вміння, характерні для чоловіків і жінок як у суспільній, так і в приватній сферах; особливості виховання хлопчиків і дівчаток; соціальна позиція чоловічих і жіночих персонажів у відносинах влади та управління.

Одиницею аналізу літератури є гендерна конфігурація – розподіл схвалюваних функцій і атрибутів героїв відповідно до їх статі та взаємодія персонажів різних статей. Гендерний аналіз передбачає виявлення стійких зв'язків між статтю персонажів, їх якостями і виконуваними ними діями, а також соціальною позицією персонажа в різноманітних відносинах (між статями, з ча-

рівними силами, владними структурами, іншими віковими групами тощо). Герой-суб'єкт дитячої літератури завжди має стать, отже, він гендерно-специфічний.

Важливе місце у дитячій літературі посідають казки, які становлять основне літературне джерело знань про світ у дошкільному віці. Казка – важливий транслятор гендерної системи суспільства у вигляді рольових моделей, норм, цінностей, правил поведінки. Вона має структуру, що завжди представлена певною гендерною конфігурацією: елементами гендерних стереотипів, норм та цінностей.

Дитяча література завжди була суттєвим чинником соціалізації особистості. Нині вона поступається місцем медійним засобам. Однак для гармонійного розвитку, формування творчого мислення, креативності є незаперечною важливістю саме літератури, яка не надає готових візуальних зразків навколишнього світу, а змушує дитину створювати їх у своїй уяві.

Особливу роль у процесі соціалізації відіграють засоби масової інформації. Серед них домінують за впливом на дітей електронні засоби: телебачення, кіно, Інтернет.

Масова комунікація здійснює соціальне регулювання й управління, поширює знання і культуру, організовує розваги тощо. Від неї залежать і формування відповідних соціальних уявлень, орієнтацій у соціумі, вибір індивідом соціальної групи, самоствердження, емоційна розрядка.

За масовістю та інтенсивністю впливу провідним джерелом спрямування гендерної поведінки є телебачення, яке часто транслює стереотипні зображення чоловіків і жінок. Жінки на телеекрані здебільшого фігурують у романтичних, подружніх, сімейних ролях, вони емоційні, залежні, довірливі, рідко виявляють здатність протистояти несприятливим обставинам. Чоловіки частіше виконують керівну функцію у сім'ї, вони раціональні, активні, сильні духом, здатні на вчинок у протистоянні труднощам. Такі соціально-психологічні картини формують у дітей стереотипні погляди на ролі чоловіків і жінок. Наприклад, жінки найчастіше рекламують побутові товари (праски, відбілювачі, пральні порошки, засоби для миття плит тощо); чоловіки – ефективність ліків, які пропонує їм жінка (дружина, аптечний працівник), або висловлюють свою думку про рекламований товар.

Широке та безперешкодне застосування інформаційних технологій, зокрема Інтернету, нині є одним із основних проявів сучасного інформаційного суспільства. Інтернет став важливим фактором гендерної соціалізації особистості.

Комунікація в Інтернеті набуває різних форм: від розміщення інформації на веб-сторінках до обміну електронними листами. Джерелом повідомлення може бути як приватна особа, так і група осіб, а одержувачем – одна людина або аудиторія, яка потенційно складається з мільйонів осіб. Очевидно, що

Інтернет можна розглядати як засіб масової інформації, оскільки він спрямований на масову аудиторію, яка, крім того, має тенденцію збільшуватися. В Інтернеті жінки і чоловіки програють ролі, які відповідають стереотипним, притаманним їм у реальному житті. Під дією інформаційних чинників у масовій свідомості (чоловіків, жінок) укорінюються хибні переконання щодо гендерних позицій та ролей чоловіків і жінок.

Наразі розглянемо гендерно-вікові особливості відхиленої поведінки, які слід враховувати при наданні психологічної допомоги особистості. Характеризуючи вікові особливості відхиленої поведінки особистості, слід зазначити, що у дошкільному віці говорити про девіантну поведінку як таку не доводиться через відсутність стійких моральних переконань у дітей. Разом з тим, саме у цей період закладаються перші уявлення про добро і зло, моральні норми, загалом, перший досвід спілкування із соціумом, особливості якого закладають специфіку самосприйняття, ставлення дитини до себе, до інших, до моральних норм. Уже 3-4-річна дитина здатна певним чином організувати власну поведінку (в простих формах). У цьому віці можуть виявитися розв'язність, зухвальство, ледарство, пожадливість, брехливість, безцеремонність тощо як сигнали майбутніх відхилень у процесі соціалізації дитини. При цьому за рівнем негативних наслідків розрізняють неслухняність як найпоширенішу в дитячому віці форму опору вимогам і проханням батьків, моральним нормам суспільної поведінки, що проявляється у витівках, бешкетництві, облудність (спочатку як прояв фантазування особливого складу психіки дошкільника, що не переслідує мети скривдити когось, пізніше – свідоме ухиляння від істини з непорядною метою, через страх перед покаранням тощо), дитячий негативізм (впертість, примхливість, недисциплінованість), проступок – навмисне порушення вимог дорослого, якщо і без злого умислу, але з усвідомленням, що це погано, яке поступово може стати повторюваним.

Мала дитина сприймає ставлення до неї дорослого як оцінку своєї поведінки загалом, вона ще не може розуміти, що погане або байдуже ставлення до неї в певний момент може бути викликане іншими, не пов'язаними з дитиною причинами. За відсутності педагогічної допомоги зняття негативних переживань в дитини може відбутися за рахунок викривлення уявлень про свою поведінку.

Однією з причин розбіжності у формах прояву девіантної поведінки особистості може бути гендер як жорстка регламентація поведінки особистості відповідно до її статі. Гендерна соціалізація хлопчиків сприяє розвитку агресивності, напористості, активності, змагальності, а дівчаток – підлеглості, пасивності, слухняності. Так, зокрема, меншу кількість дівчаток із девіантною поведінкою (у порівнянні з хлопчиками) можна пояснити сильнішим впливом найближчого соціального оточення через поблажливіше ставлення

до асоціальної поведінки дівчаток, аніж хлопчиків. Випадки асоціальної поведінки дівчаток, як правило, стають об'єктом посиленої педагогічної уваги, внаслідок чого агресія таких дівчат набуває непрямой форми і вербального характеру. У зв'язку з цим хлопчики з девіантною поведінкою частіше демонструють недостатній контроль за поведінкою та низьку тривожність, а дівчатка, навпаки, – надмірний контроль і високу тривожність. Через це симптоми депресії частіше діагностують серед дівчаток, ніж хлопчиків, особливо у підлітковому віці.

4. Висновки

Отже, під час формування гендерної поведінки у старших дошкільників, необхідно враховувати особистості гендерно-вікові особливості відхиленої поведінки. Неадекватне гендерне виховання може спричинити неадекватне ставлення особистості до представників протилежної статі і, відповідно, девіантну поведінку. Поширеними помилками гендерного виховання є: пригнічення природних реакцій (не тільки статевих, але й безпосередньо емоційних), що веде до виникнення холодності, яка заважає нормальній сексуальності; занадто суворе виховання, ізоляція від осіб протилежної статі, що призводить до відсутності необхідного досвіду спілкування; формування зневаги до протилежної статі, придушення будь-яких проявів статевої суті і цікавості до іншої статі; згладжування статевих відмінностей, своєрідна статева уніфікація; уникнення питань щодо статевих особливостей і стосунків, викривлене висвітлення гендерних проблем.

Література

- Бех І.Д., 2008, *Виховання особистості*, Київ: Либідь.
- Бурцева Ю.О., 2005, Особливості прояву статево-рольової поведінки дітей шести-семи років, *Проблеми сучасної педагогічної освіти*, Вип. 8, 170-176.
- Бутенко О.Г., 2016, *Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до гендерної соціалізації дошкільників*, Умань: АЛІМІ.
- Говорун Т.В., Кікінеджи О.М., 2004, *Гендерна психологія*, Київ: Вид. центр «Академія».
- Градусова Л.В., 2009, *Гендерная педагогика*, Москва: ФЛИНТА наука.
- Кікінежди О.М., 2006, Гендерне виховання змалку, *Дошкільне виховання*, 2, 3-6.
- Олійник Л.М., 2011, *Статеве виховання у дошкільному закладі та початковій школі*, Миколаїв: МДУ.

Formation of Gender Behaviour in Older Preschoolers and the Correction of Deviations

Abstract. In the article, the author outlines the features of the formation of gender behaviour in older preschoolers and the correction of deviations. The analysis of gender-age features the disapproved behaviours to be considered when providing psychological support. The main emphasis is on the establishment of institutes and agents of gender behaviour in preschool children.

Keywords: gender, gender behaviour, preschooler, variations in gender behaviour, gender correction of deviations in behaviour

**Znaczenie systemu edukacji w kształtowaniu
wielokulturowego potencjału społecznego –
między tradycją a nowoczesnością ku przyszłości**

Валентина Кушнір

Уманський державний педагогічний
університету ім. Павла Тичини
Кафедра дошкільної освіти
e-mail: valkushnir1@gmail.com
tel. +38 93 166 02 65

Олена Поліщук

Уманський державний педагогічний
університету ім. Павла Тичини
Кафедра дошкільної освіти
e-mail: valkushnir1@gmail.com
tel. +38 93 166 02 65

Особливості психолого-педагогічного супроводу батьків при підготовці дитини до школи

Анотація. У статті аналізуються особливості психолого-педагогічного супроводу батьків при підготовці дитини до школи. Автором визначено, що процес поетапного психолого-педагогічного супроводу батьків допомагає створити умови успішної підготовки і подальшої адаптації дітей до школи, встановити і подолати причини, які гальмують цей процес. Просвіта батьків оптимізує батьківську позицію, підвищує їх активність, актуалізує отримані психолого-педагогічні знання.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, готовність дитини до школи, шкільна зрілість

1. Постановка проблеми

Початок відвідування школи є важливим періодом у житті дитини. Він пов'язаний зі зміною виду провідної діяльності, стосунків із однолітками та оточуючими дорослими, появою нової соціальної ролі учня. Успішна адаптація дитини до нових умов, збереження її інтересу та мотивації до навчання значною мірою визначається рівнем підготовленості дитини до шкільного життя. Вагоме місце у підготовці дитини до школи відіграє сім'я. Уміння зрозуміти дитину, підтримати та допомогти їй залежить від рівня обізнаності батьків про організацію навчально-виховного процесу дошкільників та їх морфофізіологічні й психологічні особливості. У цьому контексті актуальності набуває психолого-педагогічний супровід батьків при підготовці дитини до школи.

2. Мета дослідження

Проаналізувати особливості психолого-педагогічного супроводу батьків при підготовці дитини до школи.

3. Основний матеріал дослідження

У Педагогічному словнику С. Гончаренка поняття «готовність до шкільного життя» трактується як «сукупність морфофізіологічних і психологічних особливостей дитини старшого дошкільного віку, яка забезпечує успішний перехід до систематично організованого шкільного навчання» [Гончаренко 1997].

У Базовому компоненті дошкільної освіти, який є Державним стандартом дошкільної освіти України зазначено, що підготовка дітей до школи має відповідати вимогам та критеріям оцінки *дошкільної зрілості дитини*. У документі окреслені основні її характеристики: сформованість самосвідомості, адекватної ідентифікації себе зі своїм «Я», уміння співвідносити свої бажання, можливості та прагнення до здійснення мети діяльності, здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі, орієнтуватись у своїх основних правах і обов'язках та її психологічну готовність до систематичного навчання у школі¹.

Останнім часом проблема дошкільної зрілості дитини займає одне з важливих місць у розвитку української та зарубіжної психолого-педагогічної науки. Суттєвий внесок у розробку означеної проблеми здійснили сучасні українські дослідники: Л. Артемова, А. Богуш, О. Кононко, О. Савченко та ін. Відповідно до їх досліджень, рівень підготовки дитини до школи передбачає певний ступінь зрілості всього її організму та нервової системи. Водночас, суттєве значення має набутий запас елементарних знань про навколишній світ, навички розумової діяльності, мовленнєві уміння, мотиваційні утворення, сформованість суспільних мотивів поведінки та морально-вольових якостей [Савченко 2001].

Схожі твердження знаходимо і у польських вчених. Так, Wincenty Okoń під шкільною зрілістю розуміє «Досягнення дитиною такого рівня емоційного, соціального і фізичного розвитку, який дозволить їй брати участь у шкільному житті та засвоїти зміст програми першого класу» [Окоń 1995, с. 54]. На думку вченого, шкільна зрілість дитини залежить від умов життя, освіти батьків, вчителів, здібностей дитини та її здоров'я.

¹ Базовий компонент дошкільної освіти України, <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/basic1/> [17.10.2016].

Німецький психолог К. Pennig, автор праці «Das problem der Schulreife» («Проблема готовності до школи») [1926] вважав, що шкільну зрілість необхідно визначати за рівнем двох факторів: інтелекту та здатності зосереджуватися на конкретному предметі. Був переконаний, що довільна увага дитини досягає необхідного рівня у 7 років.

Отже, вищезазначене дозволяє стверджувати, що основними показниками шкільної зрілості дитини є її інтелектуальна, емоційна, мотиваційна і соціальна зрілість, яка досягається на кінець дошкільного дитинства. Усі ці компоненти перебувають у живій взаємодії, постійно впливають одна на одну, що відповідним чином позначається на будь-якій діяльності та поведінці дитини.

Вивчивши труднощі й успіхи дитини при переході на сходинку початкового навчання і простеживши їх взаємозв'язок з вихованням і розвитком дитини в сім'ї, вчені прийшли до висновку про велике значення родини у підготовці дитини до школи, адже підготовка дитини до школи має розпочинатися із раннього віку. Однак, не всі батьки самостійно, без допомоги дошкільного закладу, можуть забезпечити підготовку дитини до шкільного навчання. Як правило, діти, які перебували вдома у передшкільний період мають рівень готовності до школи нижчий, ніж діти, які відвідують дошкільний заклад. Оскільки батьки «домашніх» дітей не завжди компетентні в питаннях організації навчально-виховного процесу дошкільників та психолого-педагогічних їх особливостях. Результат підготовки дитини до школи значно покращується, коли дитина відвідує дошкільний заклад: батьки постійно отримують поради фахівців, а з дітьми працюють підготовлені педагоги, на практиці реалізується принцип єдності впливу на дитину ДНЗ і сім'ї.

Отже, для батьків, чиї діти готуються до школи, важливий педагогічний супровід. Супровід розуміємо, як метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору.

Нині актуальності набуває педагогічний супровід батьків. Його специфіка полягає у його меті – цілеспрямований розвиток особистості супроводжуваної людини, здійснюваний за допомогою спеціальних педагогічних систем (освіти, виховання, навчання) і сукупності умов.

Педагогічний супровід сім'ї може виступати як комплекс педагогічних технологій розвитку дитини, психолого-педагогічної підтримки і допомоги сім'ї, організації різних форм взаємодії з батьками, що сприяє повноцінному розвитку особистості дошкільнят у передшкільний період.

У ході педагогічного супроводу батьків реалізується системний підхід, як засіб вирішення сукупності проблем пов'язаних із підготовкою батьків до шкільного життя дитини, надання їм необхідних знань, інформації, навчально-методичного забезпечення та ін.

У систему педагогічного супроводу включені всі учасники навчально-виховного процесу: батьки, діти, педагоги. В якості об'єкта педагогічного супроводу може виступати або конкретний батько, конкретна сім'я, або група сімей.

До основних завдань психолого-педагогічного супроводу батьків відносимо:

- підготовка батьків до прийняття нової соціальної ролі дитини – ролі школяра;
- підвищення педагогічної культури батьків у період підготовки дітей до школи;
- підвищення відповідальності батьків за виховання і розвиток дітей;
- сприяння зниження рівня тривожності батьків перед відвідуванням дитиною школи;
- знайомство батьків з елементами педагогічної діагностики, які характеризують готовність дитини до шкільного навчання;
- розвиток свідомості педагогічного впливу батьків на дітей у процесі повсякденного спілкування;
- забезпечення батьків знаннями й вміннями вирішувати психологічні та педагогічні проблемні ситуації, пов'язані з підготовкою та навчанням дітей у школі.

Ефективність педагогічного супроводу сім'ї залежить від наступних умов: створення сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі ДНЗ; підвищення педагогічної компетентності фахівців у сфері педагогічного супроводу та сімейного виховання (педагогічної майстерності педагогів); здійснення діагностики, що дозволяє визначити і вивчити сформованість усіх компонентів готовності дітей і батьків до шкільного навчання та проблем взаємодії ДНЗ і сім'ї; педагогічний супровід дошкільників у процесі підготовки до шкільного навчання; педагогічну освіту батьків; оптимізація предметно-розвиваючого середовища, що сприяє підготовки дитини до школи, розкриття її творчих здібностей, впевненості у власних силах, вміння адаптуватися в змінюваному соціумі; активність батьків; оснащення методичної бібліотеки для фахівців і батьків; наступність у системі дитячий садок-дошкільнята-сім'я-школа; наступність у педагогічній діяльності фахівців при підготовці дітей до навчання.

Основними етапами педагогічного супроводу батьків при підготовці дітей до школи є:

- діагностично-пошуковий – усвідомлення сутності проблеми її носіїв та пошук шляхів і способів вирішення проблеми;
- консультативно-діяльнісний – проведення ефективної взаємодії фахівців із батьками задля досягнення бажаного результату;

– рефлексивний – осмислення результатів діяльності служби супроводу щодо вирішення педагогічних проблем.

Розглянемо їх детально.

На діагностично-пошуковому етапі психолого-педагогічного супроводу родин майбутніх першокласників – фахівці дошкільної освіти виявляють рівень готовності батьків до шкільного навчання дітей, використовуючи методи вивчення сім'ї, а саме: анкетування, тестування, спостереження.

За результатами діагностування спеціалісти дошкільного навчально-виховного закладу розробляють психолого-педагогічні програми індивідуального і групового супроводу батьків, які реалізуються через використання різних форм взаємодії з батьками під час консультативно-діяльнісного етапу: консультації, бесіди, тренінги, практикуми, інформаційно-методичне забезпечення та ін.

Батьки часто не враховують індивідуальні й вікові особливості своїх дітей, тому їх вимоги до дитини на етапі підготовки до шкільного навчання стають занадто жорсткими.

Індивідуальний супровід доцільно проводити і з категорією батьків, які неготові взяти на себе відповідальність за підготовку дітей до школи. У таких батьків, як правило, порушені взаємини з дітьми, вони дотримуються неефективного стилю виховання. Після консультації психолог організує спільний тренінг з такими батьками і дітьми. Ситуації, що програються у тренінгу, допомагають подолати наявні труднощі в спілкуванні, досягти рівня партнерських стосунків, зняти тривожність дітей у процесі спілкування з дорослими, сформувати у батьків віру в можливість своїх дітей.

Основний етап психолого-педагогічного супроводу спрямований на підвищення рівня відповідальності й компетентності батьків при підготовці та адаптації їх дітей до школи, розвиток у них умінь самостійно вирішувати ситуації, які виникають у ході роботи.

Враховуючи вищезазначене, доцільно розробити програму педагогічної просвіти батьків, яка передбачає спільне з батьками обговорення педагогічних завдань і проблемних ситуацій, що розкривають труднощі для дитини у нових шкільних умовах життя та діяльності та способи допомогти їм батьками. Темата зустрічей можуть бути наступні: «Що таке готовність до школи», «Психофізіологічні особливості старших дошкільнят», «Як розвивати інтелект дитини», «Граємо пальчиками», «Вчимося мислити логічно», «Що важливо знати про увагу дитини», «Як навчити дитину запам'ятовувати», «Що таке дитяче «Я» і як з ним ладнати», «У будинку першокласник», «Дитина в середовищі однокласників», «Чи готові ми до школи?» та ін.

При вирішенні проблемних ситуацій, батьки отримують можливість у присутності професіонала відпрацювати та обговорити власну поведінку

у різних ситуаціях взаємодії з дитиною. Важливо ознайомити батьків із доступними методами діагностики готовності дітей до навчання в школі. Це дозволить їм краще розуміти свої дітей, приймати їх темп розвитку та підбирати належні ігри й завдання для розвитку готовності до шкільного навчання.

Важливою складовою психолого-педагогічного супроводу батьків майбутніх першокласників є спільні тренінги з батьками та дітьми, які направлені на розвиток взаєморозуміння, налагодження партнерських стосунків, підвищення рівня соціально-психологічної готовності дітей до школи. Програми тренінгів можуть включати такі теми: «Слухаю і чую», «Вільна бесіда», «Ми разом», «Розумію і відчуваю», «Геть страхи» та ін.

Цінним є індивідуальний супровід батьків дітей, що мають низький рівень готовності до шкільного навчання, що може призвести до шкільної дезадаптації. Під час індивідуальних бесід, консультацій фахівець дошкільної освіти обговорює з батьками особливості розвитку дитини, проблеми, які можуть виникнути та допомагають їх зрозуміти і подолати.

Для батьків, що зазнають високий рівень тривожності, неспокою в передшкільний період дитини, корисним є соціально-психологічний тренінг, який допомагає зрозуміти сутність адаптації дітей до шкільного життя, прийняти відповідальність за підготовку дитини до школи, позбутися страхів та допомогти дитині подолати шкільну тривожність.

Рефлексивний етап передбачає підведення підсумків у ході спільних зустрічей фахівців, педагогів дошкільного навчально-виховного закладу та батьків, виявлення ставлення до результатів супроводу кожного учасника, до досягнутих успіхів. Особлива увага звертається на зміни, які відбулися у поведінці дітей, їх готовності до шкільного навчання. Батьки отримують конкретні рекомендації по оптимізації виховання дитини вдома і її подальшої підготовки до шкільного навчання.

Головною умовою здійснення педагогічного супроводу сім'ї та отримання високої результативності є спільна робота фахівців дошкільної освіти (вихователів, психолога, логопеда, лікаря, соціального педагога) і батьків, де кожен учасник займає активну, зацікавлену позицію.

4. Висновки

Отже, педагогічний супровід сім'ї на етапі передшкільної освіти дитини забезпечує єдність дій супроводжуваних і супроводжуваних, взаєморозуміння фахівців і батьків, зроблять наукові та практичні знання реальним інструментом у вирішенні спільних виховних проблем пов'язаних з підготовкою дітей до шкільного навчання.

Процес поетапного психолого-педагогічного супроводу батьків допомагає створити умови успішної підготовки і подальшої адаптації дітей до школи, встановити і подолати причини, які гальмують цей процес. Просвіта батьків оптимізує батьківську позицію, підвищує їх активність, актуалізує отримані психолого-педагогічні знання.

Література

Базовий компонент дошкільної освіти, <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/basic1/> [доступ: 17.10.2016].

Гончаренко С.У., 1997, *Український педагогічний словник*, Київ: Либідь.

Савченко О.Я., 2001, Новий етап розвитку початкової школи, *Дошкільне виховання*, 1, 6-10.

Окоń W., 1995, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa: WSiP.

Penning K., 1926, *Das Problem der Schulreife*, Leipzig: Klinkhardt.

Features of the Psychological and Pedagogical Support from Parents in Preparing a Child for School

Abstract. This article analyses the features of psychological and pedagogical support necessary from parents in preparing a child for school. The author defines the process of gradual psychological and educational support for parents. It helps create conditions for the successful preparation and subsequent adaptation of children to school. The author establishes and highlights the causes that inhibit this process. The education of parents optimizes the parental stance, increases their activity, and updates their psychological and pedagogical knowledge.

Keywords: psychological and pedagogical support, child readiness for school, school maturity

Yaroslav Nahorny

Khmelnyskyi
Humanitarian-Pedagogical Academy
Department of Foreign Languages
e-mail: piavegrappa@ukr.net
tel. +38 97 726 58 49

Inna Nikitova

Khmelnyskyi
Humanitarian-Pedagogical Academy
Department of Ukrainian Language and Literature
e-mail: nii@ukr.net
tel. +38 67 358 19 06

The Development of Imaginative Literature in a Multicultural Space (Podillia Region Locus)

Abstract. The article deals with the problem of the multiculturalism of the writers of the Podillia region, which is a very complex object of study. It is because life in different countries and continents after emigration has become fertile material from which we can take the creative paradigm of the holistic understanding of the artistic space of the world and self-identity of the author in it. The participation of the Podillia region writers in the social, political, and literary life of the countries of their emigration has been traced.

Keywords: literature of immigration, multicultural personality, multicultural space, multiculturalism, reception

1. General presentation of the problem and its connection with practical tasks

Ukraine belongs to the countries with a multicultural space, which was formed on its territory for centuries. One generation left behind cultural traditions, the other, having improved them, passed on to the next, and it happened under the conditions of coexistence of different ethnic groups.

Modern Ukrainian society is multicultural, because it unites people of different nationalities with all forms of communication and interaction. It is a national, linguistic, religious and political diversity of the Ukrainian society that stipulates for its multiculturalism, diversity and multi-dimensionality. High development of this sphere is a powerful source of the country's development. It is so, because

the activity of any culture is connected with the traditions of the nations that influenced its development.

2. Analysis of researches and publications

Considerable number of scientists, literary critics, researchers tried to describe the work of writers of the twentieth century of Podillia region, among them F. Pohrebennyk, V. Matsko, V. Kolesnik, R. Kyrchiv, Yu. Beider, M. Bilinskyi, Yu. Sherekh, L. Tarnashynska, I. Nakashydzhe, H. Osetrova, P. Bazhenov and other. For example, V. Matsko in the monograph "Ukrainian Emigration Prose of the XX Century" reveals the peculiarities of creative work of such Podillia region writers as P. Bohatskyi, V. Smotrych and other representatives of Artistic Ukrainian Movement in the period of their, living in the countries of emigration.

3. The purpose and formation of goals of the article

To study the development of imaginative literature in multicultural space of Podillia region. The goal of the research is to cover the participation of the Podillia region writers in the social, political and literary life of the countries of their emigration, to reveal the peculiarities of their creative research.

4. Presentation of the basic material of the research with full grounding of scientific results

The native of Podillia region was Mavrytsii Hoslavskyi (1802-1834). Born in the village Frampil (now Kosohirka, Yarmolyntsi district, Khmelnytskyi region), he studied at the Kremenets lyceum, and subsequently worked as a tutor for the Polish landlords in Podillia region. Numerous historic sights of Podillia region had a strong influence on him. Hoslavskyi since childhood knew the Ukrainian village life, rich oral literature. The land of the childhood and youth, of dreams and aspirations of the poet deeply rooted in his creative work, gave it that characteristic mark, due to which literary historians have called Hoslavskyi "the singer of Podillia region" [Kyrchiv 1971].

One of the famous works of the author is the poem of the descriptive character «Podole», where the artist clearly represented everyday, song traditions of the Ukrainian people, etc. The poem reproduces the events of the Ukrainian wedding, its traditional symbols and, therefore, Hoslavskyi was the first poet and ethnographer, who raised the issue of Podillia region wedding ceremony, leaving for

us interesting folklore-ethnographic material. The poems *Zygmunt Kordysz albo zdobycie Niemirowa* and *Bondarowna* [Kyrchiv 1971] brought glory to the young poet.

Among the Polish figures who worked in Ukraine, distinguishes the figure of the cultural, political and social advocate, journalist and literary man Joachim Voloshynovskiy (1870-1945). Joachim was educated at the Ternopil gymnasium, then at the Jesuit College in Vinnytsia region. Except Polish, he spoke European languages, in particular Ukrainian, Russian, French and German¹. Founded by him in 1906, Ukrainian newspaper "World Lightning" was of clearly expressed educational focus. On the pages of the periodical classic works by T. Shevchenko, I. Franko, P. Myrnyi, P. Karmanskyi, S. Rudanskyi, L. Hlibov, B. Hrinchenko, O. Konyskyi, P. Hrabovskiy, V. Stefanyk were published. The newspaper introduced its readers with the history and culture of the European peoples. For example, in 1909 a series of articles about Turkey, Norway, Denmark, Sweden was published, revealing the readers geographical, historical and traditional materials of those countries [Beider 1969]. Ukrainian-language newspaper was published with the enclosure, which contained materials under the heading "Read, Children!". Children's stories, poems, tales, as well as the texts of prayers were published in it. Children's essays *Yeast* (1909, No. 13), *Habro Biliavskiy* (1917, No. 16-18) were written personally by Voloshynovskiy [Kolesnyk 2007].

Oleksandr Smotrych, Pavlo Bohatskyi, Stefan Khmelnytskyi... They all are the sons of Podillia land, but as multicultural personalities they are individuals with the relief historical and linguistic consciousness. Knowledge of the native language, the desire to learn foreign languages revealed their horizons, promoted comprehensive development and formation of directivity for tolerance, wide spectrum of vision of the world. Each of them was brought by the fate far from their native lands. Unfortunately, they could completely reveal themselves as the masters of artistic word only far away from Ukraine, in the foreign land.

Stefan Khmelnytskyi, who was born on September 5, 1905, in the town of Kamyanets-Podilskiy, was defined in the Polish literature of the twentieth century as a productive poet, journalist, translator, playwright, mocker, fabulist. His humorous sketches are still remembered by the dwellers of Opillia region, they quote these sketches when opportunity offers, and in the repertoire of the humorous variety one can certainly find farce, comedy, epigrams, of our glorious countryman.

Stefan's childhood was in the period of social changes, social upheavals: the Russian revolution of 1905-1907, the devastating First world war, which swept the Ukraine, and later the terror and meetings with armed military commanders of

¹ *Yoakhim Voloshynovskiy – DAVO*, F. R.-472, Op. 1, Spr. 47, Ark. 5-6.

all kinds during the national-liberation competitions. Together with his parents in 1920 he sets off to the West, making his way to Poland.

First the family settled in the city of Częstochowa (Województwo śląskie), they lived in a poor area, where housing is less expensive. Lack of money called the young man to work, and he finds a job as a waiter in a cafe. Later Stefan moved to Lodz, got a job in a prestigious restaurant „Lours”. After adjusting financial situation of his family, he thinks about further education. His mother directs him to Lutsk, where in 1925 he entered higher theological seminary.

In 1927 the young man passed the exams externally for the secondary school in Volyn educational Board of Trustees. It was the time when he wrote his first poetical publication: in the newspaper „Volyn Life” the poem by S. Khmelnytskyi „Cain,” was printed, in which the poet in anti-Pilsudski style denounces the policy of the marshal, who in 1922 withdrew from active political life. J. Pilsudski, according to the author, failed the campaign in Ukraine, so Moscow and Warsaw agreed for peace at the expense of division of Ukraine and Belarus.

It is clear that his poem was not perceived by a certain part of the Polish population. But, despite this fact, S. Khmelnytskyi was still enrolled as a student to the faculty of law of Warsaw University. Higher education did not exempt the young man from conscription, so was sent to Lutsk by Military Commissariat, where for two years he has been trained in the school of non-commissioned officers. In his spare time he works on his novel „Bachelor of Military Virtue,” about the struggle of the Polish scouts during the Polish-Bolshevik war.

World War II brought another period of deprivation and poverty to the biography of Khmelnytskyi. He was in Rivne, Volodymyr-Volynskiy, Lublin. He took part in the Warsaw uprising. S. Khmelnytskyi was a member of the Polish United Labour party since August 1, 1944. He sometimes boasted of his party ticket, he liked to show it to his friends. He had the state award - the order of Rebirth of Poland.

After the war, the writer was assigned to work in excise office of the city Opole. After receiving a Master of law degree at the University of the city of Lodz, Khmelnytskyi worked in the Finance Department of the Regional Bureau and then for many years in the publishing Department of the Silesian University. Since 1946, Stefan Khmelnytskyi publishes epigrams and satirical essays, satirical articles in the magazines „Kocyndra”, „Nowiny Opole”, „Dziennik Zachodni.” Along with Zofiya Senftova (1908-1982) he was responsible in the „Opole Tribune” for the rubric of humour and satire called „Rozga Opole” and „Corrida”. In 1954 he wrote his first play for children „Spring”, which was staged in Opole puppet theatre by the producer Zdislav Jeske.

Polish dissident writer Melchior Wankowicz (1892-1974) had a positive impact to creative writing S. Khmelnytskyi. Some years ago Wankowicz responded positively to the works of our countryman, followed his literary career.

And Khmelnytskyi worked fruitfully, because the works *Fun Tips*, *Rivals by Mistake* (1956), *Blue Bus* (1957), *Courtship and Troubles* (1959) appeared one after another. In parallel with humour, the poet turns to the lyrics.

Stefan Khmelnitsky was an active member not only of the Opole branch of the Association of writers of Poland, but also the organizer of the local theater of satire. In 1967, he founded the satirical club-cabaret “Kukuryku», was co-editor of the “Calendar Opole,” belonged to the artistic Council of “Variety in Opole.” In the early 1980s the writer felt as life was leaving him. He was often treated in Opole city hospital, where he died on 15 November 1982.

Critics stated that of all literary genres in which Stefan Khmelnytskyi worked, he managed satirical works with ease. In Polish literature, the writer represented himself as a master of the art of parody and cartoon, short pamphlet, satirical feuilleton and humorous pieces, and fables. His works have educational value, because the writer in real life was a cheerful, optimistic person, he gave his temperament to the readers and listeners, who after watching his show, reading his works forgot about everyday worries and concerns, received emotional charge, elevated mood [Matsko 2015].

Jewish culture was enriched by the works of natives of Podillia region, among them Lev (Leib) Kvitko, Perets Markish, Khaim (Yukhym) Beider. Lev Kvitko (1890-1952) and Perets Markish became the victims of the Stalinist system, they were accused of bourgeois nationalism. At the trial, L. Kvitko (born in the village Holoskiv, now Letychiv district, Khmelnitsky region) under compulsion admitted his «mistake» that he wrote poetry in the Yiddish language, and it turns out, hampered assimilation of Jews into the family of Soviet peoples. In general, according to the Soviet logic, Yiddish is a manifestation of bourgeois nationalism. Therefore, on 12 August 1952 Kvitko was shot together with the poet Perets Markish, the director of the dispersed Jewish theatre Benjamin Zuskin and other figures of the Jewish culture. So died the children’s poet, advocate of the Communist ideas, who still in October of 1918 created the poem “Reuter Shturem” (“Red Storm”) published in the newspaper “Dos Vort” (“Word,” 1918) and in the magazine “Baginen” (“Dawn,” 1919), which became the first work in Yiddish about the October revolution (that is, the Bolshevik upheaval in Petrograd, 1917 – *the authors*) and proletarian friendship of nations: “My brother smells like straw, from both of us smell a fight!”. Since 1936 he lived in Moscow. His “Geklibene Werk” (“Selected Works,” 1937) fully met the requirements of socialist realism. Kvitko’s talent most clearly was revealed in his poems for children and about children. The world of simple people is similar in the world of children. The world of children in Kvitko’s poetry is wide and spacious, bright and careless free. The soul of the child, and the soul of the people was open to the poet, he loved it as he loved his own soul. His works were popular in the Soviet Union of the first half of the twentieth century; they were translated by S. Marshak, M. Svetlov, M. Aliger and others.

Extremely hardworking was Perets Markish (1895-1952), who wrote the collections of poetry, series of poems, novels, dramatic works; known for his books *Brother*, *War*, *Thistle*, *From Century to Century*, *Mikhoels* (monograph) and others.

Successor of the affair of his predecessors was a native of the village Kupil (now Volochysk district, Khmelnytskyi region) Khaim Beider (1920-2003), who made his debut with poems in 1933. He studied at the labour faculty (preparatory courses for admission to the University) in Zhytomyr, later – in Odessa pedagogical Institute (the faculty of philology of the Jewish branch). After the war he lived and worked in Kamyianets-Podilskyi (as a reporter of the newspaper «Banner of October», a lecturer of the pedagogical Institute). His works were published in periodicals, exploring the Jewish and Russian literature in the Soviet Union, in particular the works of Ivan (Israel) Kulyk – *Secretary of the District Committee* [Beider 1967], *Memorial museum of I.Y. Kulyk in Kamyianets-Podilskyi* [Beider 1969], *Podillia Region in the Works of I.Y. Kulyk* [Beider 1969]. Since the age of 70 he lived in Moscow, was the deputy editor of the magazine “Sovetish, Geimland.” He was the author of poetry books *Khanukas-gabais (Housewarming)*, 1979; *Breite rakhvesn (Wide Open Spaces)*, 1981. In 1982 Khaim Beider in collaboration issued the first in the Soviet Union post-war Jewish primer, and 10 years later – a textbook of Yiddish for beginners. In 1996, Beider left Moscow and moved to the United States, settled in New York. There he published his works in Yiddish and in Russian. Only literary and journalistic works of Khaim Beider were in Ukrainian.

Khaim Beider missed his native Podillia region, where he spent his childhood and youth, he often visited home. After retirement, in autumn 1991 he came to Kamyianets-Podilskyi. Then in the conversation with literary critic V. Matsko he admitted that his work as a writer increased his journalistic work, and his journalistic work inspired him to create new artistic images that were realized in his poetic world.

Of the writers of the Ukrainian Diaspora, the figure of Oleksandr Smotrych (Florynskyi) is not less significant in the Pantheon of national culture. Writer and pedagogue, musician and artist, he almost all his life was in the foreign language environment and constantly looked for his readers, won their hearts with the inspired word. Canadian Ukrainians were for him that fertile surrounding, in which Smotrych created his works. The world view culture of the writer started from the earliest experiences of childhood, adolescence, and, of course, it was formed in the social environment. The autobiographical element is often encountered in the author's thought-provoking, lyrical digressions, sometimes in the image of the lyric hero, who is the author himself. Both poetic and prosaic texts are made more expressive with the help of facts from the private life of the writer.

On March 15, 1944, before the attack the Soviet army, the family of Florynskyi forever left Podillia region. First they arrived to Lviv, and from there they went to Berlin. In emigration, under the supervision of the poet and journalist B. Kravtsiv, O. Smotrych worked till the end the war as the head of literary-artistic department of the newspaper. In 1949 Oleksandr Smotrych graduated from the Hannover music Institute that gave him the opportunity to come to Canada. There he physically worked on the railroad, and only in 1954 he could find a job of a teacher, and later – professor of music of University of Toronto. There he worked until his retirement (1987).

The writer kept referring to the disclosure of the issues of a human being and the era. Interpretation of the problem of national identity became especially important in the late XXth – beginning of the XXIst century. The writer's works indicate his ancestral memory, his world outlook, transformed into the literary text, in which the characteristic peculiarities of Ukrainian people are made clear. With the course of the historical events, Ukrainian national idea strengthened, as evidenced by the collections of poetry *Poems I, II* (1974), *Poems III* (1975), *1933* (1975), *20 Short Poems* (1975), *Lyryst* (1976), *Harvest* (1985), *Terse Poems* (2011).

The poet, when living in Toronto, published during 1974-1976 nine collections of works. The poems of Oleksandr Smotrych are exclusively Ukraine centered. The core of his thinking is only about Ukraine, which in the twentieth century suffered Apocalypse under the Imperial colonial yoke.

Another name of Podillia region writer became known in the Ukrainian literature only in the exile. This is Pavlo Bohatskyi. He was born on March 17, 1883 in the town of Kupyn Podillia province. The son of a priest, he studied at the Podillia theological seminary in Kamyanets-Podilskyi. After the youthful dalliance of ornithology, Bohatskyi tried himself in literature, and when he read some “unauthorized” books, he became interested in revolutionary idea.

The work in the secret revolutionary society, relations with objectionable for the authorities people, editing of the school periodical “Test of Strength” led to the dismissal in December, 1903. The way to the University was closed, so Bohatskyi entered the agronomical faculty of the Kiev Polytechnic University (1907-1908) but never finished it due to his literary and editorial work. In 1910-s he was active appearing with his prose works.

Together with Mykyta Shapoval he becomes the organizer and the editor of the Kyiv magazine “Ukrainian Hut”, which was issued from March 1909 until August 1914, when the magazine was closed by the tsarist government, Bohatskyi was arrested and exiled to Narymskyi region, in Siberia, whence he was released only after the revolution of 1917. Ukraine centered ideas pushed Bohatskyi to the renewal of the literary process in the pre-revolutionary years, so true is the opin-

ion of F. Pohrebennyk, who concludes: “It is difficult to overestimate the role of P. Bohatskyi in the magazine, rallying around him the galaxy of distinctive artists (let’s only remember the names of Oleksandr Oles, Mykola Voronyi, Pavlo Tychna, Maksym Rylskyi, Olha Kobylanska, Mykhailo Yatskov, Bohdan Lepkyi and many others), and also as the researcher of this magazine” [Pohrebennyk 1999]. When editing the magazine «Ukrainian Hut» participating in the “competition” and the struggle for the united Ukrainian literature under the slogan of national liberation of Ukraine, P. Bohatskyi was formed as a writer of modern style.

The stylistic variety of Ukrainian literature of the early twentieth century affected the work of P. Bohatskyi, especially on the genre renewal (novels, short stories, novelettes, poetry in prose, sketches). The writer aimed to find like-minded people with the same worldview and aesthetic preferences. Individual style of the writer as a self-sufficient phenomenon is consonant with the stylistic flow, based on the “philosophy of life”, elegant aestheticism, “aristocratism of the spirit.” It is therefore not surprising that the author appealed to the literary authorities, such as O. Kobylanska, V. Vynnychenko, M. Yevshan, B. Lepky, O. Neprytskyi-Hranovskyi and others. The novelty of the genre P. Bohatskyi outlined in the subtitle of the book *Camellia* (it consists of sixteen short stories, sketches and stories), defining these works as “psychological arabesque”. They show the novelty of his style of writing, founded on the interweaving of plot moves, as in a kaleidoscope. The stories and novels as if do not open particularly important events, they are sidelined. In fact, the events have an impact on the internal state of the literary character, who in everyday life looks for the will power to overcome the trivial round of life, and to find in it the only true way to desired happiness. Diegesis (the type of representation of reality in the works) and the ways of narrative organically coexist with the past and are actively coherent with the present. The time plane “yesterday” and “today,” “before” and “now” clearly represents complex social and moral challenges of those days – the revolutionary era in Ukraine of the early twentieth century (*Honest Worker, Pink Flowers*), in which the writer had to live and work.

In 1920, the writer immigrated to Poland, where he worked in the newspaper “Ukrainian Tribune” (Warsaw, 1920). In spring of 1922 he moved to Prague to participate in the organization of Ukrainian cultural activities in Czechoslovakia, where he became a member of the editorial Board and the head of the newspaper “New Ukraine” (1922-1923), and later one of the leaders of the “Peasant Union”.

While in immigration, P. Bohatskyi continued to work in the fields of journalism and literature, he was engaged in publishing and teaching activity.

The Prague period of his creative work was particularly fruitful: P. Bohatskyi was as an active researcher of the history of Ukrainian literature and as a bibliographer in the field of Shevchenko studies. The writer not only was fond of the study of the biography of the poet, but also critically examined the legacy

of his contemporaries. These literary studies were included in a single book *The First Posthumous Edition of the Works of H. Chuprynka with the Materials to the History of the Text*, which became a debut in this sphere; he put in order the bibliographic index *Materials for the Critical Edition of the Works of Hrytsko Chuprynka*. The compiler offered the list of the poet's publications, which were published in separate collections, as well as the list of literary-critical articles and reviews.

5. Conclusion

So, analyzing the development of literature in the multicultural environment (Podillia region locus), we found out that national aspect of each writer is dominant and finds the most profound scientific and historical manifestation. Autothematism in the strategy of national modus can be traced at all levels of the selected thematics, ideas, artistic images. We hope that the further scientific researches will enrich national literature and culture of each nation in particular.

References

- Beider Yu., 1967, Sekretar povitkomu, *Vitchezna*, 12, 108-112.
- Beider Yu., 1969, Memorialnyi muzei I. Yu. Kulyka v Kamyantsi-Podilskom, *Radianske Literaturonnavstvo*, 10, 95-96.
- Beider Yu., 1970, Podillia v tvorchosti I. Yu. Kulyka, *Materialy III Podilskoi istoriko-krayeznavchoi konferentsii*, Lviv.
- Kolesnyk V., 2007, *Vidomi poliak v istorii Vinnychyny: biohrafichnyi slovnyk*, Vinnytsia: VMHO Rozvytok.
- Kyrchiv R.F., 1971, *Ukrainskyi folklor u polskii literaturi (period romantyzmu)*, Kijev: Mystetstvo.
- Matsko V., 2015, Pysmennyk Stefan Khmelnytskyi – maister polskomovnoho humoru, *Vydatni poliak na Podilli: kolektyvna monohrafiya*, Khmelnytskyi: Naukovo-vydavnychi viddik KhHPA.
- Pohrebennyk F., 1999, Prysviata «Ukrainskii khati», *Ukrainska mova ta literatura*, 10(122), 1-8.
- Yoakhim Voloshynovskiy – DAVO, F.R.-472, Op. 1, Spr. 47, Ark. 5-6.

Розвиток художньої літератури в полікультурному просторі (Подільського регіону)

Анотація. Стаття присвячена проблемі полікультурності письменників Поділля, яка є дуже складним об'єктом студіювання. Адже еміграційне життя в різних країнах і континентах стало тим благодатним матеріалом, із якого можемо черпати письменницьку парадигму цілісного розуміння художнього простору світу й самоусвідомлення автора в ньому. Простежується участь подільських письменників у громадському, політичному й літературному житті тогочасних еміграційних країн.

Ключові слова: література еміграції, полікультурна особистість, полікультурний простір, багатокультурність, рецепція

Наталія Коляда

Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
e-mail: koliada_n@mail.ru
tel. +7 67 288 34 07

Громадянське виховання: спадщина Василя Сухомлинського у діалозі із сучасністю

Анотація. У статті розкрито один з актуальних та провідних напрямів історико-педагогічних досліджень – вивчення педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського – непересічної особистості, видатного педагога, публіциста, дитячого письменника. Важливе місце в педагогічній діяльності В. Сухомлинського займала розробка широкого спектру питань, пов'язаних із проблемою громадянського, патріотичного виховання, розвитку громадянськості у дітей та молоді, що отримало віддзеркалення у сучасній соціально-виховній практиці. Зокрема, діяльності інноваційного студентського проекту – Національно-патріотичного табору для студентської молоді «Дія», створеного та впровадженого на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини спільно зі Студентською соціально-психологічною службою, Студентським науковим товариством та Центром педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України.

Ключові слова: громадянське виховання, патріотичне виховання, громадянськість, В.О. Сухомлинський, діти, молодь

1. Постановка проблеми в загальному вигляді

Сучасні тенденції розвитку українського суспільства висунули на передній план громадського життя проблему громадянськості і якості суспільства, і якості особистості. Розвиток демократії нерозривно пов'язаний із підвищенням рівня громадянськості суспільства загалом, а молоді – особливо. Проблеми громадянського виховання молоді завжди знаходяться в центрі

уваги педагогів, громадських діячів та політиків. Скільки існують держави, стільки й суспільство висуває і на свій розсуд вирішує питання мети, змісту, шляхів, засобів та методів виховання своїх майбутніх громадян. Особливо ця проблема актуалізується в переломні часи, коли кардинальні зміни в суспільстві змушують до зміни виховного процесу в цілому й до громадянського виховання – передусім [Середа 2007, с. 84].

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

У вітчизняній педагогічній теорії і практиці визначилися певні напрями вивчення проблеми громадянського виховання: дослідження проблеми громадянського виховання на концептуальних положеннях сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, А. Гуржій, В. Кремень, В. Кушерець, В. Лутай, В. Огнев'юк, В. Скотний, А. Толстоухов та ін.); обґрунтування необхідності переходу до принципово нової системи виховних відносин (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, О. Глузман, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Євтух, О. Киричук, П. Кононенко, В. Кремень, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.); вивчення історії, становлення і розвитку громадянського виховання (Т. Завгородня, Л. Крицька, І. Кучинська, В. Поплужний, В. Постовий, М. Рагозін, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик та ін.); розроблення методологічного аспекту проблеми громадянського виховання (Т. Дем'янюк, Є. Бондаревська, М. Боришевський, П. Вербицька, Ю. Завалевський, О. Киричук, Н. Косарєва, В. Лозова, Ю. Олексін, Г. Троцько, К. Чорна та ін.).

Незважаючи на актуальність багатоаспектної проблеми громадянського виховання, про що свідчить наявність численних досліджень, у вітчизняній теорії і практиці відсутні розробки механізмів підвищення рівня громадянськості, активізації громадянської позиції у студентів вищих навчальних закладів.

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти проблеми громадянського виховання та здійснити аналіз позитивного досвіду щодо формування громадянськості крізь призму педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

3. Виклад основного матеріалу

У чому ж полягає сутність громадянського виховання? Відповідно до визначення, поданого в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, громадянське виховання – це процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично,

юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, в якому права людини виступають визначальними [*Концепція громадянського виховання особистості...* 2008, с. 8].

Академік О. Сухомлинська визначає громадянське виховання як емоційно-почуттєве прилучення дітей до різних форм знання, розуміння, діяльності й поведінки, спрямованих на прояви громадянськості. На її думку, головна мета громадянського виховання – це підготовка молоді до життя у громадянському демократичному суспільстві, у взаємопов'язаному світі; визнання та прийняття цінностей, що виступають головними, визначальними для даного суспільства. До громадянських якостей відносить: любов до свого народу, краю, вітчизни, толерантність, демократизм, громадянську самосвідомість, громадянську гідність, громадянський обов'язок, громадянську відповідальність, громадянську мужність, громадянську діловитість, працелюбність, повагу до законів держави, чужої думки тощо [Сухомлинська 2005, с. 3].

Що являє собою громадянськість як інтегрована якість особистості? Як свідчить аналіз численних досліджень, громадянськість – поняття надзвичайно об'ємне та багатопланове. Воно включає в себе усі грані соціальної діяльності: виробничо-економічну, суспільно-політичну та соціально-побутову, які тісно взаємозалежні. Поняття «громадянськість» в найбільш загальному плані трактується в двох значеннях: громадянин як підданий конкретної держави; громадянин як свідомий член суспільства.

За визначенням О. Сухомлинської, громадянськість – це інтегративна якість особистості, що дає змогу їй відчувати себе соціально, морально, політично і юридично дієспроможною [Сухомлинська 2005].

Відповідно до визначення, поданого в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, громадянськість – це духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З цим пов'язане більш або менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння домагатися дотримання власних прав та обов'язків [*Концепція громадянського виховання особистості...* 2008, с. 7].

Таким чином, громадянськість – це сума певних соціальних, політичних, морально-психологічних якостей людини, які формуються упродовж всього життя людини, але особливо інтенсивно – у юнацькому та молодіжному віці. Громадянськість – це усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище. Громадянськість є важливою рисою морального обличчя людини.

При цьому формування громадянськості дітей та молоді – довгий та складний процес.

Вимогою дня є розвиток української національної школи, яка має увібрати в себе кращі національні традиції, здобутки вітчизняної і світової педагогічної науки, забезпечити передачу молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України.

Один з актуальних та провідних напрямів історико-педагогічних досліджень – творча біографія видатних освітян минулого. Оскільки вирішення важливих питань сучасності неможливе без осмислення та об'єктивної оцінки минулого, зокрема – творчої спадщини педагогів, які складають «зоряне небо», тому що надбання педагогічної класики давно вже знаходяться поза часом.

Тому сьогодні набуває актуальності всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення спадщини видатних педагогів, як вітчизняних, так і зарубіжних, ідеї яких значно вплинули на розвиток освіти і виховання.

У руслі зазначеного важливим є звернення вивчення та популяризації педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського – непересічної особистості, видатного педагога, публіциста, дитячого письменника, члена-кореспондента Академії педагогічних наук РРФСР (1957), Заслуженого вчителя школи УРСР, нагородженого орденом Леніна (1960)... директора відомої на весь світ Павлівської школи (Онуфріївський район на Кіровоградщині), в якій працював з 1948 р. й до кінця життя.

Важливе місце в педагогічній діяльності В. Сухомлинського займала розробка широкого спектру питань, пов'язаних із проблемою громадянського, патріотичного виховання, розвитку громадянськості у дітей та молоді, що отримало віддзеркалення у його творах: *Воспитание коммунистического отношения к труду* (1959), *Пионерская романтика* (Болгарія, 1965), *Воспитание личности в советской школе* (1965), *Этюды о коммунистическом воспитании* (1967), *Наша добрая семья (Записки пионервожатого)* (невиданий рукопис педагога датований 1967 р.), *Серце віддаю дітям* (1968), *Павлівська середня школа* (1969), *Рождение гражданина* (1970), *Методика виховання колективу* (1971), *Як виховати справжню людину* (1989) та ін.

У *Записках*... педагог розкриває важливість і необхідність романтико-героїчного виховання дітей; пропонує виховувати ідейність, патріотизм, моральність дитини у природних умовах, на природі, залучаючи дітей до різних видів ігрової та трудової діяльності. За словами О. Сухомлинської, запропонована педагогом методика «...є близькою до методів вільного виховання при збереженні емоційної підтримки авторитетного педагога, який виступає тут у ролі піонерського вожатого: мета його праці – пробудити добрі почут-

тя, людяність, «пізнати світ сердець», «іти до людини» [Сухомлинський 2008, с. 31]. За своєю спрямованістю праця перегукується з книгою «Серце віддаю дітям» (1968) та з *Етюдами про комуністичне виховання* (1967).

За словами О.В. Сухомлинського, «правильне виховання – це гармонія взаємодії вихователя і колективу на особистість вихованця. В цій гармонії провідна роль належить безпосередньому впливу вихователя-вожатого на духовний світ людини, – тієї парної педагогіки, якій необхідно повернути «права громадянства». Колектив живе тільки тоді, коли відбувається безперервний процес всебічного розвитку кожної особистості. Багатство духовного світу колективу визначається багатством духовного світу особистості» [Сухомлинський 2008, с. 33].

Діяльність дитячих організацій у Павлівській школі базувалася на такому положенні: справжня самодіяльність можлива тоді, коли дітей об'єднує захопленість справою і при цьому вони відчувають, що запроваджують у життя свої задуми, долають труднощі. З цього приводу В.О. Сухомлинський неодноразово зазначав, що якщо педагог повинен відповісти на питання «Для чого робити?», то відповідь на питання «Що і як робити?» повинна бути цілком прерогативою дитячого самоврядування. При цьому він виступав проти спрощеного розуміння дитячої самодіяльності, яка нібито повинна бути абсолютно вільною від участі в ній педагога: «Піонерський збір без класного керівника, екскурсія без учителя, тимурівська робота без старшого піонервожатого – ось що нерідко вважають самодіяльністю та ініціативністю. Це примітивне, наївне уявлення про самодіяльність особистості і колективу» [Богуславський 2007, с. 45]. Тому важливо, щоб, педагог, який бере участь у всіх справах і турботах юних вихованців, не пригнічував, а навпаки – всебічно спонукав їхню активність і самодіяльність.

Громадянськість як почуття передбачає певне переживання особистістю власної приналежності до своєї нації, народу, його національних героїв та історичного минулого. Тому одним із головних завдань громадянського виховання та формування громадянськості є розвиток патріотизму (від грецького «співвітчизник», «вітчизна») – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за його минуле та сучасність, надбання національної культури, усвідомлене бажання при необхідності його захищати.

Результативність громадянського, національно-патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми та методи виховної діяльності стимулюють розвиток активності, свідомості, цілеспрямованості, самоорганізації, самоуправління. Як свідчить аналіз сучасної виховної практики діяльності ВНЗ, в контексті останніх тривожних подій активізується громадянська позиція студентської молоді, про що свідчать численні загальноукраїнські та регіональні заходи, акції.

Як приклад – інноваційний студентський проект Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія», створений та впроваджений на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини спільно зі Студентською соціально-психологічною службою, Студентським науковим товариством та Центром педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України [*Національно-патріотичний табір 2015*].

Перша зміна табору тривала з 24 вересня по 7 листопада 2014 року. Свою роботу національно-патріотичний табір «Дія» урочисто розпочав 24 вересня 2014 року з організації інтелектуально-розважального ток-шоу «Я люблю Україну». У цей же день було проведено акцію «Люби Україну – одягни блакитно-жовту стрічку» (всім бажаючим студенти дарували блакитно-жовті стрічки як символ нашої держави) та спільну з вихованцями Центру психолого-педагогічної реабілітації дітей у місті Умань акцію з виготовлення подарунків для вихованців дитячих притулків Сходу країни під гаслом «Ми діти України – ми за мир».

Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» має продовження. В межах Другої зміни (з 20 лютого по 23 квітня 2015 року) та Третьої зміни (з 21 вересня 2015 року) організовано соціальні та благодійні акції, флешмоби, поетичні читання, лекції, семінари, конференції, благодійні концерти та ін. З-поміж інших форм роботи – I та II Міський конкурс соціальних проектів серед учнівської та студентської молоді «RAZOM», організаторами якого є факультет соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, заклади соціальної сфери міста та району та Центр педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування (НАПН України та МОН України). Учнівські та студентські соціальні проекти буде презентовано за такими номінаціями: надання соціально-психологічної підтримки внутрішньо переміщеним особам у результаті конфлікту в Україні; соціально-психологічна допомога учасникам АТО та їхнім сім'ям; ми – за мир; ідеї національно-патріотичного виховання, загальнонаціональної єдності, толерантності у науковій спадщині видатних українців Черкаського краю. З 1 березня 2016 року стартувала Четверта зміна Національно-патріотичного табору для студентської молоді «Дія».

4. Висновки

Наведені вище на інші прояви активної громадянської позиції студентів є свідченням того, що сучасна молодь – це покоління людей, які у своїй більшості підтримують процеси формування демократичної незалежної держави, відродження України; генерація, що вимагає більш конструктив-

них і динамічних еволюційних кроків щодо розвитку суспільства; покоління людей, які бажають вчитися, працювати, власними силами забезпечувати своє життя; врешті, генерація людей гарячих, радикально налаштованих, які не сприймають будь-яку фальш, нещирість, пусті обіцянки стосовно свого сьогодення і майбуття. Тому одне із основних завдань цілісної соціальної молодіжної політики полягає у створенні та забезпеченні реальних умов для всебічного розвитку кожної молодої людини, максимальному її залученні до політичного, соціально-економічного та духовного життя суспільства. Завдання педагогічної науки – актуалізація багатоаспектної проблеми громадянського виховання, і не лише на концептуальному рівні.

У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває вивчення історії української педагогіки, зокрема, аналіз праць та життєвого шляху тих педагогів, які зробили вагомий внесок у розвиток концепції громадянського виховання дітей та молоді.

Актуальним і доцільним видається нам дослідження педагогічної діяльності Василя Олександровича Сухомлинського, який «... послідовно і цілеспрямовано, не хештуючи ніякими дрібницями... вчить нас тому, як вести дитячий колектив, кожну дитину по сходинкам моральності. Вчить, коли поряд з культом книги вводить в школу культ Матері і Батьківщини або говорить про добро і зло, совість і людську гідність, коли пробуджує вміння бачити в чужих очах горе, тривогу, образу, самотність або виховує повагу до мозолистих рук батьків та дідів, до їхньої мудрості, важкої та самовідданої життя. При цьому метою всієї виховної роботи він вважає формування полум'яного патріотизму, громадянськості, інтернаціоналізму» [Азаров 2008, с. 284].

Література

- Азаров Ю., 2008, Гражданственность и человечность, *Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы*, Київ: Акта.
- Богуславский М.В., 2007, *Детское движение в России: между прошлым и будущим*, Тверь: Научная книга.
- Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект, наук. кер. О. Сухомлинська та ін., 2000, Шлях освіти, 3.
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil> [доступ: 14.07.2016].
- Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» (I-II зміни), 2015, Умань: ФОП Жовтий.
- Середа В., 2007, Вплив громадянського виховання на формування правової культури молодих виборців, *Вісник ЦВК*, 2(8), 83-88.
- Сухомлинська О., 2005, Громадянське виховання: спадщина і сучасність, *Управління освітою*, 24, 3.
- Сухомлинский В., 2008, Наша добрая семья (Записки пионервожатого), *Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы*, Київ: Акта.

Civic Education: The Basil Sukhomlynsky Heritage in Modern Times

Abstract. The article deals with one of the leading areas of current and historical educational research, the study of the educational heritage of Vasyl Sukhomlynsky, an outstanding person, an outstanding teacher, journalist, and children's writer. An important role in the educational activities of B. Sukhomlynsky's development took a wide range of issues related to the problem of the civic and patriotic education of citizenship in children and young people, which was reflected in contemporary socio-educational practice. In particular, the activity of an innovative student project, the national-patriotic camp for student action, created and implemented at the faculty of social and psychological education at the Uman State Pedagogical University, named Paul Tyczyn together with the student social and psychological services, the Student Research Society and the Centre of Pedagogical Region Ethnography double submission NAPS Ukraine and MES of Ukraine.

Keywords: civic education, patriotic education, citizenship, Vasily Sukhomlinsky, children and youth

Олена Біницька

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра менеджменту освіти
e-mail: kgpa@ukr.net
tel. +38 97 279 42 30

Полікультурний простір Хмельницької області: історія і сучасність

Анотація. У статті основна увага зосереджена на особливостях полікультурного простору України та Хмельницької області. Автором наведені статистичні дані із означеної проблеми. Розглянуто тенденції, які спостерігаються у національному складі населення Хмельницької області.

Ключові слова: полікультурність, народ, Україна, Поділля, Хмельницька область

1. Постановка проблеми у загальному вигляді

Українська держава не лише декларує та гарантує права національних меншин, але й сприяє їх практичній реалізації. За 25 років незалежності національні меншини України отримали реальну можливість для самовираження та самоорганізації. Сучасна проблема глобалізації ініціює обговорення питання виховання громадянина, здатного до відродження, збереження та примноження добробуту Батьківщини, цінностей вітчизняної культури [Вавринчук 2001].

Норми Конституції України визначають засади економічних, соціальних і духовно-культурних відносин, закріплюють політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність нашої держави.

2. Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Проблема полікультурності викликає велику зацікавленість зарубіжних та вітчизняних учених. Зокрема, сучасні дослідники вивчали питання полікультурного простору: Т. Левовицький, Н. Лисенко, В. Огнев'юк, І. Шорбура, Є. Нікіторович та ін.

3. Формулювання цілей статті

Метою статті є ретроспективний аналіз проблеми полікультурного простору Хмельницької області.

4. Виклад основного матеріалу

Культура будь-якого народу розвивається не ізольовано від культур інших народів, а закономірно перебуває в контексті світового культурного процесу. Українці віками творили власну самобутню культуру, успадковуючи культурні цінності своїх предків, переймаючи і творчо осмислюючи надбання інших народів. Одним із найважливіших факторів, що сприяє успішному розвитку національних культур, є засвоєння художнього досвіду інших народів. Інтенсивність і плідотворність цього процесу забезпечують соціально-економічні зв'язки, що зумовлені прагненням народів до взаєморозуміння та взаємозбагачення. Так формується загальнолюдська культура, до складу якої входять автономні культури усіх народів. Однак кожен окремих індивід, кожен творець оперує конкретними поняттями, творить конкретною мовою, перебуває під впливом свого середовища. Словом, він належить до національної культури, без якої нема культури загальнолюдської, так само як неможлива національна культура без індивідуального творця. Становлення світового ринку планетарного типу та стрімке розгортання інформаційної революції свідчать про те, що людство вступає в нову глобальну планетарну еру, переходить до нової універсальної технічної та інформаційної цивілізації. Сьогодні постає проблема формування єдності етнокультурного розмаїття, яке є головною умовою існування світової культури як цілісного феномена. Полікультурність – це такий принцип функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот з притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з широкою кроскультурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визначення спільної загаль-

нодержавної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму¹.

Суспільства, які мають в своєму складі різні групи населення: національні, етнічні, релігійні, соціальні (молодь, пенсіонери, безробітні), професійні та інші – називають полікультурними (багатокультурними). Сучасні суспільства з багатьма культурами виникли в більшості випадків в результаті політичних та економічних процесів. Наприклад, в Європі розвиток полікультурних суспільств став посилюватися після Другої світової війни. В той час відбувалося значне переміщення населення з однієї країни в іншу і в межах країн (міграція). Це призвело до співіснування в межах кожної з європейських країн різних культур. Україна є багатокультурною державою. На її території проживають представники різних культур, національностей, віросповідань.

Сучасне населення України досить різноманітне за **етнічним складом**. На території країни живуть представники 110 національностей. Крім українців (близько 75% всього населення), значний процент становлять інші східно-слов'янські народи (росіяни, білоруси), а також євреї, західні і південні слов'яни (поляки, чехи, словаки, болгари). Серед інших **етнічних груп, які компактно проживають на території України**, найчисельніші романомовні народи (молдавани і румуни), греки, представники фінно-угорської (угорці, естонці) і тюркської (татари кримські, гагаузи) мовних сімей. Порівняно невелику кількість становлять німці, вірмени, цигани, татари поволзькі, караїми. У країні налічується: українців – 72,6%, росіян – 21,9%, євреїв – 0,9%, білорусів – 0,8%, молдаван – 0,6%, поляків – 0,4%, представників інших національностей – 2,8% (тут і далі дані за переписом населення 1989 р.). **Етнографічні особливості українців** виявляються за історико-етнографічними районами: Середня Наддніпрянина, Поділля, Полтавщина і Слобожанщина, Полісся і Волинь, Прикарпаття, Закарпаття, Південь. Більшість українців належить до так званого центрально-українського антропологічного типу².

Проаналізуємо етнічний склад Хмельницької області. Хмельницька область (до 1954 року – Кам'янець-Подільська) – це область на заході України. Утворена 22 вересня 1937 р. постановою ЦВК СРСР з центром у місті Кам'янець-Подільський. Площа області становить 20,6 тисячі км² (3,4% площі території України). 1 жовтня 2016 р. кількість населення області становить 1288,9 тис. осіб. Центр області – місто Хмельницький.

¹ Довідник цікавих фактів та корисних знань, <http://dovidka.biz.ua/polikulturnist-osnova-dobrosusidstva-kultur/> [доступ: 12.01.2016].

² Етнічний склад населення України, http://geoknigi.com/book_view.php?id=518 [доступ: 12.11.2016].

Територія Поділля (куди входить Хмельницька область) належить до давніх етнічних земель української нації. Визначний географ академік С.Рудницький відносив їх до так званих «черепних» (центральных, головних) земель України, на яких український народ формувався протягом багатовікової історії як автохтонний. Представники інших народів, які поселялись на цих територіях, були прийшлим населенням, що чисельно завжди поступалось корінним жителям. Частка українців протягом тривалого часу становила понад 70-80% від загальної чисельності населення земель, і тільки в містах вона поступово скорочувалась і поступилась частці інших етнічних груп. За даними перепису 1926 р. українці склали 23% від людності Проскурова, 37-40% – Кам'янець-Подільського та Шепетівки. Однак в часи перебування території у складі Польщі та Росії українське населення було національно меншиною по відношенню до панівних націй цих держав і позбавлене багатьох економічних і соціальних прав. І лише в ХХ ст. в умовах незалежності (УНР, сучасна Українська держава) український народ став основним державо-творчим на своїй території; формально був він таким і в УРСР. Одними з перших прийшлих поселенців Поділля були вірмени. У 1926 р. основна частина поляків проживала в сільській місцевості Шепетівської, Проскурівської і Кам'янецької округ. Частка поляків в населенні окружних і районних центрів становила менше 10%. У 1926 р. майже все єврейське населення області мешкало в містах і містечках. Воно було основною етнічною групою в окружних центрах (55% в Проскурові, 42-48% в Шепетівці і Кам'янці). Переважно євреями були заселені м.Дунаївці, містечка Чемерівці, Зіньківці, Сатанів, Ганнопіль, Теофіполь та ін., а людність м. Попонного, містечок Гусятин, Меджибіж була майже повністю єврейською. У 1926 р. на території області існувало лише декілька німецьких і чеських хліборобських колоній у Шепетівській окрузі. В 1920-х роках частка росіян у населенні окремих міст досягала 8-12%. На землях області поселялись і вихідці інших народів - білорусів, татар, греків та ін. Так, перепис 1926р. зафіксував татарську громаду (860 чол.) в с. Ювківці (теперішній Білогірський район). Напередодні і в ході Другої світової війни національний склад населення Хмельниччини зазнав вагомих змін. Повністю зникла німецька етнічна меншина в результаті переселення її у Німеччину згідно з радянсько-німецьким договором 1939р. Різко скоротилась чисельність єврейського населення в зв'язку з масовим знищенням його німецькими окупантами. Втрат зазнало і українське населення, однак його частка в загальній чисельності зросла. Останніми десятиліттями в національному складі населення області спостерігались такі тенденції:

1. Зменшувалась чисельність українців, хоч частка їх в усьому населенні залишалась достатньо стабільною і досить великою (90,4% в 1989 р., що ста-

новило 8 показник серед областей України). Вона вища в сільській місцевості і нижча в міських поселеннях.

2. Постійно зростала чисельність і частка росіян та білорусів за рахунок міграційного приросту і дещо вищого, ніж в українців, природного приросту. Росіяни і білоруси є в основному мешканцями міст, абсолютна більшість їх проживає в Хмельницькому, Кам'янець-Подільському, Шепетівці, Славуті, Старокостянтиніві.

3. Скорочувалась чисельність і частка польського (в результаті асиміляції) і єврейського (виїзд за кордон) населення. В даний час на Хмельниччині проживає сьома частина всіх поляків України, за їх кількістю область посідає 2 місце після Житомирщини. Основні місця проживання поляків – м. Хмельницький та Городоцький, Полонський, Хмельницький, Волочиський і Красилівський райони. Євреї майже повністю мешкають в містах, 85% їх зосереджено в Хмельницькому, Кам'янець-Подільському, Шепетівці та Славуті.

4. Стабільно незначну частку (0,4%) становили представники інших етносів, однак їх склад урізноманітнівся за рахунок міжреспубліканських міграцій в колишньому СРСР. Понад 98% українців області вважають українську мову рідною³.

За даними Головного управління статистики у Хмельницькій області чисельність наявного населення в області (за оцінкою) на 1 жовтня 2016р. становила 1288,9 тис. осіб. Унаслідок демографічних процесів, які відбулися впродовж січня–вересня 2016р., чисельність наявного населення скоротилась на 5553 особи. Основним фактором зменшення чисельності населення в січні–вересні 2016р. було його природне скорочення (4946 осіб), як результат перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених.

Протягом січня–вересня 2016р. на Хмельниччині народилось 9701 немовля, кількість померлих становила 14647 осіб. Природне скорочення спостерігалось у всіх містах і районах області, крім міст Хмельницького та Нетишина⁴.

За даними Всеукраїнського перепису населення, на території Хмельницької області проживали представники майже 90 національностей і народностей.

Дані щодо найбільш численних національностей, які проживають в області, наведені нижче⁵:

³ Національний склад, <http://online.km.ua/geo17.html> [доступ: 25.11.2016].

⁴ Соціально-економічне становище області у січні–жовтні 2016 року. Повідомлення головного управління статистики у хмельницькій області, www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm [доступ: 5.11.2016].

⁵ Про кількість та склад населення Хмельницької області, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/khmelnyskiy> [доступ: 5.12.2016].

	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	1339,3	93,9	90,4	97,4
росіяни	50,7	3,6	5,8	57,6
поляки	23,0	1,6	2,4	62,7
білоруси	2,7	0,2	0,3	59,2
середі	1,4	0,1	0,7	13,7

	Кількість (осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
м.Хмельницький	251077	100,0	100,0	107,3
українці	221814	88,3	79,0	120,0
росіяни	19912	7,9	14,2	60,1
поляки	4911	2,0	3,2	65,9
білоруси	951	0,4	0,6	66,9
середі	670	0,3	2,3	12,3

	Кількість (осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
м.Кам'янець-Подільський	98873	100,0	100,0	95,7
українці	90191	91,2	84,6	103,2
росіяни	5824	5,9	11,7	48,1
поляки	549	0,6	0,8	63,2
білоруси	299	0,3	0,5	47,9
середі	233	0,2	1,5	15,2

Багатовікова розділеність українського народу, постійний зовнішній державний і політичний тиск інших держав залишили глибокий слід на ментальності окремих його частин. На сьогодні в Україні є політико-правова система регулювання міжнаціональних відносин, яка відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав національних меншин.

5. Висновки

Поділля це поліетнічний край, який має полікультурне середовище, що формувалося на його території протягом століть. Один етнос приносив свої культурні традиції, інші, удосконаливши їх, передавали наступним, причому це відбувалося в умовах мирного співіснування різноетнічних груп. Це і є, на нашу думку запорука сьогоденного мирного існування в сучасному світі.

Література

- Вавринчук М., 2011, Особливості полікультурного простору Хмельницької області, *Молодь і ринок*, 3, 26-29.
- Довідник цікавих фактів та корисних знань, <http://dovidka.biz.ua/polikulturyst-osnova-dobrosusidstva-kultur> [доступ: 12.01.2016].
- Етнічний склад населення України, http://geoknigi.com/book_view.php?id=518 [доступ: 12.11.2016].
- Національний склад, <http://online.km.ua/geo17.html> [доступ: 25.11.2016].

Про кількість та склад населення Хмельницької області, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/khmelnyskyi/> [доступ: 5.12.2016].

Соціально-економічне становище області у січні–жовтні 2016 року. Повідомлення головного управління статистики у хмельницькій області, www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm [доступ: 5.11.2016].

Multicultural Space of the Khmelnytskyi Region: Past and Present

Abstract. The article focuses on the peculiarities of the multicultural space of Ukraine and the Khmelnytskyi region. The author provides statistical data on the problem mentioned. The tendencies that are observed in the ethnic composition of the population of the Khmelnytskyi region have been examined in this article.

Keywords: multiculturalism, nation, Ukraine, Podillia, Khmelnytskyi region

Тетяна Кочубей

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
e-mail: udpu_tania@mail.ru
tel. +7 93 722 67 22

Виховання патріотичних почуттів у дитинстві: Василь Сухомлинський

Анотація. У статті висвітлено актуальність ідей патріотичного виховання для сьогодення; окреслено погляди Василя Сухомлинського на проблему виховання патріотичних почуттів у дитинстві; обґрунтовано виділені ним грані патріотичного виховання, такі як бачення і розуміння світу, формування патріотичної свідомості, виховання почуття вдячності та благородного серця, горіння серця, не шкодувати себе, сплата громадянського боргу суспільству.

Ключові слова: патріотичне виховання, Василь Сухомлинський, формування патріотичної свідомості, виховання почуття вдячності та благородного серця

1. Постановка проблеми в загальному вигляді

У *Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді* (2015) наголошується на тому, що: «В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокomпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави»¹.

¹ *Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді*, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641, http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ [доступ: 14.09.2016].

Виходячи з викладеного, домінуючим виховним напрямом виступає патріотичне виховання, що закладає підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які будуть розглядати державу як запоруку власного особистісного розвитку. Тому і виховний процес в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах має будуватися на ідеях гуманізму, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, готовності до змін»², а також, як зазначає О.В. Сухомлинська, полікультурності та врахування етнокультурних особливостей національних меншин. Тобто патріотичне виховання має поєднувати формування любові до близьких і рідних з формуванням поваги та толерантного ставлення до інших народів, мов, культур, традицій [Сухомлинська 2004].

У зв'язку з цим виникає потреба пошуку нових підходів і шляхів до виховання патріотичних почуттів як базової якості особистості, вивчення досвіду та ідей відомих вітчизняних педагогів з виховання патріотизму.

Тому піднята проблема є досить важливою для сьогодення. Адже, Василь Сухомлинський залишив нам у спадок ефективну систему патріотичного виховання, яка актуальна і нині.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблема патріотичного виховання завжди була у центрі уваги українських дослідників, зокрема таких як: А. Богуш (патріотичне виховання починається з доброти), Н. Гавриш, К. Крутій (національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою), О. Каплуновська (сучасний погляд на патріотичне виховання), О. Сухомлинська (виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін) та ін. Особливого значення вихованню патріотизму та патріотичних почуттів у дитинстві надавав відомий український педагог Василь Олександрович Сухомлинський.

3. Формулювання цілей статті

Мета статті – висвітлити актуальність ідей патріотичного виховання для сьогодення, окреслити погляди Василя Сухомлинського на проблему виховання патріотичних почуттів у дитинстві та обґрунтувати виділені ним грані патріотичного виховання.

² Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641, http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ [доступ: 16.09.2016].

4. Виклад основного матеріалу

Багаторічний досвід роботи переконав його в тому, що джерелами з яких починається любов до Батьківщини є природа рідного краю, мати і батько, рідне село, місто, славне минуле Вітчизни, її героїчна історія. Все це створює в маленькій душі образ великої святині – Батьківщини. Азбуку патріотичного виховання він убачав у тому, «щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б усе життя» [Сухомлинський 1976а, с. 134]. У праці *Як виховати справжню людину* Василь Олександрович писав, що в ідеальному образі справжньої людини, найважливішими рисами є: уміння дорожити святинями Батьківщини як особистими цінностями і святинями своєї свідомості й свого серця; гармонійна єдність суспільного й особистого, *великого і малого* в духовному житті людини; багатство духовного світу, духовних інтересів, духовних запитів і потреб; уміння користуватися духовними цінностями й дорожити ними, бачити, знаходити; гармонійна єдність утвердження й заперечення (тобто уміння дуже любити і так само дуже ненавидіти, бути глибоко відданим і так само непримиренним); активне ставлення до добра і зла, уміння не тільки бачити добро і зло, а й близько брати до серця все, що відбувається довкола; ідейну переконаність; готовність боротися за свої переконання, відстоювати їх; почуття людської гідності – поваги до самого себе, уміння дорожити своєю особистою честю, своїм ім'ям; чутливість до оцінки власної поведінки, власного духовного світу колективу; любов до праці, висока моральність трудових відносин, закоханість у конкретну справу, прагнення до вдосконалення трудової майстерності [Сухомлинський 1976b, с. 156].

У розумінні В.О. Сухомлинського патріотизм тісно пов'язаний із силою духу. Адже, сила духу як моральна якість починається з віри в моральні святині нашої Вітчизни, нашого народу, нашої історії. Тому віра в ці святині допоможе педагогам сформувати у дитинстві такі духовні якості як бачення й відчуження великого світу суспільного життя, прагнення жити в цьому світі та стати справжнім патріотом, справжнім борцем [Сухомлинський 1976b, с. 158-159], відчути себе сином чи донькою Батьківщини.

Найсприятливішим віком для початку виховання патріотичних почуттів педагога і психолога (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Каплуновська, К. Крутій) вважають ранній вік дитини, а найсприятливішим для початку систематичного патріотичного виховання є середній дошкільний вік. У цей період зростає її інтерес до соціального світу, вона починає здобувати соціальний досвід життя, найперше у родинному оточенні, рідному селі чи місті, прилучається до його культури і традицій, активізується інтерес дитини до соціального світу, суспільних явищ.

Тому, на думку Василя Олександровича, виховання патріотизму у дитинстві необхідно починати з виховання таких якостей як чуйність, милосердя, доброта і щедрість, відповідальність, терпимість, щирість взаємин, вміння співчувати людям тощо. Адже вони є основою «добробуту громади, розквіту держави», а не плекання споживацьких інтересів. Тоді дитина і буде розуміти біди і проблеми з якими стикається суспільство.

Любов до Батьківщини він радив прищеплювати, починаючи з краси до рідного краю. З цього приводу він писав: «Любов до Батьківщини починається із захоплення красою того, що бачить перед собою дитина, чим вона милується, у що вкладає частку своєї душі. Захоплення красою землі, де жили діди і прадіди, де нам судилось прожити життя, повторити себе в дітях, постаріти і піти в землю, яка народила нас, – це найважливіше емоційне джерело любові до Батьківщини» [Сухомлинський 1976b, с. 156]. Він навчав помічати красу в довкіллі, дивуватися розмаїттю кольорів та форм в природі, любові до батьків, родичів, рідної землі. Ці ідеї знайшли своє відображення в оповіданнях та казках: «Бо я людина», «Колискова», «Тихо, тихо, бабуся відпочиває», «Материнське щастя», «Хай я буду ваша, бабуся», «Святковий обід», «Скажи людині «здрасуйте»», «Які ж ви щасливі», «Найважчий урок», «Любов і жорстокість», «Яблуко і світанок», «Стеблинка з рідної землі» та інші [Сухомлинський 1976b, с. 156; Сухомлинський 1978].

Свою роботу він спрямовував на виховання любові до мами і тата, бабусі і дідуся, родини, навчав дітей поважати старших, шанувати стареньких, бути товариськими. У вступі до праці *Як виховати справжню людину* він писав: «Чим менша дитина і чим більше в неї радощів, дарованих у готовому вигляді старшими, тим важливіше, щоб найбільшою радістю колективу й особистості було творення радості для інших людей – для своїх товаришів, для матерів і батьків, для стариків. Дуже важливе завдання вихователя – пробуджувати емоційну проникливість, уважність, тонкість почуттів...» [Сухомлинський 1976b, с. 156].

Він радив ознайомлювати дітей з історією Батьківщини, її національними героями, видатними особистостями. Такий підхід виховує у них почуття гордості за свій народ, свою країну. Тобто у дитинстві має сформуватися, на думку Василя Олександровича, «особисте ставлення людини до святих Вітчизни – рідної землі, її свободи і незалежності, честі і гідності, героїчного минулого і величного сучасного нашого народу», народитися почуття обов'язку перед Батьківщиною та тими людьми, які врятували її [Сухомлинський 1976b, с. 165]. Дитина має усвідомити ці істини і пронести їх через все своє подальше життя.

Василь Олександрович наголошував, що важливе значення для виховання патріотичних почуттів у дошкільному і молодшому шкільному віці має приклад дорослих, оскільки у цьому віці їхньою особливістю є те, що вони

переймають повне емоційно-позитивне ставлення, а потім починають засвоювати знання. Тому прищеплення любові до праці на благо Батьківщини, на його думку, необхідно починати з виховання у дитини сумлінного ставлення до виконання трудових доручень у сім'ї, дошкільному закладі, школі. Цю ж думку, продовжують і сучасні науковці (Н. Гавриш, К. Крутій), вбачаючи найважливішим аспектом у роботі з виховання патріотизму – «орієнтування дітей на цінність творення, творчої праці та праці взагалі. Людина приходить у світ, який до неї створили інші люди, і приймає його як данність, лише згодом починає усвідомлювати: ніщо не виникає без докладання зусиль». При цьому вони наголошують, що «сміття, викинуте у смітник, а не на дорогу, набагато патріотичніше за словесні завіряння в любові до Батьківщини на мітингах» [Гавриш та Крутій 2015, с. 4].

Розкриваючи проблеми і труднощі патріотичного виховання на сучасному етапі розвитку дошкільця Н. Гавриш та К. Крутій зазначають: «Перед нинішніми дітьми Батьківщина постала не у найкращому вигляді: неспокій у суспільстві, економічна криза, війна – збройна та інформаційна» і звертаються із запитанням «Як, попри все це, допомогти малечі наповнити серце любов'ю до країни, яку вони лише починають пізнавати?» [Гавриш та Крутій 2015, с. 2]. Відповідь на ці питання знаходимо у Василя Олександровича. Він писав, що: «Для кожного з нас Батьківщина починається з чогось маленького, ніби незначного і непримітного; в життя кожного з нас назавжди, до останнього нашого подиху входить щось єдине і незмінне, як груди матері, як її ласкавий дотик, як рідне слово. Це наш рідний куточок, що втілює в собі живий образ нашої Вітчизни. СENS патріотичного становлення полягає в тому, що цей куточок на все життя входить у нашу душу, хвилює нас як перше животворне джерело, з якого кожний з нас почався. Ніколи не забувай про свою теплу, затишну колиску, з якої ти вилетів, як пташеня, що якби не вона – ти був би ніщо, перед тобою не відчинилися б двері у величезний світ Батьківщини» [Сухомлинський 1976b, с. 167]. Тобто в роки дитинства має відбутися осягнення і пізнання людиною своєї Вітчизни, становлення в її душі «патріотичної серцевини», ріст духовного багатства, людина має усвідомити, що «діяльне, самовіддане життя патріота – це найтонші, найскладніші процеси» в безмежному і складному «сплетінні ідей, вчинків, переконань, думок, прагнень, яке називається патріотичним вихованням». Це «загартування душі й тіла для можливих грізних випробувань». Обов'язок педагогів (вихователів і вчителів початкових класів) полягає в тому, щоб виховати сильних духом, мужніх, до кінця відданих Вітчизні людей, «готових віддати життя на полі бою за щастя, незалежність, велич, честь і гідність» Батьківщини [Сухомлинський 1976b, с. 167].

Досвід багаторічної педагогічної діяльності Василя Олександровича уможливив йому виділити такі грані патріотичного виховання як:

– *бачення світу*. З перших кроків свого свідомого життя людина має «не тільки бачити і розуміти, а й любити, дорожити ним, вважати *своїм*, почувати себе частинкою світу, в якому народилася». Тому перша порада В.О. Сухомлинського батькам, матерям і педагогам – подбати про те, щоб тисячі найтонших ниток пов’язували особистість з Вітчизною, щоб у її свідомості, в емоційній пам’яті назавжди збереглися найменші деталі рідної природи, ті незабутні куточки, з яких поступово складається світ, дорогий для людини. Відомий педагог називав це – *пам’яттю серця* [Сухомлинський 1977, с. 539];

– *формування патріотичної свідомості у дитинстві* починається з прищеплення у дитини любові до рідної землі, її краси, захоплення усім дорогим, незрівняним, що є найтоншими рисочками навколишнього світу маленької людини, щоб запам’яталися нею на все життя і стали першим джерелом патріотичної свідомості. Утвердження у свідомості і почуттях дитини уміння у своєму житті дорожити по-справжньому, тобто берегти, охороняти та бути особисто зацікавленою долею рідного краю, вона не повинна припускати навіть думку, що на її рідний, дорогий і недоторканий світ може хтось зазіхнути [Сухомлинський 1976b, с. 169-170];

– *виховання почуття вдячності та благородного серця* В.О. Сухомлинський убачав у подорожуванні дітей у «світ подвигів в ім’я величі, честі, слави, незалежності нашої Батьківщини, у світ героїчної, тяжкої боротьби і самопожертви», тоді кожен вихованець починає жити громадянським життям уже у дитинстві, він переживає за долю народу, переймаючись радощами і горем Вітчизни. Усвідомлення і почуття Батьківщини павлівський педагог формував в юних громадян, «розкриваючи перед ними істину, що кожна жменька рідної землі, кожний камінь політи кров’ю борців-патріотів, що щастя дитинства, щастя мирної праці матерів і батьків, щастя мрії про майбутнє, завойоване дорогою ціною» [Сухомлинський 1976b, с. 169-170]. Такі розповіді про героїв формують у дітей патріотичні почуття, обов’язок вірності перед Вітчизною;

– *не шкодувати себе*. Щоб стати справжнім громадянином, патріотом, трудівником, відданим чоловіком і батьком дитина під мудрим впливом педагога має навчитися володіти вмінням не шкодувати себе. Це – найбільша і найкраща мудрість на землі, основа хоробрості і безстрашності. На думку педагога: «Жалість до самого себе, підвищена чутливість до власних болів і страждань породжує моральну глухоту... Мужність і безстрашність у малому – це паросток громадянської стійкості і непохитності, воїнської доблесті й героїзму» [Сухомлинський 1976b, с. 175-176];

– *горіння серця*. Вчений асоціює Батьківщину з рідним домом, колицкою де народився, влучно порівнює, що у рідному домі не завжди все гаразд, буває і лихо і горе. Так само і в країні. Адже, щоб мати моральне право говори-

ти по недоліки, лихо і горе свого народу необхідно зробити щось конкретне для своєї Батьківщини, щоб перемагало добро і справедливість. Необхідно привчати з раннього дитинства виробляти свої погляди на світ. Тому, що «без горіння серця найправильніші істини залишаються для тебе мертвими буквами. Їх можна скласти в слова й прочитати, але вони не запалюють» [Сухомлинський 1976b, с. 176];

– *сплата громадянського боргу суспільству*. Василь Сухомлинський наголошував, що у роки дитинства суспільне повинно стати для дитини особистим. З цього моменту, «... людина починає сплачувати борг за право брати з того джерела, над справжньою ціною якого вона б ніколи не задумувалася, якби не побачила вже в дитинстві плоди власної праці для суспільства» [Сухомлинський 1976b, с. 183].

5. Висновки

Підводячи підсумок варто зазначити, що Василь Олександрович, працюючи директором школи, створив авторську систему патріотичного виховання, яке розпочиналося у ранньому дитинстві, змалечку прищеплював дітям любов до Батьківщини, застерігав учителів не вчити дітей говорити про любов до Батьківщини, а навчити любити її, вимагав вимогливо торкатися змісту, понять і слів таких як подвиг, героїзм, доблесть, Вітчизна, зазначав, що у патріотичному вихованні найяскравіше виявляється творення Людини.

Література

- Богущ А.М., 2014, Патріотичне виховання починається з доброти. Педагогіка добра у спадщині Василя Сухомлинського, *Дошкільне виховання*, 11, 4-7.
- Гавриш Н., Крутій К., 2015, Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи, *Дошкільне виховання*, 8, 2-7.
- Каплуновська О., 2015, Сучасний погляд на патріотичне виховання, *Дошкільне виховання*, 8, 8-10.
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді*, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641, http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ [доступ: 14.09.2016].
- Сухомлинська О.В., 2004, Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін, *Шлях освіти*, 2, 2-5.
- Сухомлинський В.О., 1976а, *Вибрані твори. Т. 1*, Київ: Вид-во «Радянська школа».
- Сухомлинський В.О., 1976б, *Як виховати справжню людину. Т. 2*, Київ, Вид-во «Радянська школа».
- Сухомлинський В.О., 1977, *Серце віддаю дітям. Листи до сина. Т. 3*, Київ: Вид-во «Радянська школа».
- Сухомлинський В.О., 1978, *Гаряча квітка. Оповідання і казки*, Київ: Веселка.
- Сухомлинський В.О., 2013, *Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання*, пер. Д.С. Чередниченка, Харків: Видавництво «ШКОЛА».

The Education of Patriotic Feelings in Childhood: Vasyl Sukhomlynsky

Abstract. The article highlights the importance of the ideas of patriotic education in the present. It describes Vasyl Sukhomlynsky's views on the problem of educating patriotic feelings in childhood. The author explains the limits of patriotic education marked by him, such as a vision and understanding of the world, forming of patriotic consciousness, education of a sense of gratitude and noble heart, the burning of a heart, not to feel pity for oneself, and paying a civil debt to society.

Keywords: patriotic education, Vasyl Sukhomlynsky, formation of patriotic consciousness, education of a sense of gratitude and noble heart

Галина Бучківська

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва
та трудового навчання
e-mail: kgpa@ukr.net
tel. +38 50 746 12 28

Підготовка майбутнього педагога до роботи в полікультурному просторі засобами музею народного мистецтва

Анотація. У статті висвітлено особливості підготовки майбутнього педагога до роботи в полікультурному просторі засобами музею народного мистецтва на прикладі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. На основі аналізу наукових джерел та методичної літератури визначено потенціал використання засобів музею народного мистецтва в системі професійної підготовки майбутніх педагогів. Висвітлено створення музею народного мистецтва у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії; описано його облаштування, напрями діяльності, наведені приклади співпраці. Відмічено, що одним із напрямів науково-дослідної роботи у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії є написання студентами старших курсів та слухачами магістратури наукових досліджень з проблем трудового та етнохудожнього виховання та використання музею як бази науково-дослідної роботи.

Ключові слова: національне виховання, полікультурний освітній простір, музей народного мистецтва, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

1. Постановка проблеми в загальному вигляді

Відповідно до положення Державної національної програми „Освіта” („Україна XXI століття”) [1994, с. 61] національне виховання спрямовується на формування у молоді світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних

надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

У Конституції України (стаття 11) зазначено, держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України¹.

Таким чином, виховання підростаючого покоління на традиціях українського народу є досить широко продекларованими в основних нормативно-правових документах нашої держави, зокрема в документах, що стосуються освітньої галузі. Проте, на сьогодні вони ще не повною мірою знаходять своє відображення в практичній діяльності педагогів.

Сучасна українська педагогіка наполегливо шукає ефективних засобів впливу на навчання і виховання підростаючого покоління, формування особистості з активною життєвою позицією. Досвід українського народу сприймається сьогодні не лише як історична цінність, як універсальна система виховання, а й як інструмент вивчення, розуміння джерел багатьох проблем сучасного виховання молоді, як джерело створення сучасної ефективної системи соціального виховання, яка б відповідала актуальним потребам сьогодення.

Одним з найважливіших напрямів сучасної вітчизняної педагогічної науки і практики є розробка концептуальних підходів до мети і змісту навчання та виховання сучасної молоді людини, пошук нових ефективних шляхів їх різнобічного розвитку. Зміст виховання має спрямовуватися на узгодження системи цінностей суспільства, етнокультури, комплексу функцій народного мистецтва у формуванні духовного світу особистості з можливостями їх сприймання та збагачення кожною особистістю в процесі творчого пошуку.

2. Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми

Сучасна педагогічна наука володіє необхідними концепціями для постановки і розв'язання питань, пов'язаних із забезпеченням гуманізації процесу виховання, враховуючи кращі надбання минулого. Їх сутність розкрита й описана в дослідженнях відомих українських етнографів, істориків, педагогів І.Беха, І.Ганусенко, О.Духновича, І.Зязюна, Л.Кандиби, В.Киричок,

¹ Конституція України, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [доступ: 20.09.2016].

П.Кононенко, Н.Лисенко, Л.Масол, Н.Ничкало, О.Рудницької та ін. Поряд з цим гуманізація процесу виховання містить широке коло проблем, розв'язання яких вимагає значних зусиль як вчених, так і практиків.

3. Формулювання цілей статті

Метою публікації є висвітлення проблеми підготовки майбутнього педагога до роботи в полікультурному просторі засобами музею народного мистецтва.

4. Виклад основного матеріалу

Розбудова незалежної держави у ХХ ст. відкриває принципово нові перспективи і можливості в розвитку освіти та разом з тим оголює проблеми, яким раніше не надавалося значення. У період національного відродження важливими для України є проблеми: звідки ми? Хто ми? Куди йдемо? І тому закономірним є звернення до джерел: народної творчості, інтерес до загальнолюдських культурних надбань, традицій українського народу.

Як зазначено в Національній державній комплексній програмі естетичного виховання [1994, с. 6-7] нова соціальна ситуація та реальність породжують і нову культурну реальність, провідними рисами, якої є переоцінка системи цінностей і їх нова ієрархія, створення нових відносин між основними учасниками художнього життя, зміна критеріїв оцінки естетичних і художніх цінностей і творів мистецтва, розширення меж естетичних і художніх потреб та можливостей їх задоволення, входження народно-національного елемента в спосіб життя і духовність, поява нових відносин та форм організації художнього життя, формування нового естетичного досвіду.

Аналіз змісту програм і посібників, вивчення науково-педагогічних, методичних і публіцистичних джерел, власний досвід викладацької роботи доводять, що вирішальним аспектом етнохудожнього виховання сучасної молоді людини повинно стати залучення їх до занять народними ремеслами і декоративно-прикладним мистецтвом.

Освітня практика вже нагромадила позитивний досвід різних форм позаурочної виховної роботи, спрямованих на опанування студентами та школярами надбань народного мистецтва.

У Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії функціонує музей народного декоративно-ужиткового мистецтва. Його відкриттю передувала велика кропітка робота з пошуку, узагальнення та систематизації матеріалів науково-дослідного характеру та дослідженню об'єктів матеріальної культури народу України і Поділля зокрема.

Створення музею в стінах гуманітарно-педагогічної академії стало можливе завдяки виділенню окремого приміщення та його обладнання у відповідності до сучасних вимог: розроблені та виготовлені за спеціальним проектом меблі, що дозволяють демонструвати експозицію та зберігати основні фонди; вдало продумане використання динамічної дошки, куточка технічних засобів навчання. Матеріально-технічна база музею дозволяє ефективно проводити навчальні заняття та організовувати майстер-класи, презентації, роботу позаурочних творчих об'єднань.

Викладачами та працівниками бібліотеки навчального закладу був створений бібліографічний сектор, для якого добиралася енциклопедична, довідкова та наукова література, мистецькі та етнографічні видання. Обладнання музею комплектом комп'ютерної та оргтехніки дало можливість опрацюванню, збереженню та поширенню інформації на сучасних електронних носіях, створенню банку даних з окресленої проблематики, а підключення до локальної інформаційної комп'ютерної мережі розширює можливості доступу користувачів до різних джерел інформації. Це дає можливість опрацювання студентами спеціалізованої літератури, видань, різноманітної інформації централізовано при підготовці до семінарських та практичних занять. Вагомим напрямком науково-дослідної роботи музею є написання студентами старших курсів та слухачами магістратури дипломних та магістерських досліджень з проблем трудового та етнохудожнього виховання.

Музей народного декоративно-ужиткового мистецтва працює за такими експозиційними напрямками: народний одяг, фольклорна лялька, вишивка, писанкарство, декоративний розпис, художня обробка шкіри, художня обробка деревини, витинанка, вузликове плетіння, гончарство, народна іграшка та ін.).

Студентами та викладачами створювалися експонати для експозиції музею, що сформували його фонди, які складають предмети матеріальної культури українців минулого та сучасності.

Адміністрація музею Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії співпрацює з управлінням культури, національностей та релігій Хмельницької облдержадміністрації. До співпраці залучені народні майстри Поділля, що забезпечує взаємозв'язок представників студентської та учнівської молоді з автентичним народним мистецтвом. Творчі роботи студентів, що є в експозиції, неодноразово були представлені у всеукраїнських та зарубіжних виставках.

Музей став гордістю Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. Золотий фонд музею складають кращі творчі роботи викладачів та студентів навчального закладу. У музеї поповнюються зібрання українських рушників, знайдених та відновлених в процесі навчально-дослідної роботи студентів. Чільне місце в експозиції музею займає колекція ляльки у костюмах тради-

ційного одягу історико-етнографічних регіонів України, що на нашу думку, є одним із засобів формування полікультурної компетентності студентів. Детальніше представлено розмаїття народного одягу Поділля.

В Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії на базі музею функціонують студія писанкарства, створені школи українського етнодизайну, народних ремесел, вишивки, результати роботи яких представлені в експозиції музею.

Музей – це навчальний комплекс, який об'єднав приміщення навчальних аудиторій, рекреацію коридору. Тут представлена своєрідна полікультурна карта України з осередками народних промислів і ремесел та їх зразками. У рекреації коридору розміщені стенди, які задумані як триптих. Центральна частина – „Натхненні народним мистецтвом” – розкриває творчий доробок майстрів Хмельниччини зі зразками їх виробів. Зокрема: Ільїнського В.М.(писанкарство), Косаревої Н.С. (художня обробка шкіри), Лесь Т.С. (вишивка), Нікітюк Л.І. (кераміка), Шнайдера Б.Л. (ткацтво, килимарство, декоративний розпис).

Тому дуже важливо, щоб сучасний музей народного мистецтва та творчості насправді став одним з ефективних засобів формування у молодого покоління поваги до культурної спадщини народу, його духовних цінностей, їх збереження і примноження. У зв'язку із зростанням національної свідомості українського народу, дедалі більше уваги приділяється створенню нових музеїв народної творчості у навчальних закладах.

Випускники Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії працюють у дошкільних закладах та школах області, де вони можуть створити за зразком музею академії куточок народних ремесел, тим самим започаткувавши збереження, відродження народного мистецтва та розвиток дитячої творчості у себе в навчальному закладі.

Одним із напрямів науково-дослідної роботи у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії є написання студентами старших курсів та слухачами магістратури наукових досліджень з проблем трудового та етнохудожнього виховання та використання музею як бази науково-дослідної роботи. Ознайомлення з культурною спадщиною минулого у музеї дозволяє студентам глибше зрозуміти духовний, естетичний світ тих, хто жив і творив до нас, конкретне уявити спосіб життя, думки людей, систему цінностей попередніх епох. В основі такого підходу лежить розуміння непорушної єдності образу (зразка художньої творчості та світосприймання її автора – народу), зв'язків цього образу з природою, побутом, працею, історією і національними традиціями. Утвердження в свідомості та художньо-творчій діяльності студентів уявлень про цю єдність пов'язане з формуванням культурно-історичної пам'яті.

5. Висновки

Взаємодія між музеєм та навчальним закладом відбувається через включення елементів музейної педагогіки до навчально-виховного процесу, залучення студентів до пошуково-дослідної діяльності, використання їх творчого потенціалу в створенні експозиційного матеріалу та формуванні музейних фондів. Використання музейних засобів для розвитку полікультурності студентів дає можливість гармонійного розвитку особистості та сприяти набуттю майбутніми педагогами необхідних дослідницьких умінь і навичок

Література

- Державна національна програма „Освіта: Україна XXI століття”, 1994, Київ: Райдуга.
 Закон України „Про освіту”, 1996, Київ.
 Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, 1998, Виховна робота в закладах освіти України, Вип. 2, Київ: ІЗМН.
 Конституція України, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [доступ: 20.09.2016].
 Національна державна комплексна програма естетичного виховання, 1994, Київ.
 Масол Л.М., 2006, *Методика навчання мистецтва у початковій школі: посіб. для вчит.*, Харків: Веста: Видавництво «Ранок».
 Шляхтина Л.М., 2005, *Основи музейного дела: теория и практика*, Москва: Высшая школа.

Preparing the Future Pedagogue to Work in the Multicultural Space by Means of a Folk Art Museum

Abstract. The article describes the main regulations for the national education of youth under the conditions of a multicultural educational space. The information about the purpose of the State national program of „Education” („Ukraine of the XXI Century”), and directions for the implementation of the National state complex program of aesthetic education has been offered. Attention is focused on the formation of a world-view consciousness, ideas, attitudes, beliefs, ideals, traditions, customs, and other socially significant achievements of national and global spiritual culture. On the basis of an analysis of pedagogical and methodological sources of literature, the potential for the use of the funds of the museum of folk art in the system of professional training of future teachers has been identified. The peculiarities of forming the museum of folk art in the Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, its facilities, activities, directions of work, cooperation with the department of culture, nationalities, and religions of the Khmelnytskyi regional state administration have been examined. The artistic heritage of the masters of the Khmelnytskyi region that provides the link between students and schoolchildren and authentic folk art has been reflected upon. It is mentioned that an important direction of the research work of the museum is writing done by the senior students and the students of the magistracy diploma and master projects on the problems of labour and ethnic-artistic education, as well as, creative self-identification of students in decorative-applied art, which is realized through its directions, such as folk costume, folk dolls, embroidery, Pysanka paint-

ing, decorative painting, leather crafting, artistic processing of wood, vytynanka, nodular weaving, pottery, folk toys, etc. The proposals as for increasing the efficiency of the process of the upbringing of young people on the traditions of Ukrainian folk art under the conditions of a multicultural educational space have been suggested.

Keywords: national education, multicultural educational space, museum of folk art, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

**Recenzenci „Studiów Zarządzania i Finansów
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu”
nr: 8/2015, 9/2015, 10/2016, 11/2016**

**Reviewers of “The WSB University in Poznan
Studies in Management and Finance”
issues: 8/2015, 9/2015, 10/2016, 11/2016**

dr hab. Ewa Mazur-Wierzbicka – *Uniwersytet Szczeciński*

dr hab. Oleksandra Jankowycz – *Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Włodzimierza
Hnatiuka w Tarnopolu, Ukraina*

prof. dr Inna Jaszczuk – *Chmielnicka Akademia Humanistyczno-Pedagogiczna, Ukraina*

Wymogi edytorskie Wydawnictwa WSB w Poznaniu

Tekst

- kompletny, 1 wydruk oraz plik (*.doc lub *.rtf)
- pozbawiony fragmentów pozwalających zidentyfikować autora, np. *Jak wskazałem w pracy...* należy zastąpić formą bezosobową: *Jak wskazano w pracy...*

Układ tekstu

- imię i nazwisko autora, stopień/tytuł naukowy
- afiliacja
- telefon, e-mail, adres
- tytuł artykułu po polsku i angielsku
- streszczenie po polsku i angielsku (do 1000 znaków ze spacjami)
- słowa kluczowe po polsku i angielsku (do 8 słów)
- wstęp
- tekst główny podzielony na rozdziały opatrzone tytułami
- zakończenie (wnioski)
- bibliografia

Objętość – do 1 arkusza wydawniczego wraz z rysunkami i tabelami (ok. 22 stron)

Marginesy – 2,5 cm z każdej strony

Numeracja stron – ciągła, u dołu strony

Tekst główny

- czcionka Times New Roman z polskimi znakami, 12 pkt
- odstęp między wierszami – 1,5 pkt
- wyróżnienia – pismem półgrubym
- słowa obcojęzyczne – kursywą
- nazwiska użyte po raz pierwszy – pełne imię i nazwisko, kolejne przywołanie – samo nazwisko
- skróty – za pierwszym razem pełny termin, a skrót w nawiasie; dalej – tylko skrót, np. *jednostki samorządu terytorialnego (JST)*
- liczby do 4 cyfr – bez spacji i kropki (5000, a nie: 5.000 czy 5 000), liczby powyżej 5 cyfr – ze spacjami co 3 cyfry, licząc od prawej (5 000 000, a nie: 5.000.000)
- w liczbach dziesiętnych – przecinek, nie kropka (z wyjątkiem tekstów angielskich)

Przypisy bibliograficzne

- umieszczone w tekście w nawiasach kwadratowych: nazwisko autora/redaktora, rok, strony:
[Meyer 2010: 31-40] lub [Dubisz (red.) 2003: t. 3, 104]
- jeśli autorów jest więcej niż trzech, należy podać tylko nazwisko pierwszego z nich, a po nim: i in.:
[Kaczmarek i in. 2005: 56-67]
- jeśli brak nazwiska autora/redaktora, należy podać kilka pierwszych słów tytułu książki/dokumentu:
[Zmiana studium uwarunkowań 2008]
- jeśli przywoływane są raporty, analizy itp., to należy podać nazwę instytucji i rok:
[Eurostat 2014] lub: [GUS 2015]
- w przypisie można zawrzeć dodatkowe informacje, np.:
[por. Hadzik 2009: 38] lub: [cyt. za Szromek 2010: 52]
- jeśli odwołanie dotyczy więcej niż jednej publikacji, należy je wymienić w kolejności chronologicznej:
[Mansfeld 1987: 101-123; Jagusiewicz 2001: 40-73; Meyer 2010: 89-101]
- jeśli autor wydał w danym roku więcej niż jedną publikację, to po dacie należy dodać kolejne litery alfabetu, np.
[Nowak 2014a, 2014b]

Przypisy objaśniające, polemiczne, uzupełniające tekst główny oraz **przywołujące akty prawne, wyroki i orzeczenia sądów i adresy stron WWW** – numerowane kolejno i **umieszczone u dołu strony**, czcionka 10 pkt, interlinia pojedyncza.

Bibliografia

- pozbawiona numeracji
- uporządkowana alfabetycznie według nazwisk autorów/redaktorów i tytułów prac niemających autora/redaktora, a jeśli jest więcej prac jednego autora, to należy je zestawić chronologicznie wg dat wydania
- **artykuł w czasopiśmie** – nazwisko autora, inicjał imienia, rok, tytuł artykułu (prosto), *tytuł czasopisma* (kursywą), nr czasopisma, zakres stron:
Borek M., 2000, Rola technik sekurytyzacyjnych, *Bank*, nr 12: 53-55.
- **pozycja książkowa** – nazwisko autora/redaktora, inicjał imienia, tytuł książki (*kursywą*), miejsce wydania: wydawnictwo:
Janowska Z., 2002, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Warszawa: PWE.
- **rozdział pracy zbiorowej** – nazwisko autora rozdziału, inicjał imienia, rok, tytuł rozdziału (prosto), w.; inicjał imienia, nazwisko redaktora + (red.), *tytuł pracy zbiorowej* (kursywą), miejsce wydania: wydawnictwo, zakres stron:
Michalewicz A., 2001, Systemy informacyjne wspomagające logistykę dystrybucji, w: K. Rutkowski (red.), *Logistyka dystrybucji*, Warszawa: Difin, 102-123.
- **akt prawny**
Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, t.j. Dz.U. 2001, nr 142, poz. 1591.
Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej, Dz.U. nr 101, poz. 1178 z późn. zm.
Dyrektywa Rady 2004/67/WE z dnia 26 kwietnia 2004 r. dotycząca środków zapewnających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego, Dz. Urz. UE L 127 z 29.04.2004.
- **raporty, analizy**
GUS, 2015, *Pomorskie w liczbach 2014*, Gdańsk.
- **źródło z Internetu** (w nawiasie pełna data korzystania ze strony WWW):
www.manpowergroup.com [dostęp: 28.05.2015].

Ilustracje

- edytowalne, wyłącznie czarno-białe,
- rysunki, wykresy i schematy – w plikach źródłowych (*.xls lub *.cdr)
- zdjęcia – w plikach źródłowych (najlepiej *.tif), rozdzielczość min. 300 dpi
- opatrzone numerem oraz źródłem (np. *opracowanie własne*)
- pozbawione napisów: półgrubych, wersalikami, białych na czarnym tle, czarnych wypełnień, dodatkowych ramek
- z odwołaniem w tekście (np. *zob. rys. 1*, a nie: *zob. rysunek poniżej/powyżej*)
- z objaśnieniem użytych skrótów

Tabele

- ponumerowane, opatrzone tytułem oraz źródłem (np. *opracowanie własne*)
- z odwołaniem w tekście (np. *zob. tab. 1*, a nie: *zob. tabela poniżej/powyżej*)
- każda rubryka wypełniona treścią
- skróty użyte w tabeli – objaśnione pod nią

Wzory matematyczne

- przygotowane w programie Microsoft Equation 3.0
- poprawnie zapisane potęgi i indeksy
- zmienne – kursywą, liczby i cyfry – pismem prostym
- znak mnożenia to: · lub × (nie gwiazdka czy „iks”)
- pisownia jednostek – według układu SI
- symbole objaśnione pod wzorem

The WSB University Press Instructions for Authors Submitting Their Contributions in English

General requirements

- only complete submissions are accepted – single printed copy and electronic source file (*.doc or *.rtf format)
- ensure your text contains no phrases by which your authorship could be identified, e.g. *In my 2008 book I pointed out...* is not allowed and should be replaced with e.g. *In his 2008 book John Smith pointed out...*

Text layout

- author's first and last name, academic degree/title
- organization/institution (if applicable)
- phone number, e-mail address, mailing address
- title of book/paper in English and Polish
- summary in English and Polish (up to 1000 words including spaces)
- keywords in English and Polish (up to 8 words)
- introduction
- body text – organized into chapters, each with unique title
- conclusion (findings, recommendations)
- bibliography – complete list of sources referenced

Size limit – up to 40 000 characters (roughly 22 pages, 1800 characters per page) including tables and figures

Margins – 2.5 cm each

Page numbering – continuous throughout the text, using Arabic numerals, placed at the bottom of page (footer)

Body text

- typeface: Times New Roman, 12 pts
- line spacing: 1.5 line
- highlights or emphasis: apply **bold** print
- foreign (non-vernacular) words and expressions: *italicized*
- people's names: give full name (including all given names and last name) at first mention; for any further references – quote last name only
- abbreviations and acronyms: when first used, give complete phrase (name), including its abbreviation in brackets, e.g. *Information and Communication Technology (ICT)*; onwards – use abbreviation only
- numbers consisting of up to 4 digits: use no thousands separator (5000 rather than 5,000 or 5 000); numbers composed of 5 or more digits – insert space every three digits starting from right (5 000 000 rather than 5,000,000)
- decimal fractions should be separated by points (2.25)

In-text citations

- placed within the text and enclosed in square brackets: author's/editor's last name, publication year [colon], page or page range, e.g. [Meyer 2010: 31-40] or [Dubisz (ed.) 2003: vol. 3, 104]
- when there are more than three authors, give name of first (primary) author only, followed by the phrase *et al.*: [Kaczmarek et al. 2005: 56-67]
- in case no author/editor is indicated, three to five initial words from title (of published work) should be quoted instead: [The Norton Anthology 2012]
- if reports or studies are referenced, name of sponsoring institution and year of publication should be given: [Eurostat 2014] or [GUS 2015]
- additional information may be included if deemed necessary or appropriate, e.g.: [cf. Hadzik 2009: 38] or [as cited in Szromek 2010: 52]
- when simultaneously referencing more than single source, quote these in chronological order, separating them with semicolons: [Mansfeld 1987: 101-123; Jagusiewicz 2001: 40-73; Meyer 2010: 89-101]
- if citing multiple works published by same author in same year, subsequent letters of alphabet should be appended to publication year to disambiguate the references, e.g.: [Nowak 2014a, 2014b]

Other references and footnotes

- any additional **comments** or **explanations**, references to **legislation**, **court rulings** and **decisions**, as well as links to **Websites** that are provided outside body text must be numbered consecutively and placed at the **bottom of page (footnote)**
- footnotes should be typeset in 10 pt font with single line spacing

Bibliography

- apply no numbering
- order all items alphabetically by last name of author/editor, or by title of cited work in case authorship is not indicated; if more than single work by same author is referenced, order these chronologically by publication date
- **journal articles** – author's last name and first name initial, publication year, title of article [no italics], *name of periodical [italicized]*, volume/issue [colon], page range:
Spenner P., Freeman K., 2012, To keep your customers, keep it simple, *Harvard Business Review*, 90(5): 108-114.
- **books** – last name and first name initial of author/editor, publication year, *title of book [italicized]*, place of publication [colon], publisher:
Lane W.R., King K.W., Reichert T., 2011, *Kleppner's Advertising Procedure*, Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- **chapters in edited books** – last name and first name initial of chapter author, publication year, title of chapter [not italicized], in: first name initial(s) and last name(s) of editor(s) (ed. or eds.), *title of edited book [italicized]*, place of publication [colon], publisher, page range:
Cornwall W., 1991, The Rise and Fall of Productivity Growth, in: J. Cornwall (ed.), *The Capitalist Economies: Prospects for the 1990s*, Cheltenham, UK: Edward Elgar, 40-62.
- **legislation**
Council Directive 90/365/EEC of 28 June 1990 on the right of residence for employees and self-employed persons who have ceased their occupational activity.
Act of 4 February 1994 on Copyright and Related Rights, Journal of Laws No. 24, item 83, as later amended.
- **studies and reports**
World Energy Council, 2013, *World Energy Resources: 2013 Survey*, London.
- **online sources** [in square brackets, indicate when website was last accessed]
www.manpowergroup.com [accessed May 28, 2015]

Artwork and graphics

- editable, in black and white only, with no shading
- drawings, graphs and diagrams must be supplied in their native electronic formats (*.xls or *.cdr)
- photographs – supply source files (preferably *.tif); minimum resolution: 300 dpi
- number all graphical components consecutively using Arabic numerals
- for any artwork that has already been published elsewhere, indicate original source (or otherwise state *Source: own*)
- apply no lettering in white against black background, whether in bold or italics, and no black fills or excess frames
- if figure is referenced in the text, use its number rather than expressions such as "above" or "below" (e.g. *cf. Fig. 1*, not: *see figure above/below*)
- provide explanation of any abbreviations used

Tables

- numbered consecutively and consistently using Arabic numerals
- including caption and reference to data source (e.g. *Author's own research*)
- use its number to refer to table in the text rather than expressions such as "above" or "below" (e.g. *cf. Table 1*, not: *see table above/below*)
- with no blank cells
- any abbreviations used must be expanded below table

Mathematical formulas

- processed using Microsoft Equation 3.0
- special attention should be given to correct placement of any sub- or super-scripts
- variables – in *italics*; numbers and digits – in normal font style
- use "·" or "×" only as the multiplication sign (rather than e.g. asterisk or letter X)
- quantities should be represented in SI units only
- any symbols must explained below formula